Težak

Interpretacija bajke

Pedagoško-
književni
zbor

PRIRUČNICI

Urednik
Dr PERO ŠIMLEŠA

Recenzenti
Dr DRAGUTIN ROSANDIĆ
JOŽA SKOK

DR STJEPKO TEŽAK

Interpretacija bajke

u osnovnoj školi

2622
br. inv. 7450
sig 375

PEDAGOŠKO-KNJIŽEVNI ZBOR
ZAGREB 1969

NESPORAZUMI OKO BAJKE

Bajka je još i danas prilično sporna književna vrsta. Od vremena do vremena napadne je ponetko u stručnom časopisu, na radiju ili televiziji, u javnom predavanju ili u neobaveznom razgovoru. Sporan je već i sam naziv, a još je sumnjivija njezina odgojna uloga u formiranju mlade ličnosti.

Što se tiče imena, priklonit ću se svagdašnjoj govornoj praksi, koja je bajci dala prednost pred gatkom i razgraničila je od basne i anegdote, ostavivši bajci elemente čudesnosti kao osnovne kriterije distingviranja. To je, uostalom, u skladu i sa suvremenom znanstvenom praksom.[1] Prema tome je bajka svaka priča, narodna ili umjetnička, u kojoj je slika svijeta izgrađena na iracionalnim, nadnaravnim elementima, priča u kojoj je, baš kao u crtanom filmu, sve moguće. To znači da ova književna vrsta obuhvaća i jednostavne čudesne priče primitivnog čovjeka, u kojima »glavni junak iznenada ostavi svakidašnju okolinu i krene u kraljevstvo čuda«, gdje »sretno prebrodi najveće poteškoće i vraća se kao pobjednik u svakidašnji svijet«, ali isto tako i suvremenu fantastičnu priču koja »ne želi da oponaša čudesnu sliku svijeta kakvu je ostvario čovjek na današnjem stupnju razvitka, nego poniruć i u suvremeni svijet izgrađuje svoju čudesnu sliku o njemu, sliku koja se javlja kad se skinu okovi osjetila i praktičnog uma.«[2]

U tom rasponu od staroegipatske »Priče o pravdi i nepravdi« preko naše narodne bajke do Saint-Exupéryjeva »Maloga princa« mogu se naći prilično raznorodne priče, ali slažući se s Draganom Lukićem da »bajke starijih vremena i bajke novih vremena čine jednu celinu«[3] posebno ističem ono njihovo zajedništvo zasnovano na iracionalnosti i na onoj dubokoj ljudskoj težnji za neostvarivim, koju je B. Čopić tako dobro izrazio u svojoj pjesmi »Bajke«:

Skrivena želja u svakoj bajci
čovjeka uvis penje,
u svakoj cvjeta po jedna nada
i čeka ispunjenje.

Svaka priča ove vrste, moglo bi se reći, umjetnička je projekcija bar jedne od onih najvrućih ljudskih želja što kliju iz čovjekove nemoći da se u danom trenutku iščupa iz svoje etičke, estetske, ekonomske, spoznajne, tehničke ili biološke ograničenosti.

Nema gotovo bajke iz koje ne proviruje čežnja za pobjedom dobra, istine, pravde, a za narodnu bajku to je i jedna od neizbježivih osobina.

Želja da se pobjegne od siromaštva, da se postigne ekonomska sigurnost, redovito prati bajku. Siromašan pastir, seljak, sluga, vojnik, ribar — obično se na kraju bajke vraća u svagdašnjicu s blagom iz začarane spilje ili bar obogaćen kakvom kesom dukata, ako ne i cijelom bogatom kraljevinom.

---

[1] Vidi: Uvod u književnost, str. 172. Znanje, Zagreb, 1969. Dr Silva Trdina, Besedna umetnost, II del, str. 186, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1958.
Rječnik hrvatskosrpskog jezika, Matica hrvatska — Matica srpska, str. 122, Zagreb — Novi Sad, 1967.

[2] Vidi: Milan Crnković, Dječja književnost, str. 22 i 55, Školska knjiga, Zagreb, 1967.

[3] D. Lukić: Ko je danas protiv bajke, Predškolsko dete, 1961—2, br. 7—8

U bajci glavni junak stiže u draguljni ili stakleni dvorac, u predivni kraj, a gdjekad zbog neke takve ljepote i napušta kolotečinu svoje mirne svakidašnjice, i svakako kao nagradu za svoja junačka djela dobiva najljepšu ljepoticu za ženu. Nije li sve to odraz čovjekove želje za posjedovanjem ljepote?

Uporno nastojanje da shvati svijet oko sebe, da protumači nejasne pojave u prirodi, nije nalazilo dovoljno uporišta u čovjekovu umu, zato se nerijetko priklanjalo maští: plod tih nastojanja jesu i mitološke priče u kojima čudesna bića nisu ništa drugo doli personificirane prirodne pojave i fantastični odgovori na pitanja: kako nastaje dan i noć, što je sunce, kako su nastale životinje itd.

U nedostatku tehničkih sredstava kojima bi ovladao prirodom čovjek se i opet utjecao maští izmišljajući čizme za korak od sedam milja, kao preteče današnje automobilistike, leteće sagove i kovčege, kao prethodnike zračnih prometala i stotine drugih čudesnih naprava kojima stvarnu tehničku zamjenu čovjek još i danas nije ostvario (Stoliću, prostri se!).

Neograničena je i čovjekova žudnja za besmrtnošću, za vječnom mladošću, za pobjedom smrti. Bajke su za to stvorile raj, drugi svijet, vodu života, napitak za pomlađivanje i dr.

Čežnja za pustolovinom, otkrivanjem nepoznatog, dalekog, tajanstvenog, opasnog također je našla svoj odraz u bajci, a ne bi trebalo zanemariti ni praiskonsku ljudsku radost fabuliranja, izmišljanja, stvaranja nečeg novog što nikad nije postojalo.

Iako ne bi trebalo tvrditi da suvremena fantastična priča nastaje iz istovetnih pobuda i da se sve ove navedene težnje reflektiraju u njima na isti način kao u primitivnoj priči, ipak se ne može poreći da te težnje egzistiraju u novijoj fantastičnoj priči na nov, profinjeniji, umniji način, kako se to lako može provjeriti na »Malom princu« ili kojoj Čapekovoj bajci.

Svrstavanju priča pod pojam bajke u ovom rasponu samo se prividno protivi korijen te riječi. Bajka je odista stvorena od glagola bajati, što prvobitno znači čarati, vračati, govorenjem tajanstvenih riječi i obavljanjem nekih radnji otklanjati ili nanositi na koga bolesti, uroke i druge nevolje, ali taj glagol ima i značenje: pričati što zanimljivo radi pridobivanja, udvarati se, mrmljati, mumljati, truditi se da se nešto uradi, pričati bajke ili nešto netačno[4], a niz tih značenja daje dovoljno opravdanja da se i moderna fantastična priča nazove bajkom.

Drugi, znatno važniji i zanimljiviji nesporazum proizlazi iz sumnje u odgojnu vrijednost bajke. Bajka je najprikladnija književna vrsta za djecu, a baš njima može biti štetna. Protivnici bajke iznose prvenstveno ovakve prigovore:

»Koji je sadržaj tih priča? Romantičarska borba protiv zla. Glavni nosioci tog zla obično su »pakosne maćehe« i »opasne vještice«. One stvaraju demonske situacije i zapletaje, ali »deus ex machina« u tom zlu su uvijek »natprirodne sile« smještene tajanstveno u nekoj običnoj stvarčici ili u odlučujućem savjetu neke dobre bake ili naročito lukava čovjeka. Pored toga se u tim pričama, u njihovoj fabuli, redaju carevi i carice, kraljevi i kraljice, prinčevi i princeze, ali tako da akcent ostane na njihovim apsolutističkim vladarskim moćima nad životima ljudi. Tamnice i vješala, rubljenje glava i krajnja nemilosrdnost obično su atributi te apsolutističke vlasti. Sve to redovno se pojačava nekom idealiziranom ljubavlju i nizom fantastičnih scena i radnji.«[5]

[4] Rječnik hrvatskosprskoga književnog jezika, Zagreb — Novi Sad 1967.

[5] Mato Božičević: O posljedicama jednog anahronizma u odgoju djece, Pedagoški rad, 1964, br. 7—8.

Po tome izlazi da je bajka negativna za dijete, jer budi u njemu nepotrebni strah i traume, privikava ga na grozote i sadizam, potiče na mržnju prema maćehi, razbuktava u njemu monarhističke osjećaje, formira u njemu neznanstveni nazor na svijet.

Branitelji bajke suprotstavljaju svim ovim negativnim utjecajima umjetničku vrijednost najboljih bajki, a obično i vrlo ozbiljno sumnjaju u sve one navedene štetne utjecaje. Evo nekoliko takvih mišljenja:

Herder: »Djetetu kome nikad nisu pričane bajke ostaje u naravi jedno polje koje se u kasnijim godinama više ne može obraditi.«

Maksim Gorki: »Ja osobno priznajem da su na moj intelektualni razvoj bajke utjecale pozitivno dok sam ih slušao iz usta moje bake i seoskih pripovjedača.«

Turgenjev: »Naše praktično i prosvijećeno doba počinje obilovati praktičnim i prosvijećenim ljudima kojima se ne sviđa upravo ova primjesa čudesnog: odgoj djeteta, po njihovim nazorima, ne može se smatrati samo nečim važnim nego i serioznim, pa mu umjesto priča treba davati male geološke i fiziološke traktate... Učitelj je, bez sumnje, potreban djetetu, ali i dadilja mu je potrebna.«

Dragan Lukić: »Prvi protivnik bajke je odrasli vaspitač koji više nije dete i ne može da veruje u šarene laže bajke. U njegovim ušima više ne dobošaju dečji doboši, sa lutkama i pajacima više ne ume da razgovara. Zato ne ume i ne može da razgovara ni sa decom jezikom bajke. Zaboravio je on nemušti jezik pa je za jedan divan govor siromašniji. Bajka je poezija i ko nema poezije u detinjstvu, njegov život će biti naturalistitički roman koji zamara sivošću svog bitisanja.«

Maja Bošković-Stulli: »Okrutni se postupci u bajci ne doživljuju realno, nego više kao stilistička sredstva, kao simboli, što dijete lako podnosi, pa čak možda i traži, samo ako je svršetak dobar.«[6]

Simone de Beauvoir: »Španjolske čizme od užarena željeza koje su patuljci obukli maćehi Snjeguljičinoj, vatra na kojoj je Lucifer pekao grešnike nikada u meni nisu izazivale sliku o tjelesnim bolovima. Ljudožderi, vještice, demoni, maćehe i krvnici, ta neljudska bića simbolizirala su jednu apstraktnu moć, a njihovo mučenje apstraktno je objašnjavalo njihov pravedni poraz.«

Staša Jelić: »Ali je ipak i zla maćeha jedan od problema. Sigurno je da je njen lik formiran na osnovu iskustva naroda u vrijeme kada su žene masovno umirale u porodima, kada je u svakom selu bilo mnogo maćeha i narod je htio da žigoše zlu maćehu. I danas imade zlih maćeha, imade i dobrih, kao što ih je i nekada bilo. Vrlo je istinit lik muževa takvih maćeha, koji su pred njima manji od makovog zrnca. Maćeha je primjer neljudskih odnosa i sigurno razvija kod djeteta pravilan stav prema onome što je neljudsko. Dijete zamišlja sebe u ulozi pastorke i proživljava s njom njene muke, kojima je uzrok nehumanost maćehe. Problem predstavlja otac. Kako rastumačiti djetetu njegovo pasivno držanje? Ta ga pasivnost osuđuje na kritiku, ali — zla maćeha biva kažnjena — a otac? Sve bi se mi žene morale pobuniti na te likove vještica i maćeha, koje se kao protagonistkinje svega zla ovog svijeta pojavljuju u bajkama i likovima žena, kad ne bi kao protuteža u tim istim bajkama stajali i opet ženski likovi kao nosioci svih vrlina, kao svijetli likovi koji oduševljavaju i koje se voli.«[7]

Antun Šoljan: »Možda nećemo, kao Novalis, romantično i patetično vjerovati, da ako ljubavlju nadvladavamo sebe, nadvladavamo time i samu prirodu, niti ako »uspijemo da zavolimo zlo« da ćemo ga time ukrotiti i preobraziti, ali čitajući bajke otkrit ćemo, možda i s iznenađenjem, da unatoč čitavom našem znanstvenom odgoju, u nama negdje duboko živi još uvijek priprosta, otvorena, lakovjerna, gladna dobročiniteljica duši — vjera u čudo.

[6] Maja Bošković-Stulli: Drvo nasred svijeta, Metodske upute za obrađivanje domaćeg štiva, Školska knjiga, Zagreb, 1962, kolo VII.

[7] Staša Jelić: Neki problemi u odnosu na bajku i odgoj naše predškolske djece, Predškolsko dete, 1961—2, br. 7—8.

Suvremeni čitaoci, taj tako razuman i ozbiljan svijet, kao da su bajku prepustili s jedne strane djeci (jer je jedno od osnovnih načela filistarskog odgoja, da ono, što je dobro za djecu, nije za nas, i obratno), a s druge strane uskom krugu folklornih stručnjaka, mistagoga jednoga posebnog kulta.

Ali malo nam je koja od ljudskih tvorevina u tolikoj mjeri u stanju vratiti povjerenje u imaginaciju, koliko bajke. Igra imaginacije ozbiljnija je od mnogih »ozbiljnih« stvari, i otkrivanje nevidljivih snaga i zakona koji vladaju u svijetu bajki, nije tako daleko od otkrivanja znanstvenih čuda, kao što se to nama katkada čini. Mašta nije toliko slobodna, neograničena ni irelevantna svijetu u kojem živimo, koliko mi pretpostavljamo u svojoj zdravorazumskoj realističnosti i prizemnoj solidnosti.«[8]

Julije Derossi: »Prirodno je da u nastojanju kako bi razgraničio dobro od zla umjetnik polazi od onih životnih činjenica koje i u stvarnosti, već zbog svoje učestalosti, snažnije karakteriziraju jedno ili drugo. Majke su, već po prirodnim zakonima, u načelu bolje svojoj djeci nego što su to maćehe svojoj pastorčadi. Ni jedno normalno dijete neće sigurno zamrziti svoju dobru maćehu samo zato što je čitalo Pepeljugu ili Župančičevu pjesmu. Stvarnost je nesumnjivo, u pitanjima odgoja, neusporedivo jača i od najsnažnijih umjetničkih djela baš zato što najsnažnija umjetnička djela imaju i najmanje veza s odgojem shvaćenim u utilitarističkom, svakodnevnom smislu.«[9]

Milan Crnković: »Kad se, dakle, uzmu u obzir svi razlozi protiv bajke i za nju, i kad se prouče potrebe djeteta predškolske i rane školske dobi, jasno je da je bajka, pravilno i u pravo vrijeme upotrijebljena, djetetu ne samo korisna nego i nužno potrebna. Dakako, svaka zloupotreba bajke, svako pretjerivanje, pored slabog i nikakvog objašnjavanja, može nanijeti štetu ili umanjiti korist od bajke, neumorne pratilice čovjeka na putu njegova uspjeha...«[10]

Složit će se s braniteljima bajke svatko tko poznaje djecu i tko se ozbiljnije pozabavio ovim problemom, jer takvome ne treba dokazivati da djeca doživljavaju bajku na sasvim drukčiji način nego odrasli i da za golemu većinu normalne djece i maćehe, i kraljevi, i mučila predstavljaju samo opća, stilska mjesta, koja na mladoj psihi ne ostavljaju nikakvih tragova, nikakvih pozljeda, a ni elementi mistike, praznovjerja i nenaučnosti nisu tako opasni kako se čini zrelim ljudima. Po logici protivnika bajke trebalo bi da se pobune i starija braća, jer u priči gotovo uvijek ispadaju zli, nepravedni i okrutni prema najmlađem bratu, a radi toga se još, eto, nitko nije bunio. Zanimljivo je da će se i poneki urednik televizijske emisije zgražati nad okrutnim umorstvom koji počinjaju Ivica i Marica gurnuvši vještицu u peć, ili nad okrutnošću razgovora s vukom o njegovim velikim zubima u Crvenkapici, a da mu ni za trenutak ne padne na pamet kako na dijete pred malim ekranom utječe jeziva scena s vijetnamskog ili bijafranskog razbojišta, ili prizor s okrvavljenim, osakaćenim i izobličenim ljudskim žrtvama saobraćajne nesreće, kojoj to malo dijete prisustvuje, gotovo opipljivo, kao očevidac na licu mjesta, iako sjedi u sigurnosti svoje sobe.

1960. godine provodio sam u nekim razredima Osnovne škole Kustošija u Zagrebu malu anketu o bajci. Na pitanje da li su se poslije čitanja bajki bojali vještica, duhova, vukodlaka i drugih opasnih bića iz bajki dobio sam ovakve odgovore:

III razred: Bojao sam se — 14 učenika
Nisam se bojao — 23 učenika
Ne znam — 1 učenik

[8] Antun Šoljan, 100 najljepših svjetskih bajki, Predgovor, Stvarnost, Zagreb, 1969

[9] Julije Derossi: Problem etičkog i estetskog, Pedagoški rad, 1965, 3—4

[10] Milan Crnković, o. c., str. 25

IV razred: Bojao sam se — 39 učenika
Nisam se bojao — 7 učenika

V razred: Bojao sam se — 28 učenika
Nisam se bojao — 11 učenika

VII razred: Bojao sam se — 52 učenika
Nisam se bojao — 20 učenika

VIII razred: Bojao sam se 14 — učenika
Nisam se bojao — 14 učenika
Ne znam — 2 učenika

Sudeći po tim odgovorima, iako ovu anketu ne smatram dovoljno pouzdanom za izvlačenje meritornih uopćenih zaključaka, bajke su u znatnoj mjeri izvor straha u najranijim godinama. Međutim, kada se pročitaju i učenička objašnjenja tim odgovorima, očito je da korijenje strahovima ne leži toliko u samoj bajci koliko u okolnostima pod kojima se dijete s bajkom susreće. Evo nekoliko takvih objašnjenja:

»Bio sam mali pa nisam znao što znači baba-Roga. Baka me je plašila da će doći po mene baba Roga ako ne budem dobar.« (IV)

»Bića kojeg sam se bojao iz bajke zvao se Krampus.« (IV)

»Vještica sam se bojala od četvrte do sedme godine. Kad ne bih htjela jesti, rekli bi: »Uzet će te vještica.« (V)

»Kad sam bio malen, kod kuće su me strašili da će me vještica ugrabiti. Sada se »vještica« ne bojim, ali kada idem navečer kući iz škole, strah me je da iz grma ne iskoči kakav razbojnik s uperenim pištoljem u moje grudi.« (V)

»Bojao sam se dok sam bio malen pa nisam bio dobar, a mama kaže: »Čekaj, sad ću ja zvati onog sa vrećom, pa će on tebi pokazati.« (VII)

»Sjećam se kako sam odmah počela jesti kad mi je baka kazala: »Samo nemoj, bu te već vještica uzela kako je i Ivicu i Maricu.« (VII)

»Kad sam bila mala, bojala sam se duhova, jer su starija djeca znala da sam strašljiva pa su me plašili da će me jedne noći odnijeti duhovi.« (VII)

Varijacije ovakvih objašnjenja dala je većina učenika koji su se bojali bića iz bajki. Očito su roditelji svoju pedagošku nemoć kompenzirali zloupotrebom bajke. Da je tako pokazuju i odgovori onih koji se nisu bojali bića iz bajki:

»Ne, nisam se nikad bojala natprirodnih bića iz bajki, jer su mi stariji razjasnili da natprirodna bića ne postoje.« (VIII)

»Nisam se nikad bojala bića iz bajki, iako su me stariji uvjeravali da postoje i njima me plašili, no ja nisam vjerovala.« (VII)

»Makar sam pročitao mnogo bajki, ne sjećam se da sam se bojao strašnih divova, vukodlaka ili slično. Nisam se bojao zato što me majka poučavala.« (VII)

Očito, tamo gdje se djetetu od samog početka otkriva istina o bajci, tamo gdje se bajka ne zloupotrebljava, ima mnogo manje straha, a da sama stvarnost pruža dosta poticaja za plašenje, dokazuju i odgovori poput ovih:

»Od malenih nogu bojala sam se vuka i tigra.« (V)
»Jednom sam čitala priču u kojoj sam se bojala životinja.« (IV)

Znači li to da su tigrovi i vukovi samo u pričama opasni ili pak da bi djeci do nekih godina trebalo tajiti da ima opasnih grabežljivih životinja?

Naravno, bilo bi besmisleno bajku sasvim isključiti kao potencijalni izvor straha. Kod jednog dijela djece bajka će i sama po sebi prouzročiti izvjestan strah. Karakterističan je u tom smislu ovaj odgovor:

»Nad mojim selom uzdiže se napola porušena gradina Turjak. Moj djed mi je pričao o raznim vukodlacima i ostalim naprirodnim bićima. To me je napunjavalo nekim čudnim strahom iako sam znala da to nije istina. A kada sam pročitala koju knjigu, nisam mogla od straha spavati tako da me je dadilja morala uzeti u svoju sobu.« (VIII)

Nije otuda teško izvući zaključak da nervno labilnijoj djeci ne treba čitati zastrašljive priče, pa čak ni one bezazlenije ako sadrže pojedinost koja može dijete teško uznemiriti, ali na izuzecima se ne grade pravila, jer pojedinost, koliko god snažna bila, nema vrijednost univerzalnosti.

Pa ako nam djeca postanu praznovjerna, okrutna, neistinoljubiva, monarhistički nastrojena, neće to biti utjecaj bajke, nego u prvom redu i u najvećoj mjeri — utjecaj sredine, utjecaj kompleksa odgojnih faktora koje nismo mogli ili htjeli pravilno iskoristiti ili suzbiti. Ne zaboravimo, daleko više razdora posije između maćehe i pastorčadi rodbina i susjedstvo — nego stotinu protumaćehinskih bajki, ukoliko i same maćehe svojim vladanjem ne potvrđuju sliku kakvu o njima djetetu pruža bajka.

Da bismo izbjegli one, po mom mišljenju, minimalne negativnosti koje nekoj djeci možda prijete od bajke, potrebno je poštivati samo dva pravila:

1. Izaberimo djetetu dobru i umjetnički vrijednu bajku. Najbolje od najboljega!

2. Razgovarajmo s djecom o bajci, objašnjavajmo bajku.

Još uvijek se premalo poštuju oba ta pravila. Da nije tako, ne bi podaci o obljubljenosti pojedinih bajki pokazivali da je vrednija umjetnička bajka zapostavljena. U ovoj istoj anketi dobio sam slijedeće rezultate na pitanje: Koja ti je najdraža bajka?

Od 223 sudionika u anketi po 24 njih najviše voli Crvenkapicu i Pepeljugu. Zatim slijede: Snjeguljica (19), Baščelik (11), Ivica i Marica (9), Šuma Striborova (8), Snježna kraljica (7), Djevojčica sa žigicama (6), Trnoružica (4), Petar Pan (5), Guliver (4) i četrdesetak drugih bajki (većinom iz zbirki braće Grimm, a u nešto manjoj mjeri Andersenovih: Mala sirena, Kraljevna na zrnu graška, Ružno pače, Mali Nikola i veliki Nikola, Slavuj i Brlićkinih: Regoč, Ribar Palunko i njegova žena, Lutonjica Toporko i devet župančića, Jagor).

Iako visoko mjesto Crvenkapice, Pepeljuge i Snjeguljice u ovom poretku treba vjerojatno opravdati i činjenicom da su to prve bajke s kojima su se djeca susretala i da su prvi dojmovi s tih prvih literarnih susreta jači od svih kasnijih, ipak začuđuje da relativno slaba bajka o Ivici i Marici toliko nadmašuje Pinokija (1), Zlatokosu djevojku (1), Regoča (1), Ježevu kućicu (1), Malu sirenu (2), Slavuja (1), Mačka Tošu (1), Kameni cvijet (1), Bajku o caru Saltanu (3), Ljepoticu i zvijer (1) i druge ljepše i bolje bajke. Budući da se »Priče iz davnine« kao najomiljelije pojavljuju tek u višim razredima, a od Čapekovih, Wildeovih, Ayméovih, Colinovih, Karalijčevih, Hauffovih, Rodarijevih, Maksimovićkinih, Perocijevkinih, Nazorovih nije spomenuta baš nijedna, lako je zaključiti da je zapravo preuzak izbor bajki glavni razlog ovakvom rezultatu ankete. Naime, poznajući široku lepezu dječjih interesa i različitost njihovih literarnih ukusa, vjerujem da bi se bar neke od tih nenavedenih bajki našle na ovom popisu kad bi se bili svi učenici s njima sreli.

Otkrivajući učenicima pravu, istinsku ljepotu bajke nastavnik razvija njihov estetski osjećaj, oduševljava ih za bolju bajku, ali ujedno i suzbija sve njezine eventualne negativne utjecaje. Ako odmalena učimo dijete da je bajka priča u kojoj je sve moguće i prema tome koja se ne može jednostavno poistovetiti s ovim našim stvarnim svijetom, u kojem mnogo toga nije niti će biti moguće, ako ga upozoravamo da je bajka u ponečemu prethodila tehničkim i znanstvenim otkrićima, ako im u njoj pokažemo tragove daleke, neprosvijećene prošlosti, ako o svakom činu raspravljamo koliko je on prihvatljiv ili neprihvatljiv, ako procjenjujemo vladanje pojedinih likova s odgojnog stanovišta, čitanje i obrada bajke bit će samo korisno. Naravno, pri tome nastavnik i sam mora poznavati bajku u širem rasponu, nadilazeći okvire grimovske i andersenovske bajke.

BAJKA U OSNOVNOJ ŠKOLI

Prema sadašnjem nastavnom programu[11] bajka se kao književna vrsta proučava u 6. razredu osnovne škole. Naravno, taj rad u šestom razredu samo je kruna svega što se dotad u odnosu na bajku uradilo u prethodnim razredima. Niti se učenik tek u šestom razredu prvi put susreće s ovom književnom vrstom, niti tek tada saznaje koje su osnovne karakteristike bajke. On tada samo zaokružuje, sistematizira svoje znanje o bajci. Razumije se, šesti razred ne treba da znači i raskid s bajkom, to zapravo ne bi ni smio biti konačni oproštaj od najdraže književne vrste djetinjstva.

Ako je zaista umjetničko ostvarenje, bajka zaslužuje da je čita i petnaestogodišnjak, jer u njoj mogu uživati i zreli, književno vrlo obrazovani ljudi. Naravno, u zrelijoj dobi lektira bajke svodi se na rijetka, izuzetna djela. Besmislica je onda smatrati bajku isključivo dječjom literarnom poslasticom i uzimati sklonost odrasla čovjeka toj vrsti književnosti kao znak literarne neobrazovanosti ili psihičke infantilnosti. Kad idoli suvremene mladeži obožavaju bajku, kao na primjer Hana Maškova, koja u svom šou na televiziji izjavljuje: »Čitam bajke. Čitam i druge knjige, ali bajke baš volim«, ili tragični James Dean, koji je posezao za Saint-Exupéryjevim »Malim princom« radije i češće nego za bilo kojom drugom knjigom, onda to ne treba dovoditi ni u kakvu vezu s nedoraslošću, nego s ljudskim afinitetima; uvijek će se jednako obrazovani i jednako zreli ljudi razlikovati po svojim književnim simpatijama: jedni će obožavati lirsku pjesmu, drugi historijski roman, treći psihološku novelu, četvrti roman-esej, peti humoresku itd. Zašto da umjetnički vrijedna bajka ne bude dostojna takve literarne ljubavi? I zašto bismo bajku gurali samo u ruke najmlađih obožavatelja kada u svojim vrhunskim dometima potpuno jasno govori tek zrelom i iskusnom čovjeku?

Polazeći s takvog ili vrlo sličnog stanovišta autori naših osnovnoškolskih čitanaka našli su mjesta bajci u svim razredima. I autori »Popisa lektire za učenike osnovne škole«[12] daju bajci dolično mjesto vodeći računa o vrijednosti pojedinih djela, o zahtjevima nastavnog programa i učeničkoj dobi. Iskusan pak nastavnik ponudit će učenicima vrijednu bajku i izvan tih okvira, bilo za domaće bilo za školsko štivo, i obradit će je kad god nađe razloga za to.

Prvi razred

Autori citiranog »Popisa lektire« posebno preporučuju »Crvenkapicu«, »Snjeguljicu« i »Pepeljugu« braće Grimm, zatim »Macu papučarku« Ele Peroci, »Ogledalce« i »Razbojnike sa žutom pjegom« Grigora Viteza, ali navode i druge bajke kao pogodne za obradu u prvom razredu.

Nastavnik u prvom razredu bajke obično priča ili čita, a djeca slušaju, gdjekad uz slike na flanelografu ili dijafilmu. Čar zanimljive fabule i zvuk lijepo izgovorenih riječi, a pomalo i sama čarolija riječi, često je glavni do-

[11] Osnovna škola, programatska struktura, str. 41, Zagreb, 1965.

[12] Bendelja-Furlan-Pejnović: Popis lektire za učenike osnovne škole, Zavod za unapređivanje osnovnog obrazovanja SRH, Zagreb, 1968.

bitak u ovakvu radu. Ali treba i razgovarati nakon pričanja, odnosno čitanja, bar toliko da se otklone eventualni nesporazumi, da se upozori dijete na ona zrnca ljepote koje samo još nije kadro zapaziti, ali ga uz nastavnikovu pomoć može dokučiti. Kao primjer interpretacije bajke u prvom razredu izabrao sam već »otrcanu«, ali zato ne i manje vrijednu »Snjeguljicu« u obradi braće Grimm.

Jacob i Wilhelm Grimm

SNJEGULJICA[13]

Težnja za ljepotom osnovica je ove bajke. Ona je pokretač radnje, jer fabula i nastaje u sudaru dviju ljepota ili točnije u borbi jedne kraljice da bude posjednica najveće ljepote. Na jednoj je strani manja ljepota, u kojoj sklad tjelesnih oblika nema podršku ljepote duha, a na drugoj je veća, istinska ljepota tijela i duha. Tako je ova bajka zapravo svojevrsna himna ljepoti u kojoj je općeljudska estetska težnja došla do izražaja više nego u ma kojoj drugoj starijoj bajci. Ovdje Snjeguljičina majka želi ljepoticu kćerku, lovac Snjeguljici pošteđuje život jer je lijepa, s njome su sretni patuljci jer je lijepa i dobra i žele je sačuvati čak i mrtvu, pa je zato polažu u stakleni lijes, a i kraljević se u nju zaljubljuje makar je mrtva i ne želi više da se odjeljuje od nje:

— *Dajte mi lijes, dat ću vam što god hoćete.*

— *Ne damo ga ni za sve blago na svijetu.*

— *Poklonite mi ga jer ne bih mogao živjeti a da ne gledam Snjeguljice; voljet ću je i poštivati kao svoje najmilije.*

U skladu s time iskorišten je i motiv zrcala koje je i inače u životu sredstvo za provjeravanje vlastite ljepote iako ne tako čudesno kao u bajci.

Kao i druge uspjelije bajke iz zbirke braće Grimm, »Snjeguljica« se odlikuje zanimljivom i bogatom fabulom, spretnom kompozicijom, razrađenijim likovima, isticanjem plemenitih ljudskih vrlina i stilom koji nije lišen stanovite poetičnosti. Veoma je poetična već sama početna slika:

Bilo usred zime; poput maška padale snježne pahuljice; kraj prozora s okvirom od crne ebanovine sjedila kraljica i šila. Pogledala kako sniježi, pa se u prst ubola i tri kapi krvi pale u snijeg. Kako se rumenilo u bijelom snijegu lijepo isticalo, Kraljica pomisli: »Da mi je dijete, bijelo kao snijeg, rumeno kao krv, a kose crne kao okviri od prozora!

Te poetičnosti ima i u opisu Snjeguljice (koja je u svojoj sedmoj godini bila lijepa kao vedar dan), u opisu interijera kućice sedam patuljaka i Snjeguljičina staklena groba na brdu.

Sve to dovoljno govori u prilog izbora »Snjeguljice« za prvi literarno »stručni« susret djeteta s bajkom.

Bajka je podulja pa u većini slučajeva učenici prvog razreda još nisu sposobni da je sami pročitaju. Pročitat će im je ili ispričati učitelj. Ja bih dao prednost čitanju. Pripovijedanje odlična pripovjedača može biti izvanredno korisno, ali nismo svi talentirani pripovjedači pa nam i dobra priča gdjekad ispadne mucava i jezično ne baš uzorna. A mi želimo da uvodimo dijete u um-

[13] Braća Grimm: Bajke, str. 106, Mladost, Zagreb, 1961.

jetnost riječi. Osim toga, gotovo sva djeca već su čula »Snjeguljicu« u različitim, najčešće okrnjenim i lošim verzijama. Sada je vrijeme da je čuju u cijelosti, u njezinom literarno najvrednijem izdanju. Iako je duga, bilo bi poželjno da se pročita bez prekida, u jednom dahu. No o tom mora odlučiti nastavnik sam, jer on najbolje poznaje postojanost pažnje svojih učenika.

Ovoj se bajci obično predbacuju tri »pedagoška« grijeha: lik maćehe, praznovjerje i okrutnost. Neke od eventualnih utjecaja nastavnik može suzbiti već čitanjem, tj. neke rečenice jednostavno će preskočiti. Na primjer, mogu se mimoići, bez straha od bilo kakvih nesporazuma, razmaknuto pisane rečenice u ovom odlomku:

—Bježi dakle, jadno dijete! — reče on. »Ionako će te naskoro izjesti divlje zvijeri,« pomisli u sebi.

Kao da mu se svalio kamen sa srca što nije trebalo da je ubije. A kako je upravo bila dotrčala mlada divlja svinja, izbode je, izvadi joj jetra i pluca i odnese kraljici kao znak da je ubio djevojčicu. Kuhar ih morao skuhati u soli, a zla ih žena pojela, uvjerena da su od Snjeguljice.

Ovaj prilično drastičan prizor s tragovima kanibalizma neće djelovati traumatično na većinu malih prvoškolaca, ali nastavnik ga može ublažiti ne pročitavši naznačene rečenice, koje dovode u pitanje lovčevo dobro djelo i pokazuju maćehinu ljudoždersku narav. Priča naime neće izgubiti od svoje umjetničke vrijednosti ako se te rečenice ispuste.

Slično se može postupiti i na kraju bajke. Ne treba pročitati rečenicu: »Ali već joj u dvoranu kliještima donesoše usijane željezne papuče, staviše ih pred nju i ona morade u njima plesati sve dok mrtva ne pade na zemlju.«

Ako bajka završi rečenicom: »Čim stupi u dvoranu, prepozna Snjeguljicu i od silnoga straha bude kao okamenjena« — priča neće djelovati nedovršeno. Dapače, može se završiti još prije. Rečenica »Svadba im bijaše raskošna i divna« može biti sasvim prihvatljiv svršetak priče jer se djeca uglavnom neće interesirati za maćehinu sudbinu, to više što se kraljevna ionako udala u drugu kraljevinu. Umjetnost na taj način neće biti na gubitku, a budući da je bajka dosta duga, ovo skraćivanje može biti donekle i korisno.

Što se tiče maćehe, nastavnik je vjerojatno već i prije imao prilike da s djecom o tom problemu razgovara i da zajednički ustanove kako sve maćehe nisu zle, nego uglavnom one za koje priča kaže da su takve. Ako to nije učinio dosad, može iskoristiti i ovu priliku da spretno povede razgovor o maćehi u tom smislu. Braća Grimm dat će mu svojom pričom podršku, jer maćehina zloća u njihovoj bajci ne proistječe iz njezina položaja, to jest iz činjenice da je ona maćeha, nego iz njezina karaktera:

Nakon godinu dana kralj se oženi drugom ženom, koja je bila lijepa ali ohola i objesna; nije podnosila da bi je itko ljepotom nadmašio.

Očito je ona bila takva, dakle zla, već kao djevojka, a ne tek pošto se udala i postala maćeha.

Budući da je ona i kraljica i vještica, u razgovoru i ne treba previše forsirati riječ maćeha. Bolje je umjesto toga što ćešće je zvati zlom ženom, oholom kraljicom i tome slično.

S elementima praznovjerja (vještica) treba također obračunavati već od početka. U skladu s intelektualnim mogućnostima djece u ovoj dobi, nastavnik

treba da objašnjava onu genetičku komponentu bajke: ne znajući uzroka zlu, bolestima i nevoljama svake vrste, neuk čovjek tumačio je to djelovanjem čudesnih, zlih bića, pa se i sam utjecao čaranju, vračanju, vjerovanju, molitvama. Zato u bajkama ima uvijek čudesnih bića i čudesnih, nemogućih događaja.

U razgovoru s učenicima nastavnik može utvrditi i elemente čudesnosti u »Snjeguljici«: zrcalo koje govori ljudskim glasom, patuljci, kraljičine čarolije (pojas, češalj, jabuka), oživljavanje mrtve Snjeguljice.

Ako se djeci usiječe u pamet nastavnikov refren: To je moguće samo u priči, to se samo priča tako, — bajka će lako poslužiti i za objašnjavanje religioznih zabluda a ne samo običnog, vulgarnog praznovjerja.

U razgovoru o bajci nastavnik će misliti i na bogaćenje dječjeg izraza. Pitajući učenike kakvu je kćerku poželjela Snjeguljičina majka, vjerojatno će dobiti gotovo doslovne citate: »Da mi je dijete, bijelo kao snijeg, rumeno kao krv, a kose crne kao okviri od prozora.« Zašto je majka poželjela baš takvu djevojčicu? Bjelina odiše nježnošću, rumenilo zdravljem, a sve skupa ljepotom kao i crna kosa koja je kontrastna bjelini, a odgovara crvenoj boji, pa je tako sve skupa skladno, lijepo, a donekle i simbolično (nevinost, ljubav, žalost). Naravno. o ovoj simbolici djeci ne treba govoriti. Rečenicu ističem zbog poredaba, koje će djeca zapaziti, a donekle i usvojiti. Dobro bi bilo da nastavnik tumačeći riječ ebanovina (crno tvrdo teško drvo) i pokaže kakav predmet od ebanovine (lulu, cigarluk ili dr.).

Neke ulomke nastavnik može prepisati na listiće i dati da ih učenici čitaju u sebi, naglas, po ulogama, a kasnije to mogu i usmeno dramatizirati. Zato je, na primjer, pogodan razgovor patuljaka:

— Tko je sjedio na mojoj stoličici? — upita prvi.
— Tko je jeo iz moga tanjurića? — prozbori drugi.
— Tko je uzimao moga kruha? — pogleda treći.
— Tko je jeo moga variva? — nastavi četvrti.
— Tko je bockao mojom viljuškom? — začudi se peti.
— Tko je rezao mojim nožićem — ljutne se šesti.
— Tko je pio iz moga vrčića? — završi sedmi.

Zatim se prvi ogleda i opazi na svojoj posteljici jamicu i vikne:

— Tko je stao na moju posteljicu?
— I u mojoj je netko ležao! — stanu najednom svi vikati.

Sedmero djece odigrat će ulogu sedam patuljaka, a ponavljajući pitanja točno kako su u knjizi uvježbavat će pravilan književni izgovor, ispravne gramatičke oblike (instrumental, glagolski radni pridjev), zapamtit će pa i usvojiti riječi: bockati, vrčić, varivo, viljuška i dr.

Kasnije se mogu upustiti i u veći pothvat: mogu dramatizirati jutarnji razgovor patuljaka sa Snjeguljicom. Budući da Snjeguljica priča što je doživjela prethodni dan, dijete u ulozi Snjeguljice imat će ovdje priliku da prepričava početni dio fabule, a to je također zgodna mala govorna vježba.

O moralnom liku pojedinih junaka valja također razgovarati, dakako na nivou ove dobi.

Snjeguljica je lijepa, dobra, nedužna, naivna, nesebična, radina. Njezina nesebičnost naročito je izražena u prizoru kad gladna i žedna bane u kuću

sedmorice patuljaka našavši spremljenu večeru pojede samo mrvicu iz svakog tanjurića i popije kap vina iz svakog vrčića ne navalivši lakomo da se najede do sita.

Iako je Snjeguljica naivna pa svaki put nasjedne kraljičinoj varci, kao da ništa nije naučila iz prethodnih događaja, kako to i inače biva u bajkama, ipak je ta naivnost ovdje bar donekle opravdana: maćeha svaki put postupa sve lukavije, spretnom obmanom nastoji da ukloni svaku sumnju (i sama jede istu jabuku, dakako njezinu neotrovanu polovicu).

Kraljica-maćeha zla je i opaka žena, zločinka zbog taštine. Uporno progoni Snjeguljicu sve dok nije sigurna da ju je likvidirala. Kao nosilac zla, ona je na kraju poražena i kažnjena, kako i mora biti u bajci.

Osim sluge lovca koji čini zlo više po zapovijedi nego po zloći srca, zatočnika zla više nema. Svi ostali likovi koji se u bajci pojavljuju pobornici su dobra. Patuljci uredni, radini i dobrostivi, primjer su drugarske solidarnosti. Kad nemaju dosta kreveta za spavanje, jer je jedan zauzela Snjeguljica, vlasnik toga kreveta spavat će kod svakog svog druga po jedan sat, tako da ne ispašta sve jedan sâm.

Kod kraljevića-spasioca osim njegova obožavanja ljepote istaknuta je i njegova ljubav:

— *Ah, bože, gdje sam? — uzdahne.*

— *Kod mene si — odvrati kraljević radosno; — volim te više od svega na svijetu; hajde sa mnom u dvore moga oca i budi mi žena!*

Drugi razred

U čitanci za II razred[14] vrlo dobar je izbor bajki: uz narodnu indijansku bajku »Plamena ptica«, Andersenovo »Petoro braće« i nekoliko priča iz životinjskog svijeta (Belišev, Hersey) nalaze se i dvije veoma poetične i moderne bajke: »Crveni balon« Alberta Lamorissea (poznatiji po istoimenom filmu) i »Prsten na morskom dnu« Desanke Maksimović.

Priređivač lektire za II razred osnovne škole u izdanju Školske knjige, Čedo Variola, uvrstio je više bajki u dva sveska davši prednost modernima (Sunčana Škrinjarić: Plesna haljina žutog maslačka i Bajka o lopoču, Giorgio Simonetti: Valentino s baršunastim srcem, Milivoj Matošec: Umišljeni) i bajkama afričkih i azijskih naroda (Kako je nestala čarobna motika, Kornjača i mudrost ovoga svijeta, Tko zna bolje).[15]

U »Popisu lektire« autori posebno preporučuju Ćopićevu »Ježevu kućicu« i zbirku Ele Peroci »Djeco laku noć«, a tu su i narodne bajke (naše: Vodenjak, Jarac živoderac; sjevernjačka: Zlatorogi jelen).

Budući da je ovo doba kada se rado čitaju bajke u stihovima, odabrao sam za interpretaciju u ovom razredu »Ježevu kućicu«. Naravno, nastavnik može ovu priču obraditi i prije, u prvom razredu, kao što neće pogriješiti ako »Snjeguljicu« ostavi za II razred, ali odlučio sam se za ovaj redoslijed zato što je »Snjeguljica« još uvijek poznatija djeci predškolske dobi od »Ježeve kućice« — pa je bolje početi s onim što je većini već poznato.

[14] Vajnaht—Vitez—Cvitan: Zlatna lađa, Školska knjiga, Zagreb, 1964.

[15] Nove priče i basne, sv. 1, Priče o životinjama, sv. 3, Dobra knjiga

Branko Ćopić

JEŽEVA KUĆICA[16]

Branko Ćopić je veoma omiljen pisac među učenicima osnovne škole i gotovo bi se moglo reći da ga podjednako vole oni najmlađi kao i oni koji će uskoro napustiti osnovnoškolske klupe. Tu svoju popularnost nije stekao prvenstveno bajkama, ali i u njima nalazimo vrline zbog kojih djeca rado traže Ćopićevu knjigu: dinamičnu fabulu, likove bliske dječjem svijetu, vedrinu, prirodnost, bogatstvo humorističkog i uopće izražajnog arsenala.

Ako je i podlegao rodoljubnoj tendencioznosti u »Pričama partizankama« i nategnutoj didaktičnosti u »Pričama ispod zmajeva krila«, pa i u »Vratolomnim pričama«, te bajke bit će još uvijek vrednije i privlačivije štivo od knjiga koje neuništiva komercijalna reklama češće gura u dječje ruke.

Među Ćopićevim bajkama najuspjelije su priče s junacima iz životinjskog svijeta (Ježeva kućica, Žuća račundžija, Doživljaji mačka Toše). U citiranom »Popisu lektire« »Ježeva kućica« preporučuje se za drugi razred, »Žuća račundžija« za treći i »Doživljaji mačka Toše« za četvrti razred. Ta preporuka je sasvim prihvatljiva, iako to ne znači da se u danim uvjetima »Doživljaji mačka Toše« ne mogu čitati i ranije, a »Ježeva kućica« kasnije.

»Ježeva kućica«, objavljena u zbirci »Večernje priče«, izvrstan je primjer rodoljubne bajke u stihovima, pa je po svojim obrazovnim i odgojnim kvalitetama vrlo zgodna za obradu u školi.

»U toku godine učitelj će u razredu pročitati barem jednu dječju knjigu da bi učenike uveo u čitanje domaće lektire«,[17] — propisuje nastavni program. Ćopićeva »Ježeva kućica«, naročito u citiranoj knjizi-slikovnici s ilustracijama Vilka Selana Glihe, čini mi se za tu svrhu veoma pogodna. Nastavnik može organizirati čitanje i interpretaciju ove bajke polazeći od ovih nastavnih ciljeva:

— obrazovni cilj: uvođenje djeteta u čitanje dužih književnih tekstova, elementi izražajnog čitanja (tempo, pauza, intonacija), čitanje u sebi, čitanje po ulogama, zapažanje nekih formalnih osobina: priča u stihu, priča sa životinjama kao glavnim junacima;

— odgojni cilj: razvijanje ljubavi prema zavičaju i domovini.

Nastavnik može sam pročitati priču, ali i kombinirati različite oblike čitanja. Na primjer ovako:

Nakon uvodnog razgovora i najave cilja nastavnik čita prvo poglavlje (Slavni lovac) i dio drugog (Lijino pismo) sve do samog pisma. Tu prekida čitanje i pita djecu da li ih zanima što piše u tom pismu i tko ga je poslao. Čitanje pisma, glasom drugog čitača, reproducira se potom s magnetofonske vrpce. Nakon konstatacije da je jež pozvan liji na ručak, učitelj nastavlja čitati da bi opet uključio magnetofon reproducirajući razgovor lije i vuka, lije i medvjeda, lije i divlje svinje. Lijin tekst čita isti glas kao i pismo, a za replike vuka, medvjeda i vepra potrebna su još tri različita glasa, kako bi se dobio dojam uvjerljivije dramatizacije.

Pročitavši predzadnje poglavlje (Ježev odgovor), nastavnik može pitati: Što se dogodilo ježu? Želite li ga vidjeti? Zatim učenicima podijeli knjige-slikovnice (bar po jednu u svaku klupu) i pozove ih da promatrajući redom

[16] Branko Ćopić, Ježeva kućica, Naša djeca, Zagreb

[17] Osnovna škola, programatska struktura, str. 38

sliku za slikom sasvim ukratko prepričaju što se sve dogodilo ježu (uz svaku sliku priča drugi učenik). To prepričavanje može biti otprilike ovakvo:

Jež je živio u šumi i svi šumski stanovnici su ga poštivali. Jednog dana pisala mu je lija. Pismo je donio poštar zec. Lija je ježa pismom pozvala k sebi u goste. Jež se odazvao i došao k liji koja ga je lijepo dočekala. Gozba je bila bogata i trajala je do noći. Lija je gosta zaustavljala da ostane noćiti kod nje, ali on ne htjede jer mu je draža njegova kućica. I jež pođe noću kući. Liju je zanimalo kakva je to kuća koju jež toliko voli pa pođe potajno za njim. Srela je vuka i sve mu ispričala pa i on poželi da pođe do ježeve kućice. Zatim im se pridruži i medvjed. Putujući naiđu na divlju svinju, koja je također bila znatiželjna kakva je to kućica bez koje jež ne može biti niti jednu jedinu noć. Ježeva kućica bila je skromna rupa pod srušenim stablom. Začuđeni, vuk, medo i divlja svinja stanu galamiti pred ježevom kućicom rugajući se ježu koji je toliko zaljubljen u svoju skromnu kućicu. Jež im reče da je njemu njegova kuća najdraža jer je u njoj svoj gospodar. Lija se složila s ježom, ali su se ostali i dalje rugali.

Nakon tako prepričanog najvećeg dijela priče nastavnik može pitati učenike: Tko je u pravu? Treba upozoriti na to da vuka, medvjeda i vepra jež naziva skitnicama i pljačkašima koji ne žive od vlastitog rada i da im proriče zlu sudbinu, loš svršetak. Da bi saznali je li se to i obistinilo, učenici neka posljednje poglavlje (Kraj) pročitaju u sebi. Potom će ispričati kakva je sudbina prema priči stigla vuka (umlatili ga seljaci), medvjeda (izbole ga pčele pa je od uboda uginuo) i divlju svinju (ubili je lovci).

Onda se opet možemo vratiti na početak, na one dijelove bajke gdje treba ponešto objasniti i utvrditi.

Razgovor se može povesti o odnosu šumskih životinja prema ježu. Da bi se vidio njegov ugled u šumskom svijetu, netko od učenika može pročitati stihove:

Jastreb ga štuje,
vuk mu se sklanja,
zmija ga šarka
po svu noć sanja.
Pred njim,
dan hoda
širi se strava,
njegovim tragom
putuje slava.

Ovdje treba provjeriti da li su učenici shvatili zadnju rečenicu, razumiju li riječi strava i slava.

Pojedine stihove učitelj čita da bi provjerio razumiju li učenici neke riječi, npr.:

Doći na ručak
u moju logu . . .
(loga — ležište, stan, brlog)

Sunčani krug se
u zenit digo . . .

(zenit — tačka na nebu nad glavom promatrača; smisao stihova: sunce se diglo na vrh svoje putanje tj. jež je stigao k lisici točno o podne)

. . . kavalir pravi
biranom frazom
lisicu zdravi.

(kavalir — vitez, fin junak; birana fraza — lijepa riječ, kićeni govor; zdravi — pozdravlja)

Ježev pozdrav može pročitati netko od učenika u cjelini, a u razgovoru valja provjeriti da li su učenici shvatili Ježurkine pozdravne želje (želi joj da ima dosta peradi za jelo i da je mine svaka opasnost od pasa) i što znači riječ lepeza (Guskino krilo — tvoja lepeza; dobro bi bilo kad bi nastavnik učenicima pokazao pravu lepezu).

Kraj poglavlja »Kod lijine kuće« također valja objasniti:

Niže se ručak
četvorosatni,
zategnu trbuh
ko bubanj ratni.

Ovu poredbu možda učenici neće zapaziti i dokraja shvatiti: Jež se toliko najeo da mu se trbuh zaoblio i napeo poput bubnja.

Ne treba mimoići ni opis dolaska noći:

Evo i noći,
nad šumom cijelom
nadvi se suton
sa modrim velom.
Promakne samo
leptirić koji
i vjetar noćnik
listove broji.
Utihnu šuma,
nestade graje,
mačaka divljih
oči se sjaje.
Skitnica svitac
svjetiljku pali,
čarobnim sjajem
putanju zali.
A sova huknu
svoj ratni zov:
— Drži'e se,
ptice,
počinje lov!

Slika smirene i lijepe noćne prirode u šumi dolazi kao razmeđe između dvaju zbivanja. Svršila je gozba, očekuje se nov događaj. Ali taj nokturno nije samo neki poetski umetak, međaš, nego ima i funkciju u razvoju radnje jer se tu zapravo ocrtava atmosfera i pozornica radnje. Valja objasniti i upozoriti na neke izraze i riječi: suton sa modrim velom, vjetar noćnik listove broji, svitac . . . čarobnim sjajem putanju zali. Neka djeca znaju riječ krijesnica, a ne znaju svitac, neki neće shvatiti ni aorist zali (zalije), a možda čak ni putanju (put), pa to treba raščistiti.

Razgovor ježa i lisice na rastanku prikladan je za čitanje po ulogama. Za piščev, lisičin i ježev tekst potrebno je troje čitača. Nastavnik će ih najprije uputiti kako da čitaju: Čitač autorova komentara čita pričalačkim tonom,

umjereno, ni prebrzo ni presporo, ni preglasno ni pretiho, a učenica koja čita lisičino nagovaranje mora čitati temperamentno, s intonacijom prijateljskog uvjeravanja, ljubazne molbe (lija sve guče). Ježevu repliku treba čitati odrješito (Zahvaljujem se pozivu tvom), ponosno (draži je meni moj skromni dom) i zanosno (Kućice moja, najljepši raju!). Čitajući stihove »Šušteći šumom jež mjeri put« komentator mora nastojati da se iz njegova glasa osjeti ona onomatopejska vrijednost riječi koje oponašaju šuštanje što ga prouzrokuje jež putujući šumom.

Ljubav prema kućici lisica tumači svojom logikom: to mora biti kuća bogata, onakva kakvu bi ona sama voljela imati:

Kad Ježić tako
žudi za njom,
bit će to,
bogme,
bogati dom.
Još ima
možda
od perja pod,
pečene ševe
krase mu svod.
Ta kuća,
vjeruj,
obiljem sja.

Opisujući njezino šuljanje pjesnik se izražava metaforički: »paperje meko noga je njena«. Ovim izrazom najbolje je dočarao lakoću i bešumnost njezina hoda.

Govoreći o susretima s ostalim životinjama nastavnik se mora osvrnuti posebno na njihov stav prema kući:

Vuk: — Eh, kuća,
trice! —
veli vuk zao! —
— Ta ja bih svoju
za jagnje dao!
(trice — bezvrijednosti, malenkosti)
Medo: Moje mi njuške,
svoju bih dao
za gnjile kruške.
Za satić meda
dat ću je svakom!
(satić meda — malo meda u saću)
Divlja svinja: — Rođeno gnijezdo!
Tako mi sala,
za pola ručka
ja bih ga dala!

Nikome od njih nije stalo do kućice, do rodnoga gnijezda, svi bi je prodali za malo jela. Važniji je trbuh nego dom. Ježevu ljubav prema domu smatraju glupošću.

U tekstu gdje se opisuju susreti lije s vukom, medvjedom i veprom ima riječi i izraza koje poneko dijete neće razumjeti, zato se valja na njima zaustaviti: maštu golica moju, banjati se (kupati se), krkati (žderati), sumnjiva, lakom,

kaljuga, a možda i neke druge, zavisno od kraja i sredine. Treba upozoriti i na funkcionalan hiperboličan izraz »jezero meda« i ironičnu metaforu »blatnjava zvijezdo«, čime se vuk ruga divljoj svinji i njezinoj ružnoći.

Na veliko razočaranje radoznalih posjetilaca — ježeva kućica nije raskošna, sasvim je skromna:

Pod kladom rupa,
tamna i gluha,
prostirka u njoj
od lišća suha.

Zato će za njih i dalje ostati nerazumljiva ljubav prema toj kućici koju Ježurka Ježić izriče s toliko zanosa:

Kućico draga,
slobodo moja!
Palato divna,
drvenog svoda,
kolijevko meka,
lisnatog poda,
uvijek ću vjeran
ostati tebi,
ni za što ja te
mijenjao ne bi'!
U tebi živim
bez brige,
straha
i branit ću te
do zadnjega daha!

Sve to ne razumije vuk, medo i vepar. Lija shvaća, a oni njegovu kuću nazivaju straćarom, štenarom, kolibom, babom trula krova i slično. (Negdje će riječi štenara i straćara trebati protumačiti, a tako i izraz bodljivi soju — bodljiva pasmino, životinjska vrsto s bodljikama, ćuvik — uzvisina, breščić.)

Jež se ne da pokolebati, drži im lekciju: Svoj dom treba voljeti. Samo hulje za ručak prodaju svoju kuću. Njegova kuća umnogom nalikuje na dom marljiva seljaka i vrijedna radnika koji je u svako doba spreman da se bori za rođenu grudu:

Vještak i majstor
u poslu svom,
radi i čuva
rođeni dom.

Treći razred

U čitanci za ovaj razred[18] ima lijepa slovenska bajka »Vuk, pas i mačak«, arapska »Lav i čovjek«, indijanska »Kako su postale ribe« i »Mati« Ele Peroci. Bilo bi dobro kad bi se tu našla i koja Andersenova bajka. Svakako bi izbor valjalo proširiti.

---

[10] Brajenović—Blaženčić: Vedri dani, Školska knjiga, 1962.

I u lektiri za III r. »Školske knjige« izbor je nešto skromniji. Priređivač je bajke uvrstio u 2. svezak »Dobre knjige« u dobrom, ali ne baš obilnom izboru (Nazor, Rodari, Permjak).[19]

Naprotiv, često navođeni »Popis lektire« mnogo je širokogrudniji prema bajci. Preporučuje »Čarobnjaka iz Oza« Lymana Franka Bauma, »Pinokija« Carla Collodija, »Žuću račundžiju« Branka Čopića i »Bajke« braće Grimm. Ali tu su još neke bajke koje bi zavrijedile preporuku: Erbenov »Dugonja, Trbonja i Vidonja«, Bonselsova »Pčelica Maja«, Carrollova »Alica u zemlji čudesa«, Perraultove »Bajke« i »Zlatokosa djevojka« Božene Nemcove. Ayméove »Priče mačke na grani« treba dati načitanijoj djeci, a u mnogim sredinama ih ne bi trebalo preporučivati niti nuditi prije četvrtog razreda.

Za primjer donosim školsku interpretaciju indijanske narodne bajke »Kako su postale ribe«.

KAKO SU POSTALE RIBE[20]

Iznijet ću gotovo vjernu reprodukciju nastavnog sata obrade ove bajke u trećem razredu Vježbaonice PA u Zagrebu. Malom anketom ustanovljeno je da nema djeteta u tom odjeljenju koje ne bi voljelo bajke. Dobra polovica njih još uvijek daje bajci prednost pred realističnom pričom, a ostali kažu da jednako rado čitaju obje vrste, svega dvoje-troje učenika daje prednost »istinitoj priči«. Vole one bajke koje imaju razvijenu fabulu.

Nastavnica je postavila ove nastavne ciljeve:

— obrazovni cilj: obnoviti i utvrditi znanje o bajci (čudesni elementi, etička strana), bogaćenje rječnika, razvijanje izražajnih mogućnosti, plan priče;

— odgojni cilj: uvjeriti djecu da se sva čudesa i tajne prirode mogu objasniti tek znanstvenim ispitivanjem, a ne praznovjerjem i maštanjem koje ne polazi od naučnih spoznaja i već ostvarenih tehničkih dostignuća.

U pripremnom dijelu sata nastavnica pokazuje slikovnice-bajke (Regoč, Šuma Striborova, Ribar Palunko i njegova žena) i pita učenike poznaju li te knjige. Naravno, poznaju. Kakve su to priče? Bajke. Jeste li čitali i druge bajke?

— Ja sam Grimove bajke čitao.
— Ja Andersenove.
— Koju smo Andersenovu priču zajedno čitali?
— Carevo novo ruho.
— Kakve su to priče — bajke?
— Zanimljive.
— Kakva lica susrećemo u njima?
— Vještice, duhove, vampire, zmajeve, žabe, jele...
— Kakvi se događaji opisuju?
— Koji se nisu mogli dogoditi?
— Nestvarni, na primjer, govor iz zemlje ili studenca.
— Postoje li zaista vještice i vile?
— Ne postoje, to su izmišljena bića. I ti nestvarni doživljaji samo su izmišljeni.
— Zašto su izmišljali vještice?
— Plašili su se svačega. Nisu to znali objasniti pa su vjerovali u vještice.
— Zašto su ljudi izmislili vile?
— Da pomognu ljudima.
— Kakvima?
— Dobrima.

[19] Priče s raznih strana, Dobra knjiga, Školska knjiga, 1966.
[20] Brajenović—Blaženčić, o. c., str. 116

— Dobroj djevojčici.
— Kako završavaju bajke?
— Tako da glavni junak pobjeđuje.
— A je li glavni junak dobar?
— Dobar je.
— Znači, uvijek dobri pobjeđuju.
— Pobjeđuju dobrota i pravda.
— Da li i u životu uvijek pobjeđuje dobro?
— Ne, više puta je jače zlo.
— A zašto u bajci uvijek pobjeđuje dobro?
— Zato da se čovjek pouči, da se okrene od zla.

— I zato da se bar u priči postigne dobro kojega nema u životu. Vidite, bajkom je nekad čovjek sebi stvarao ono čega nema, bolji život, ali kako ste i sami rekli, u njoj si je objašnjavao stvari koje nije razumio. Nije razumio neke pojave kojih se plašio pa je izmislio duhove i vještice. Čovjeka su oduvijek zanimale pojave oko njega, a dok je bio neuk, nije umio da ih protumači. Nije znao kako to sunce putuje po nebu, pa je izmislio lijepog zlatnog mladića koji se u zlatnoj kočiji na zlatnim konjima vozi nebom; nije znao kako nastaje dan i noć pa je izmislio priču o zlom duhu tame i dobrom duhu svjetla koji se bore za vlast: čas pobjeđuje jedan, čas drugi, pa tako jedno vrijeme caruje tama, a onda je smjenjuje svjetlo. Ja ću vam pročitati priču da vidite kako su američki Indijanci sebi protumačili postanak ribe.

Nakon čitanja, koje je popraćeno ilustracijama na flanelografu, nastavlja se razgovor.

— Što je učinio ždral?
— Prenio je djecu preko jezera.
— Zašto su djeca htjela pobjeći?
— Jer ih je tjerala vještica.

Pročitajmo to gdje djeca objašnjavaju zašto bježe.

Učenici pronalaze taj dio teksta, a onda jedan čita naglas:

»Mi nemamo prijatelja«, rekoše mališani plačući gorko. Mi smo sirote i neka zla vještica nas jednako goni. Gleda uvijek da nam učini kakvo zlo i zato hoćemo da pobjegnemo daleko gdje nas nikada ne može naći.«

Pročitajmo kako je vještica nakon toga zamolila ždrala da i nju prenese.

Učenik čita:

»Plemeniti, ljubazni ždrale«, reče ona, »ti si tako dobar prema svakome! Moje dvoje djece se izgubilo u šumi i cijelog sam dana lila gorke suze za njima.«

— Je li vještica govorila istinu?
— Nije.
— Kako znate?
— Ona laže, a djeca ne lažu.
— Nađite mjesto gdje se sigurno vidi da je ona lažljiva, da jedno govori, a drugo misli.

Nakon kraćeg traženja čitaju ovaj odlomak:

» Prenijet ću te. Drži se samo dobro i nemoj mi dotaći glavu, jer ćeš pasti u vodu i potonut ćeš na dno jezera ako to učiniš. Hoćeš li me poslušati?

»Hoću, hoću«, reče vještica, ali u sebi pomisli: Ni briga te zato što ću ti dodirnuti glavu ako se ti ne bojiš mojih čarolija. Ja ću mu staviti ruku na glavu i on će biti zauvijek u mojoj vlasti.«

— Dakle, ona je zbilja lažljiva. Ali iz tih njezinih riječi možemo zaključiti i zašto ona nije htjela poslušati ždrala.

— Mislila je da će ga začarati i uvijek na njemu letjeti ako mu stavi ruku na glavu, ali prevarila se.

— Dobro, pokušajmo još jednom prepričati ovu priču ukratko. Idimo redom slika na flanelografu.

Prvi učenik prepričava, uz pomoć pitanja i slika, kako su djeca molila ždrala da ih prenese preko jezera.

— Kakav bismo naslov dali ovom dijelu priče?

Nakon nekoliko prijedloga prihvaća se ovaj:

Djeca mole ždrala da ih prenese preko jezera.

Zatim drugi učenik prepričava kako su djeca sretno dospjela na drugu obalu. Prihvaća se naslov:

Djeca stižu na drugu obalu.

Treći učenik prepričava kako je vještica zamolila ždrala da je prenese za djecom. Prihvaća se naslov:

I vještica želi na drugu obalu.

Četvrti učenik prepričava kako vještica nije poslušala ždralov savjet pa je pala u jezero i postala riba. Prihvaćen je naslov:

Vještica se pretvorila u ribu.

(Mogući su i ovakvi naslovi: *Razgovor djece i ždrala, Let djece preko jezera, Razgovor vještice i ždrala, Pad vještičin u jezero.* Nije uputno miješati dvovrsne naslove: one u obliku rečenice s ovima u obliku sintagme.

— Rekli smo da je vještica lažljiva. A inače je dobra?

— Nije, zla je.

— Po čemu sudite da je zla?

— Zato što progoni siromašnu djecu.

— Pa ona je rekla da im hoće pomoći i da plače zbog njih.

— To je ona lagala. Ona njih mrzi.

— A kako nazivamo čovjeka koji se pravi da nekoga voli, a zapravo ga mrzi?

— On se pretvara.

— Vještica je dvolična.

— Da, vještica je dvolična, jer kao da pokazuje dva lica: sad dobro (pred ždralom), sad zlo (pred djecom), kako joj gdje treba. Ljude koji se tako pretvaraju, čas ovako, čas onako, zovemo dvoličnima. Kakav je ždral?

— Plemenit.

— Drugarice, ja mislim da je ždral bio dobra vila.

— Da, on je imao istu ulogu koju u drugim pričama imaju dobre vile, ali on je ipak ovdje samo ždral. Zašto je on pomagao djeci?

— Jer su bili dobri, siromašni, poslušni, žalosni...

— I što mislite, što su zapravo Indijanci, pričajući svojoj djeci ovu priču, htjeli postići?

— Da budu dobra i poslušna.

— Što još? Sjetite se kako glasi naslov priče!

— Htjeli su svojoj djeci objasniti kako nastaju ribe.

— A, drugarice, kako su nastale ribe u moru?

— Ja znam kako. Potočić je izlazio iz jezera i po njem su ribe došle u more.

— Pa jesu li ribe baš tako postale kako se ovdje priča?

— Nisu.

— Naravno da nisu, ribe su se razvile iz drugih manjih životinja kojih danas više nema, ali o tome ćete učiti kasnije, kad budete sve to mogli lakše razumjeti. Zašto su Indijanci onda ovako, na ovaj netočan način tumačili postanak riba?

— Nisu drukčije znali.

— Ovakve priče, gdje se na izmišljen način tumače prirodne pojave, nazvali smo bajkama. Da vidimo što se sve od ovoga u bajci nikako ne može dogoditi?

— Ne može ždral govoriti s djecom.

— Ždral nije tako jak da bi prenosio ljude.

— Nema vještica. Ne može se čovjek pretvoriti u ribu.

— I na kraju: je li vam se ova bajka svidjela?

— Jest, — odgovaraju u zboru, a jedan dječak zamjera što je tako kratka. Bila bi još ljepša kad bi se više toga događalo kao u »Divljim labudovima« ili u »Bracu Jaglencu i sestrici Rutvici«.

Četvrti razred

Čitanka za IV razred[21] ima dobar izbor bajki: Andersenova »Tratinčica« i »Postojani kositreni vojnik«, Puškinova »Bajka o ribaru i ribici«, »Svet pod jezerom« D. Maksimović i narodna priča »Čardak ni na nebu ni na zemlji«.

Priređivač lektire za IV razred u izdanju »Školske knjige«, Neda Bendelja, posvećuje bajci dva sveska[22] s izvrsnim izborom (Andersen: Ružno pače, Slavuj, Djevojčica sa žigicama; Grimm: Zlatna guska, Šest pomagača, Stoliću, prostri se; Ivana Brlić-Mažuranić: Regoč, Šuma Striborova, Nazor: Bijeli jelen, Karaliječev: Divov zarobljenik, Jesenja priča, Čapek: Poštarska bajka, Aymé: Vuk).

U »Popisu lektire« preporučene su Andersenove »Bajke«, »Priče iz davnine« Ivane Brlić-Mažuranić, Nazorov »Ming-Čang-Lin«, Rodarijev »Čipolino«, Saltenov »Bambi« i narodne pripovijetke jugoslavenskih naroda. No tu su još i »Petar Pan« Jamesa Barriea, »Kameni cvijet« Pavela Bažova, »Doživljaji mačka Toše« B. Čopića, »Pripovijest o doktoru Dolitleu« Hugha Loftinga i dr.

Za interpretaciju bajke u ovom razredu odabrao sam Andersenovu »Djevojčicu sa žigicama«, Nazorova »Bijelog jelena« i Čapekovu »Poštarsku bajku«.

Hans Christian Andersen

DJEVOJČICA SA ŽIGICAMA[22]

Ovo je baladična bajka. Čak bi se moglo reći da i nije bajka ako se čudesnost izazvana palenjem žigica protumači samo kao snatrenje, kao igra mašte u agoniji. Priča o djevojčici koja paleći nerasprodane žigice u ledenoj novogodišnjoj noći doživljava viziju svojih neostvarenih želja zapravo na najjednostavniji način razotkriva porijeklo ove vrste priča: bajka je kći intenzivne želje.

Svoju priču o siromašnoj djevojčici Andersen započinje dramatičnim opisom prirodnog ugođaja: »Mračilo se, studen stezala, snijeg vijao nemilice: bijaše posljednja večer u godini.« Takav prizor vijavice u novogodišnjem raspoloženju grada mogao bi biti i veoma idiličan, uzbudljivo lijep — onome tko ga promatra kroz prozor ugodno zagrijane sobe. Ali za onoga tko se nađe u toj mećavi kao što se našla junakinja bajke taj prizor je strahotan, jeziv: »Po toj studeni i mraku išla ulicom siromašna djevojčica, gologlava i bosonoga.«

Kontrastom snježna vijavica — bosonogo dijete autor odmah pridobiva osjećaje čitalaca za svoju junakinju, a da bi ih emocionalno još jače vezao s njome, pokazuje kako se prema njoj ne odnosi neprijateljski samo priroda nego i ljudi: uzmičući pred bijesnom kočijom ostala je bez jedne papuče a drugu joj je odnio zločesti dječak. U svojoj obijesti on joj se još i narugao »doviknuvši joj kako će mu ta papuča kolijevkom poslužiti bude li imao djecu.«

[21] Cvitan—Bukša—Antoš: Naše proljeće, IV izdanje

[22] Pričaju nam, Lektira za IV razred, Sv. 1. str. 71, Školska knjiga, Zagreb, 1966.

Pripovijetka je tako od samoga početka socijalno intonirana: nebriga i nehumani odnos društva prema najsiromašnijima, najslabijima pokazuje degradaciju ljudskosti u jednom društvu i ova je bajka protest protiv tog stanja. Da je upravo tako, dokazuje i to što pisac odmah nakon susreta sa zlim dječakom ovu predstavnicu svijeta bijede sučeljava s onim drugim svijetom — svijetom obilja, koji ne pati ni od gladi ni od studeni: »Svi prozori rasvijetljeni, a ulicom se širi miris guščje pečenke . . .« Imućni građanin povlači se u toplinu svoje kuće, zaokupljen samo sobom i svojim novogodišnjim provodom, i ne pomišlja da ovu blagdansku noć uljepša sirotoj djevojčici otkupivši od nje žigice. Sve se urotilo protiv nejakog djeteta: i snijeg, i studen, i ljudi, i otac, koji bi joj morao biti najbliži. Ona se ne usuđuje vratiti u hladno potkrovlje jer bi je otac istukao zbog nerasprodanih žigica.

Kut između dviju kuća ostaje joj kao posljednje utočište, gdje će, samo djelomično zaštićena od mećave, proživjeti ostatak svog života u fantastičnom priviđenju. Tu će igrom mašte i snažne želje iz neprodanih žigica izvući čarobne slike: prva žigica — krasna velika peć, druga žigica — bogato postavljen stol s pečenom guskom, treća žigica — divno okićeno božićno drvce, četvrta žigica — baka. Ali sve to traje tek tren i nestaje u hipu, čim se žigica utrne. Da bi ostala s bakom što duže, djevojčica pali čitav svežnjić žigica. Ali to je i kraj: baka je odvodi sa sobom, nestaje svih nevolja, ostaje samo mrtvo tijelo u novogodišnjoj noći.

Priča ima tri dijela:

Djevojčica u snježnoj vijavici

Igra sa žigicama

Mrtvo tijelo u novogodišnjem jutru

Trodjelna kompozicija odgovara tipičnoj bajci. U prvom dijelu imamo realnost, u drugom irealnost, u trećem opet realnost. Realnost je ovdje grad, urbana sredina, do Andersena jedva poznata u svijetu bajke. Tu su i opisi kakvi se u klasičnoj bajci ne javljaju: vijavica na ulici, debeli, hladni zidovi kuća s rasvijetljenim prozorima, kola koja opasno jure ulicom, »kut između dviju kuća od kojih je jedna nešto više izbila na ulicu«, stanovi u potkrovlju s pukotinama zabrtvljenim slamom i krpama . . . Srednji i glavni dio priče samo je uvjetno irealan događaj jer tu nema čudesnosti u pravom smislu riječi, nego je samo poetična igra mašte, a po tome se ova Andersenova bajka bitno razlikuje od starinske bajke.

Ali, kao i u starinskoj bajci, djevojčica sa žigicama nema imena. Za razliku od poznatih junakinja iz bajki (Crvenkapica, Marica i dr.) djevojčica sa žigicama ocrtana je znatno plastičnije. Ona je donekle i komična u prevelikim majčinim papučama, iako u prvom redu vrijedna sućuti zbog odjeće: gologlava, bosonoga, pomodrelih i pocrvenjelih nožica od hladnoće i s ručicama obamrlim od studeni, sa žigicama u staroj pregači, ali je i lijepa s bijelim pahuljicama na dugoj, zlatnoj kosi »što se u lijepim uvojcima spuštala niz zatiljak.« Teško bi se iz poznatih predandersenovskih bajki mogao izvući tako zoran vanjski portret glavnog junaka.

Makar djevojčica čezne za toplom peći i slasnim guščjim pečenjem, ti tjelesni užici nisu glavna želja koja se u snatrenju ostvaruje i koja zaustavlja smiješak na usnama mrtve djevojčice. Glavna je njezina radost susret s najdražim bićem, s bakom. Sve fiziološke potrebe iščezavaju pred potrebom ljubavi. Sve te druge želje samo su na domaku ispunjenja i zapravo su varka

osjetila, a ova posljednja, najjača, sve ih potiskuje i jedina se ostvaruje, naravno u fantastičnom obliku. Ono što ljudi u hladno novogodišnje jutro nisu razumjeli, premda su dobro shvatili uzrok i način djevojčičine smrti, jesu njezin radosni osmijeh i Andersen to posebno ističe završnom rečenicom: »A nitko nije ni slutio kakve su joj se divne slike ukazale pred očima i u kakvu je sjaju sa svojom bakicom ušla u novogodišnju radost.«

Susret s voljenim bićem nadmašuje sav sjaj i sve blistavilo sreće koja se sastoji u materijalnom izobilju. To je druga osnovna misao Andersenove bajke, koju površni čitalac lako ispušta iz vida. Tako, dakle, njegova bajka ima ne samo socijalnu, nego i psihološku potku, iako je ona prva nešto istaknutija.

Po svojoj socijalnoj komponenti bajka o djevojčici sa žigicama djelovala je na mnoge pisce, nerijetko su je zloupotrebljavali plagirajući je i nespretno oponašajući. I učenici će u svojim literarnim pokušajima rado posegnuti za ovim motivom, sastavljajući priče gotovo na vlas slične ovoj Andersenovoj. Nastavnik će tu sklonost, naravno, ne mimoilazeći literarnu stranu, iskoristiti, kao i Andersenovu bajku, u odgojnu svrhu: za razvijanje socijalnog osjećaja u djece, za buđenje svijesti o nužnosti da se razvijamo kao duboko humana bića koja ne mogu ravnodušno prolaziti pored tuđe nevolje.

Vladimir Nazor

BIJELI JELEN[23]

Prirodoslovac po struci, Nazor je u sva svoja djela unosio mnogo prirode i osjećaja za prirodu. Tako mu je i bajka pretežno vezana za život prirode, bilo da su glavni junaci iz svijeta prirode (životinje i biljke — Halugica, Dupin), bilo da se junaci civiliziranog svijeta na kraće ili duže vrijeme otkinu od civilizacije i prepuste čarima i čudesima netaknute prirode (Min-Čang-Lin, Šarac, Bjelouška). »Bijeli jelen« pripada trećoj, srednjoj skupini njegovih bajki. Tu se glavni junaci izdvajaju iz uljuđenog života (guščarica Anka, donekle i knežević Ulrik), vraćaju se prirodi, ali su u njima gotovo jednako važni i likovi iz same prirode (životinje). Međutim, nijedna od njegovih bajki ne znači poziv na bijeg iz civiliziranog društva, Nazor ne propagira rusoovski povratak prirodi. Naš pjesnik se zapravo zalaže za mirenje svijeta civilizacije sa svijetom prirode. To je u ovoj priči prilično naglašeno djelovanjem guščarice Anke.

Ako se ova bajka obrađuje u okviru domaće lektire, nastavnik može preporučiti učenicima da u svoju bilježnicu za lektiru napišu mali prikaz: kratak sadržaj, odabrani odlomak (najljepše mjesto) s obrazloženjem zašto je odabrano baš to i mišljenje o priči (je li lijepa, zanimljiva, uzbudljiva ili nije). Taj prikaz može poslužiti kao osnovica za razgovor na nastavnom satu. Nastavnik će prije čitanja jednog od tih učeničkih prikaza provjeriti što su učenici odabrali kao najljepše mjesto kako bi mogao otpočeti s onim što najbolje odgovara zamišljenoj koncepciji sata. Pretpostavimo da je zasnovao razgovor o Bijelom jelenu na ovim elementima: priroda, likovi, bajka, stil. Među odabranim odlomcima sasvim sigurno naći će se opisi prirode, napeti prizori, šaljiva mjesta, neki dijalozi itd. Nastavnik će za prvo čitanje iskoristiti sastavak učenika koji je odabrao pejzaž. Za iniciranje takvog razgovora može poslužiti bilo koji pejzaž iz Nazorove bajke, ali uzmimo za primjer ovaj:

[23] Tamo negdje preko gora, Dobra knjiga, sv. 2, str. 3, Zagreb, 1966.

Sunce bijaše već zapalo. Prvi se mrak hvatao šume u kojoj je vladao potpuni muk. Visoki hrastovi bijahu nalik na šutljive divove. Pod njima se zgurili grmovi nalik na grbavce koji vrebaju iz zasjede; hoće na nekoga da navale.

Djevojčica osjeti strah usred one šumske polutame i tišine.

Ako objašnjavanje čudesnoga shvatimo kao svojevrsno razobličavanje bajke i mita, onda već ovaj Nazorov opis upućuje na zaključak da njegova bajka ima i elemenata antibajke. Prikazavši hrastove kao šutljive divove i grmove slične grbavcima što vrebaju iz zasjede pa odmah zatim Ankin strah pisac razotkriva korijenje mnogim strahovima: u polumraku i mraku stvari ne zapažamo jasno, pričinjaju nam se drukčije, često stravične i opasne, pa lako podliježemo uvjerenju da vidimo sablast, diva, duha, bilo kakvu utvaru. Uspoređujući drveće s divovima i grbavcima koji prijete Nazor je opisao šumu u noći ali ujedno i osjećaj male guščarice. Dok šuma noću, zbog slabe vidljivosti, izaziva nelagodne osjećaje, danju je sasvim drukčija, pobuđuje ugodna čuvstva:

Sunce granu. Jedan njegov trak udari o grm lješnjakov ispred jelenjeg ležaja, šmigne kroz grančice i pane na oči djevojčice koja je spavala. Guščarica Anka se probudi.

...

Kroz granje lješnjakovo vidje daleke gore, plavetno nebo i zelena stabla. Sve je bilo svijetlo i veselo. Šuma je slatko vonjala. Negdje daleko žuborio je potok.

Naravno, ima šumskih predjela koji ni danju ne djeluju osobito prijazno:

S teškom mukom pope se Zlatokosa na Oštri kuk. Vrhunac mu je pust. Munje su na njemu poharale šumu, kiše su odnijele nizbrdo zemlju. Vjetar ga uvijek bije.

Između dviju klisura nađe djevojka orlovo gnijezdo, napravljeno kakogod grančicama i mahovinom. Okolo gnijezda viđale se izbacane dlake, perje i kosti.

U bajci ima dosta takvih slikovitih opisa šume jer se najveći dio radnje zbiva u šumi. U izvanšumskim prostorima radnja se uglavnom započinje i završava. Tu je pozornica zbivanja feudalni dvorac u vrleti, a ocrtan je tako zorno da će ga svaki učenik lako naslikati:

Dvor Vranja leži na veliku kamenu usred divlje gudure. S jedne i druge strane te hridine teče po jedan potok. Ljeti su oba korita suha ali u jesen, nakon kiše i oluje, mutna se voda valja s visoka pa tutnji i grmi okolo kamena noseći drvlje i kamenje. Onda je dvor Vranja nalik na otočić, pa ne možeš k njemu nego preko potočića. Anka je vodila svako jutro guske na neko maleno polje koje je potok dijelio od podnožja velike planine pune šuma i zvjeradi.

I ona iskonska ljudska čežnja za putovanjem, za otkrivanjem novih krajeva i neviđenih zemaljskih ljepota dolazi do izražaja u Nazorovoj bajci Bijeli jelen i Zlatokosa jure kroz svijet i vide lijepe krajeve, drukčije od njihova zavičaja. Tu je pitoma i pitoreskna krajina rijeka, polja i vinorodnih brežuljaka:

Rijeka se vijugala kao golema srebrna zmija po poljima i utjecala u jezero. Jezero je bilo veliko i okruglo. Sve naokolo rasle su trstike. Na desnom brijegu crnio se pokraj bijele crkvice samostan.

Jelen je počivao sa Zlatokosom u grmu na brijegu jezera. Nije mogao da se nagleda vinograda punih grožđa i njiva punih klasja.

Tu je i otok, iako bez šuma, bujan i cvjetan:

Jedne noći preplivaše neki morski tjesnac i stigoše na ostrvo. Ovdje su rasle masline. Posvuda je vonjao ružmarin. Ali na ostrvu nije bilo šuma.

U želji za otkrivanjem novih prostora, Zlatokosa navodi Gvozdenkljuna da se vine u svemir. Tu djevojčica doživljava razočaranje jer Mjesec nije kakvim ga pjesnici opisuju:

Na Mjesecu su gore, puste poljane i korita širokih mora. Ona ne vidje ni zelenih perivoja, ni vilinskih dvora. Na Mjesecu ni vode teku, ni valovi šume, ni lišće šušti: sve je golo i pusto.

I ova depoetizacija Mjeseca daje Nazorovoj bajci moderni prizvuk. Naravno, sâm opis je poetičan kao i odmah zatim opis zvjezdanog svemira, iako je i taj drugi opis zasnovan na potpuno realnoj podlozi:

Hiljade i hiljade zvijezda kretalo se u krugovima po prostoru. Jedne su zlatne, druge modre, treće crvene. Male zvijezde lete kao rojevi pčela; prosiplju se okolo Zlatokose, izdaleka juri čudna zvijezda: čupava je, a vuče za sobom dug, sjajan rep. Ona se prošeta kao kraljica po plavom prostoru pa je nestade.

Prešavši tako preko pozornica na kojima se odigrava radnja bajke o bijelom jelenu i maloj guščarici, nastavniku neće biti teško rasplesti razgovor o glavnim junacima priče. Među lijepim odlomcima zacijelo će se naći i tekstova u kojima se zrcali Ankina dobrota. Djeca se rado zaustavljaju na prizorima koji odišu etičnošću. Na njih će vrlo upečatljivo djelovati scena s košutom: Anka spašava košutu od lovaca i zato joj nema više povratka u dvorac; mora bježati u šumu, ali tako stječe prijateljstvo šumskih stanovnika. Tu je zapravo zaplet priče, od toga događaja sudbina guščarice Anke, pa i drugih junaka ove priče, kreće drugim tokom. Zatim se nižu mnoga njezina plemenita djela:

Sirotanu Pavlu pronalazi izgubljeni novčić.

Spašava Martina Radića otkrivši vrelo, a time donosi spas i ljudima koji bi inače pomrli od žeđi.

Spašava Malog Dragu od vuka, a također Lukinu kravu s teletom.

Hrani orlića Gvozdenkljuna, iako je prgav, nadmen i bezobrazan:

Djevojčica mu baci u gnijezdo dvije crknute žabe. Orlić se poče ljutiti:
— Neću toga! Pticu! Pticu!

A Zlatokosa: — Bolje išta nego ništa, Gvozdenkljune mali! Ja neću da zbog tebe hvatam i zatirem ptice po šumi.

A Gvozdenkljun: — Ja sam kraljević. Pticu! Pticu!

A Zlatokosa: — Ja sam čovječje lane, ali sada niti pijem vina, niti jedem mesa, sira i hljeba. Voda i voće, to mi je sve.

Gladni orlić pojede preko volje obje žabe.

Tražeći saveznike koji bi joj pomogli u spašavanju djevojčice Milice, Anka odlučno odbija uvjete kojima je ti pomagači ucjenjuju: odriče se pomoći risa Munjka, koji u zamjenu traži život mladog orlića, ne pristaje ni na ucjenu lisca Strike koji za svoju uslugu hoće glavu gusana Gagarila.

Anka je toliko dobra da se oglušuje i o savjete svojih šumskih prijatelja, kojima se ne sviđa njezina skrb za ljude, iako tim neposluhom dovodi u pitanje svoj opstanak. Njezina nesebičnost velika je i u času kad je knežević Ulrik obavještava o uvjetu pod kojim je sklon vratiti bijeloga jelena. Ona pristaje na njegov uvjet, misleći da žrtvuje sebe, svoju slobodu, za bijelog

jelena i šumske prijatelje, jer još ne zna da se mladi knežević zaljubio u nju i da je ne želi kao guščaricu nego kao ženu i buduću knjeginju. A njezina dobrota upravo zarazno djeluje na okolinu, što najbolje izražava svojim priznanjem knežević Ulrik:

— Šumski duše, vilo ili čeljade, ti si tvrd prema meni. Ja sam prije htio da budem oštar kao i moj otac, knez Bodo. Ti si me naučio biti dobar i milostiv. Ja sada štitim siromahe i nevoljnike, a najviše djecu i starce. To mi je velika radost.

Zbog svoje dobrote Anka doživljava i neugodnosti (prijetnja šume, zmijin ujed), ali njezina dobrota ne ostaje nenagrađena. Zahvaljujući upravo toj svojoj gotovo bezgraničnoj dobroti lijepa guščarica zadobiva povjerenje životinja, razumije njihov jezik, obilazi svijet i razgleda njegove ljepote i na kraju postaje žena lijepog i dobrog mladića.

Dobrota je osobina kojom se Anka odlikuje u toku cijele radnje. Ali lik glavne junakinje nije dan statično, nego u razvitku. Anka je samo etički isto biće, a u gotovo svakom drugom pogledu ona se mijenja, razvija. Ona je na početku kržljava sirotica:

Bila je malena kao da su joj tek četiri godine, žuta kao vosak, mršava kao pile. Njezino je odijelo uvijek bilo razdrpano, lakti goli, noge bose.

U skladu s takvim njezinim stanjem i izgledom dobiva i imena: guščarica Anka, sirotica, odrpanica, Gagarilova sestrica.

A kad pobjegne u šumu, štošta se mijenja. Ona više nije ni kržljavica ni jadnica. Ona je čovječje lane, čovjek prijatelj, sestrica, djevojka, lijepa tetka, kćerka šume, Zlatokosa, dobri šumski duh — za one koji je vole, nevoljno stvorenje i nekakvo dijete — za one koji je još ne poznaju, čovječji skot — za one koji je nikad ne zavolješe jer su sami zli.

Potkraj priče Anka je mlada žena, djevojka, lijepa nevjesta, kneginjica vranjska, kneginja.

Mijenjajući joj tako nazive pisac pokazuje odnos svijeta prema njoj, ali i izbjegava monotoniju koja bi nastala kad bi je oslovljavao samo izrazom guščarica Anka.

Svijet dobrih nije ograničen samo na glavnu junakinju. Na strani dobra je većina likova bajke: mladi Ulrik, iako sin zla oca, njegova majka, mali Pavao, Marica, Milica, Drago i stari Luka, a od životinja košuta, srnče, Bijeli jelen, orao Gvozdenkljun, medvjed Ljumo i druge. Posebno je lijepo, poetski prikazan sukob dobrote i osjećaja dužnosti u srcu male Marice kad nosi vodu žednim ugljenarima i susreće žedni šumski svijet:

Zedno lišće na glogovima i lješnjacima nekako čudnovato šušti oko nje.
Djevojčice, djevojčice,
Daruj kaplju te vodice!
— Ne mogu! Ne mogu! To je za brata moga, za oca moga i za strica moga! — odgovara im ona.
Jata ptica lete sa sviju strana, kruže Maricu i otvaraju žedna grla:
Djevojčice, golubice,
Daruj kaplju te vodice!
Maričino srce milostivo pa joj od tuge niču suze na očima. Ona bježi odgovarajući pticama i grančicama.
Žedne ptice, žedne hvoje,
Pijte rad'je suze moje!
Sad su doletjela k Marici gusta jata leptira i zlatnih bubica. I ona je prose da joj dade kapljicu vode. Velik leptir bijelih krila poginuo je od žeđe na njezinu ramenu.

Marica onda stane, sjede na kamen i otvori malko nožicu na mješčiću. Proškropila je grančice okolo sebe. Pustila je nešto vode u rupicu na kamenu da napoji ptice. Leptire i bubice napojila je kapljama vode na svome dlanu.
Svaka je grana šuštala i svaka je ptica pjevala okolo nje:
Sveđ ću slavit' djevojčicu
Za vodicu, za kapljicu!

Zli su u manjini: vuk Ovcožder, zmija i knez Bodo. Usprkos jasnim dokazima o plemenitosti Zlatokose vuk neprestano rovari i galami protiv nje, a njegova postojanost u zlu tolika je da ga ni skupo iskustvo ne može skrenuti na stazu dobra: na kraju postaje i izdajnik. Izdajstvo mu ne donosi sreću, svoje zločine plaća glavom. Još gora je podla i dvolična zmija, koja ponuđenu dobrotu nagrađuje smrću (mala Marica).

Životinjska imena odražavaju poneku osobinu svog nosioca: orao je Gvozdenkljun da se istakne snaga i uloga njegova grabežljiva kljuna; medvjed Ljumo dobiva ime od glagola ljumati (teško hodati, trapavo se kretati) jer se tako naglašava karakteristika njegova trapava hoda; Gagarilo (podrugljivac u svijetu životinja) dobiva ime po svom gakanju, a slično i Čuko (predstavnik šumske mudrosti) po svom ćukanju, jelen je Vitorog zbog svojih vitkih rogova, vepar Kiso zove se tako jer rado kisne u blatu, ris Munjko dobiva ime po sijevanju svojih očiju, vuk Ovcožder po svom koljačkom zanatu, golub Sivko po boji perja, lisac Striko po svojoj mudrosti i izvjesnoj prisnosti.

Obični, siromašni ljudi imaju sasvim pučka, domaća imena: Milica, Marica, Pavao, Drago, Luka, Ivo, Marica, a feudalci izuzetna, strana imena: Ulrik, Bodo.

Iako ima crta koje ju znatno udaljuju od klasične bajke, ipak Nazorova bajka nije moderna antibajka, ona ima sve elemente čudesne priče, a mnogi motivi poznati su iz narodnih i drugih starijih bajki. Takav je, na primjer, motiv »nemuštog jezika«. Prenoćivši u planini Anka odjednom razumije govor životinja, vrativši se u dvor — zaboravlja ga. Tu ima i stanovite simbolike: boraveći u prirodi čovjek je i razumije, daleko od prirode — čovjek je ne razumije, nema razvijen osjećaj za svijet bilja i životinja.

Bajkotvorni element je i Zlatokosino jahanje na Bijelom jelenu, put s orlom Gvozdenkljunom u svemir, zlatna vlas u ulozi šumskog brzojava. Ta vlas zapravo je materijalizirana sunčana zraka:

Ulrik je gledao stablo. On vidje da se nešto veoma tanko, dugo i sjajno spušta polagano iz krošnje. Dug, zlatan vlas pane mu na ruke.

On ovije oprezno vlas okolo prsta i reče: — Hvala ti! Kada budeš htjela da učinim kome dobro, pošalji mi vlas iz svoje kose pa ćeš vidjeti!

Bajka je i to što Zlatokosa uvijek u pravom času zna kada kome treba pomoći pa stiže pravodobno da nekoga spasi.

Ipak je ova bajka i odraz težnje učenog pisca da suzbije praznovjerje: Luka je u priči ismijan jer vjeruje u vještice i vukodlake. A nestvarnih, čudesnih bića zapravo u ovoj Nazorovoj bajci i nema. To su sve stvarni ljudi i stvarne životinje kod kojih je nestvarno jedino to što se međusobno sporazumijevaju na ljudski način i uz svoje prirodne osobine imaju još i neke nadnaravne sposobnosti.

Nazorova bajka u mnogo čemu je izraz dječjih težnji: da se igraju sa životinjama, da ih miluju i druguju s njima (Anka i košuta, Anka i srnče, Anka i Bijeli jelen).

Bajka je tu i tamo protkana humorom. Osim rimovanih Gagarilovih podsmješica šaljivo je Dragino pričanje o susretu s vukom (u vuku vidi crnog psa, u jelenu bijelu kozu, u Zlatokosi — lijepu tetku). Komičan je prazno-

vjerni Luka sa svojim strahom pred vještcom i vukodlakom. I Zlatokosa zna biti podrugljiva. Kad vuk pođe za njom u svijet, ona mu kaže: »Da sam znala da ćeš i ti u svijet, bila bih ti sagradila most.«

Pripovjedač pokazuje i sklonost k igri riječi, npr. u Gagarilovu ruganju (-Ga-ga-ga, u šumu je pobjegla! Ge-ge-ge, ni hvala ti ne reče!) i u Miličinu dijalogu s jekom (— Jadna guščarica Anka! Nju su vuci zaklali sred ove šume zelene. — Ne! — odjekne od nekuda neki glas.) i u Ankinu razgovoru s ćukom (na njezin poziv: »Čuj! Čuj!« ćuk se oglašava: »Čuh! Čuh!« što i jest onomatopejski izraz za njegovo glasanje).

U razgovoru o svemu što će čitati nastavnik treba da upozori na pojedine riječi i izraze, bilo da objasni njihovu upotrebnu vrijednost, bilo da razjasni njihovo značenje (brijeg jezera = obala jezera, hvoje = grane, igalo = žal; nožica na mješčiću neće biti sasvim jasno za gradsku djecu, a bit će korisno protumačiti i ovakve riječi: šmignuti, šumski starosta, oštrljata njuška, medvjedov doglavnik i savjetnik, hridina, veprina i dr.).

U pričanju gdjekad zazvuči i fraza narodnog pripovjedača, pa i stilom mudrac šumski Čuko podsjeća na seoskog suca, koji izriče presudu:

— *Ja volim Zlatokosu, volim bijeloga jelena i volim šumu. Kazat ću što je pravo. Riba ne može da živi na stablu; ptica ne može da živi na dnu mora. Neka bude sve onako kako bi moralo biti. Neka se čovječje lane vrati ljudima, a jelenče jelenima!*

Tu je i idejna poanta priče o kojoj je govoreno na početku, a i najrječitiji dokaz da Nazor ne vojuje za rusoovski povratak prirodi.

Karel Čapek

POŠTARSKA BAJKA[24]

Najpoznatiji češki pisac između dva rata, slavni autor naučno-fantastične drame »R. U. R.« (Rossums Universal Robots), koja je moderni rječnik obogatila pojmom — robot, obogatio je i dječju književnost razvivši klasičnu bajku na način zbog kojega su ga nazvali autorom antibajke.

Čapekovo bavljenje bajkom nije slučajno: I drama »R. U. R.«, i antifašistički utopistički roman »Rat daždevnjaka«, i njegovi romani »Krakatit« i »Tvornica apsolutnoga« imaju u krajnjoj crti pupčanu vezu s bajkom iako nisu ni izdaleka bajke. Naime, njegove su teze ponekad zapravo moderne varijacije nekih etičkih ideja bajke: Ljubav će preporoditi pokvareni svijet (R. U. R.), poštenje i savjest mogu spasiti svijet (Krakatit), nadnaravnost donosi ljudima samo smutnje i propast (Tvornica apsolutnoga).[25]

»Bajke« Karela Čapeka[26] djeca koja obožavaju klasičnu bajku možda neće odmah prigrliti kao dragu knjigu, ali uz malo smišljeniji rad i nastojanje nastavnikovo Čapekova bajka može postati rado čitano štivo. Učenicima treba pomoći da otkriju njezine ljepote i da pomoću nje razvijaju svoj literarni ukus.

»Poštarska bajka«, jedna od najljepših iz spomenute zbirke, prava je himna ljubavi, i to u dvostrukom smislu: tu se veliča ljubav čovjeka prema čovjeku i ljubav dvoje mladih.

[24] Tamo negdje preko gora, Lektira za IV razred, sv. 2, str. 79

[25] Vidi o tom: Ljudevit Jonke: Književni lik Karla Čapka, pogovor »Izabranim pripovijetkama«, Zora, Zagreb, 1951.

[26] Karel Čapek, Bajke, Mladost, Zagreb, 1963.

Ta humana potka priče popraćena je i blagim ismijavanjem birokratizma i dehumanizacije institucija koje je čovjek ustanovio da sebi olakša život, a one ga poslije zarobljavaju i ogorčavaju.

Osnovni ton pripovijetke nije uobičajena epska naracija, podređena odmotavanju fabule. Taj ton je kozerski, razgovorni, liričan i humoristićan, intimiziran neposrednim obraćanjem čitaocu.

Priča ima pet dijelova:

Prvi dio: *Pošta i poštar Kolbaba*

Ovdje se priča o poštaru kome je dojadila njegova služba. U tom uvodnom dijelu čitalac se upoznaje s glavnim junakom, njegovim poslom i ambijentom u kojem radi. To je ujedno fina persiflaža uredske začahurenosti i otuđenosti od pravog života. U stilu kozerije pisac ispreda svoju ekspoziciju na činjenici da većina bajki imenuje glavnog junaka samo njegovim zanimanjem:

Ako već ima svakakvih bajki o raznim zanimanjima i zvanjima, kao na primjer o kraljevićima i prinčevima, o razbojnicima, pastirima i vitezovima, o čarobnjacima i divovima, drvosječama i vodenjacima, ne znam zašto ne bi mogla biti i jedna bajka o poštarima.

Drugi dio: *Poštarski patuljci*

Zaspavši, Kolbaba otkriva da noću poštarski patuljci kontroliraju i ispravljaju rad pravih poštara, a poslije se igraju karata, pri čemu im kao karte služe neisporučena pisma. Tu se javlja elemenat čudesnosti. On je zapravo opravdan snom i činjenicom da skakutanje tih poštarskih patuljaka naliči na trčkaranje miševa, kojih nikad ne manjka u neurednim uredima. Duhovita kartaška igra patuljaka nije samo pokretač radnje (jer će ta igra poštara Kolbabu naučiti kako da čita neadresirana, zatvorena pisma), nego i rafiniran način etičkog djelovanja na mlade čitaoce:

— *Najslabija je karta takozvana sedmica — počne objašnjavati prvi patuljak. Za nas je sedmica pismo u kome se ljudi svađaju ili jedan drugom lažu.*

— *Druga karta po jačini je osmica — nastavi objašnjavati drugi mali komedijaš. — Za nas je osmica takvo pismo koje ljudi pišu jedan drugome po dužnosti ili iz obaveze.*

— *Treća je devetka — reče treći mali kržljavac. — Za nas je to onakvo pismo u kojemu ljudi pišu jedan drugom iz učtivosti.*

— *Prva viša karta je desetka — dodao je četvrti. — Desetka je za nas onakvo pismo u kojemu ljudi jedan drugom pišu nešto novo i zanimljivo.*

— *Druga viša karta je dečko — nastavi peti. — To je pismo koje ljudi pišu kad žele nekoga nečim obradovati.*

— *Slijedeća viša karta je dama — reče šesti. — Za nas je dama takvo pismo koje piše prijatelj dobru prijatelju.*

— *Još viša karta je kralj — nastavi sedmi. — Kralj je za nas pismo koje je napisano iz ljubavi.*

— *Najjača karta je kec ili as — završi osmi patuljak. — As je za nas takvo pismo u kojemu ljudi jedan drugome predaju čitavo srce. To je karta koja stoji iznad svih ostalih. A znajte, gospodine Kolbaba, takvo pismo piše samo mamica svome djetetu, a čovjek čovjeku samo onda ako ga je zavolio više nego sama sebe.*

Treći dio: *Nenaslovljeno ljubavno pismo*

Kolbaba je naučio od patuljaka: »Mi kroz zatvorenu kuvertu opipom osjetimo što u kojem piše. Ravnodušna pisma pod prstima su hladna. Što u kojem ima više ljubavi, to je toplije.« Tako on otkriva jedno neadresirano ali veoma toplo pismo. Uz pomoć patuljaka saznaje da neki šofer František piše voljenoj Marženki da bi je htio oženiti.

Sva tri dijela priče imaju i određenu didaktičku vrijednost. Mali čitalac usput se upoznaje s poštom: kako se radi u pošti, kakvi se sve poslovi obavljaju, kamo dospijeva neadresirana pošta, zatim saznaje o nepovredivosti pisma i dobiva upozorenje da ne zaboravlja adresu kad piše pismo, upozorava se i na pravopis. Ta odgojno-obrazovna komponenta spretno je utkana, ne nameće se kao da je sama sebi cilj, dana je kao neodvojivi, funkcionalni elemenat konteksta pa se bajka ne može optužiti zbog suhoparne didaktičnosti.

Četvrti dio: *Traganje za primaocem pisma*

U želji da nepoznata Marženka dobije vijest od voljenog Františeka, poštar Kolbaba kreće na put. Ali njegova potraga za Marženkom čini se gotovo besmislenim pothvatom jer u Češkoj ima 49980 Marženki i mnoge od njih očekuju pismo od šofera, ali taj se ne zove František, a neke očekuju pismo od Františeka, ali taj nije šofer. Obišao je Kolbaba sve češke krajeve, nagledao se divnih krajolika, upoznao gotovo svu češku zemlju. (Pisac te krajeve imenuje prema geografskoj podjeli pa češki učenik usput utvrđuje i svoje zemljopisno znanje.)

U ovom dijelu naglašena je dobrota poštara Kolbabe; on se odlučno zariče da će tražiti Marženku makar morao obići cijeli svijet, a kad mu se učini da je neće nikad naći, nije žalostan samo zbog uzaludnog hodanja:

Bilo mu je da zaplače od žalosti. Žalio je gospođicu Marženku što nije primila pismo od svoga dragoga koji ju je volio više nego sama sebe; žalio je gospodina šofera Františeka jer nije mogao isporučiti njegovo pisamce; najzad, žalio je sama sebe što se s tim pismom toliko nahodao po kiši i vrućini, nevremenu i nepogodi — a sve uzalud.

Peti dio: *Pronalaženje pošiljaoca pisma*

I kad je već izgubio svaku nadu, Kolbaba susreće žalosni automobil sa žalosnim putnikom i žalosnim vozačem, tj. šoferom Františekom. I iz ovog poetiziranog susreta iskri se pripovjedačeva humanost i težnja za ljudskom solidarnošću:

— Žalostan sam zato — odgovori crni gospodin grobnim glasom — što moj auto ide tako žalosno i polagano.

— No da — odgovori gospodin Kolbaba — ali zašto tako krasna limuzina ide tako žalosno i tako polagano?

— Zato što je vozi žalosni šofer, — odgovori tužni gospodin.

U podtekstu je ove epizode misao: »Kad i nežive stvari (auto) suosjećaju s čovjekom, kako ne bi čovjek s čovjekom dijelio žalost i bol!«, ali otuda izvire i druga spoznaja: Stvari pod našim rukama postaju onakve kakvi smo i mi (auto žalosno vozi kad njime upravlja žalostan vozač, a veselo i objesno juri kad je šofer sretan), to jest posao nam ide od ruke kad smo raspoloženi, a ne ide ako smo neraspoloženi.

Kao u pravoj bajci, auto postaje krilat, napušta cestu, leti, leti k ljubljenoj Marženki. Tolika je moć ljubavi. Naravno, ovo je samo poetska metafora za brzu vožnju.

Šesti dio: *Isporuka pisma*

Gospođica Marženka tužno je šivala haljinu čekajući godinu i jedan dan Františekovo pismo kad je poštar Kolbaba napokon banuo pod njezin

prozor. Kao savjestan službenik propisno naplaćuje kaznu na nefrankirano pismo, pa izvršivši svoju dužnost omogućuje mladima da pismeni razgovor nastave usmeno.

Ovo završno poglavlje odiše i ljubavlju prema rodnoj grudi: »Godinu i jedan dan sam, poštovani gospodine, trčao okolo s tim pismom, ali mogu vam reći da se isplatilo. Mnogo štošta sam vidio. Češka je divna zemlja. Oko Plzenja, Horžica ili Tabora. Svugdje.«

Ali u toj rodoljubnoj konstataciji skriva se i osnovna ideja priče: Svaki posao, kad se dehumanizira, kad se šablonizira, postaje dosadan, ubitačan. A može biti i te koliko zanimljiv i uzbudljiv ako se potpuno stavi u službu čovjeka, ako teži da pomaže čovjeku kao saveznik dobrote i ljubavi.

Bajka završava kako i počinje: kozerski, ali s naglaskom na spoznaji koju sam već isticao:

— Kako divno idu ta kola — obradova se crni gospodin. — Zato idu tako divno što ih vozi sretan šofer.

I sretno su stigli na cilj.

- A i mi također!

Čapekovo pričanje odlikuje se osebujnim stilom. Kozerski lepršav, iskričav i humoristićan, isprepleće pripovijedanje usputnim primjedbama, retoričkim pitanjima i eksklamacijama. Od samog početnog raspredanja o zanimanjima u bajci i o poštanskom uredu koji naliči na ukleti dvorac do završetka gdje još jednom ističe jednu mudrost, izmamljujući usput i osmjeh na čitaočeve usne, pisac osvaja i sugestivnom prisnošću prema čitaocu kao sudioniku u zajedničkom poslu.

Čapekov humor nije kričav, ne potiče na hihot i grohot, ali prožima cijelo pripovijedanje. Smješkamo se kad nas pripovjedač obasipa brojkama zadirkujući pomalo statistiku, kad poštar Kolbaba sasvim ozbiljno oslovljava patuljke u duhu korektne građanske etikecije (Ne bih htio smetati, gospodo), kad opisuje čime se poštarski patuljci hrane (Ponekad skuhamo pokoju telegrafsku vrpcu kao rezance, zamastimo ih ljepilom, samo to ljepilo mora biti od dekstrina.), zatim kad citira nečije grdnje i psovke (To zaista mora da je veliki blesan, dvopapkar i drvena Marija, glupan, luđak i pijanac tko šalje pismo bez adrese.) ili kad Kolbaba razbija Marženkino sentimentalno raspoloženje, tobože nesentimentalnom hladnom poslovnošću (— Nisam bolesna — uzdahnu gospođica Marženka — ali mi srce puca od žalosti. I rukom se maši srca. — Ma pričekajte malo s tim pucanjem srca, gospođice Marženka — reče gospodin Kolbaba.). Čapekov humor gdjekad preraste u satiru:

— Ali, kad smo već kod toga, da li biste mi mogli reći gdje vi patuljci zapravo spavate?

— To vam, gospodine Kolbaba, nećemo reći — odgovori sedmi patuljak. — Kad bi ljudi saznali gdje mi patuljci stanujemo, izbacili bi nas iz stana i sami uselili...

Rječnik je ove bajke moderan, zasićen profesionalnom terminologijom: poštarskom (pošta, poštar, poštanski ured, zadnja pošta, poštarina, poštanski sandučić, porto-marka, pismo, paket, avion, telegraf, brzojav, brzojavka, stop, telegrafske vrpce, mjesto stanovanja, željeznička stanica, kućni broj, ministarstvo pošta, šalter, šef, kolega, poštanski službenik, kuverta, adresa, tiskanice, računi, novac itd), šoferskom (šofer, auto, limuzina, kola, krntija, starter, kočnice, volan, gas, cilindar, kazaljka, tahometar — brzinomjer, — sto kilometara na sat, sjedište, cesta, brzina itd.) i kartaškom (as, kec, kralj, dama, dečko, desetka, devetka, osmica, sedmica, žirov kec, karta, kartati, marijaš, igraće karte, dijeliti, adut itd.).

Bogatstvo rječnika očituje se i u autorovu nastojanju da ne ponavlja istu riječ kad opisuje npr. Kolbabin doživljaj s patuljcima. Da se prečesto ne ponavlja izraz poštarski patuljak, Čapek će izmjenjivati različite imenice i izričaje: patuljak, prvi, drugi, treći patuljak itd., kepec, mala strašila, đavolčić, čovječuljak, pedalj-muž, mali komedijaš, mali kržljavac i dr. To variranje nije samo izbjegavanje monotonije, nego i naglašavanje nekih trajnih ili časovitih svojstava (pedalj-muž, mali komedijaš) i dojma koji ta bića izazivaju kod poštara Kolbabe (mala strašila).

Jedna je od značajki Čapekova pripovijedanja nizanje istovrsnih rečeničnih dijelova (subjekata, predikata, atributa, objekata, priloških oznaka). Naravno, ne radi se o nepotrebnom gomilanju riječi, nego je to uvijek svrhovito.

U već navedenom početku bajke nižu se atributni skupovi s imenicom u lokativu (bajke o kraljevima i prinčevima, o razbojnicima, pastirima i vitezovima, o čarobnjacima i divovima, drvosječama i vodenjacima) jer je čitaoca potrebno uvjeriti: da su veoma brojna zanimanja u bajci pa zato nema razloga da se ta privilegija uskrati poštarskom zvanju.

Pa zaista, koliko se jedan takav listonoša nahoda, natrči, napješači, naleti, naganja i nabježi.

Izmjenjujući više predikata u ovoj rečenici autor ističe i napornost i trajanje i načine pismonošina hodanja.

Bio je u Kutnoj Gori, Litomišlu, Tržebovi, Vodnjanku, Sušici, Pržibranu, Kladnju i Novom Boleslavu...

Nabrajajući priloške oznake mjesta, autor postiže dojam dugotrajnosti puta i množine viđenih mjesta.

Gledao je izlazak sunca, povratak ševa, dolazak proljeća, sjetvu i žetvu.

Nižući objektne skupove pripovjedač na najsažetiji način izriče vremensko trajanje Kolbabina puta ali ujedno i izmjenu krajolika i godišnjih doba.

— Hej! — uzviknu gospodin Kolbaba radosno — dakle vi ste ta luda, tuluman, smušenjak i glupan! Vi ste dakle ta trublja, makovnjača, nespretnjaković i tikvan, pometalo, spadalo, tulipan, salata i ružmarin! Dakle, vi ste taj utučeni, čaknuti, uplašeni, suludi i mokrom krpom udareni, naduti i tupavi! Vi, šljivo, pijanice i Gašparu, jaganjče i Matijo, smetenjače i vjetrogonjo, pa vi ste bacili to pismo bez marke i adrese u poštanski sandučić!

Nižući veliki broj predikatnih dijelova i vokativa, pravom bujicom riječi pripovjedač dočarava poplavu radosti koja je obuzela Kolbabu kad je našao trag ljudi kojima želi pomoći. Njegove grdnje nisu znak srdžbe, nego izraz simpatija i prisnosti prema šoferu kome je želio sreću s voljenom djevojkom. Time, dakako, podržava i onaj humoristični ton svog pripovijedanja.

Ovu stilsku analizu nastavnik će u četvrtom razredu provesti u skladu s mogućnostima učenika te dobi i određene sredine. Ovako, kako je ovdje postavljena, može se provesti tek u šestom razredu, kad učenici imaju već zaokruženo znanje o dijelovima rečenice. Naime, desit će se da ova priča ne bude obrađena u četvrtom razredu, pa ako to nastavnik ustanovi u šestom razredu, kad se zaokružuje znanje o bajci, bit će korisno da obradi baš ovu Čapekovu bajku kao primjer moderne bajke.

Peti razred

U Čitanci za peti razred[27] bajci je dano dosta mjesta. U poglavlju »Grad na grani«, koje je cijelo u znaku fantastičnosti, nalazimo »Nevu Nevičicu«

[27] Antoš-Bukša, Prozor u svijet, Školska knjiga, Zagreb, 1964.

I. Brlić-Mažuranić, Nazorov igrokaz o Crvenkapici (odlomak), starogrčki mit o Dedalu i Ikaru, našu narodnu bajku »Carev sin i labud-djevojka«, arapsku »Ribar i džin«, narodnu priču iz Gane »Otkud svakome bar zrnce pameti«, Čopićevu »Bajku o batinama« i Andersenov »Lan«. Tako nastavnik već u čitanci ima veoma dobar izbor, kojim će obogatiti učeničko poznavanje bajke i djelovati na njihov literarni ukus.

Autori citiranog »Popisa lektire« posebno preporučuju Puškinove bajke i Swiftova »Gulivera«, a u tom su popisu i Čapekove i Wildeove bajke (naravno u izboru koji odgovara djeci ove dobi).

U biblioteci »Dobre knjige« kao lektira za V razred nalaze se hrvatskosrpske narodne bajke i bajke slavenskih naroda.[28]

Izabrao sam za primjer interpretacije naše narodne bajke »Tri jaja« i »Laž za okladu«, a radi usporedbe i talijansku bajku »Tri naranče«.

TRI JAJA[29]

U zbirci hrvatskih i srpskih narodnih bajki »Drvo nasred svijeta«, koju je pripremila i komentirala Maja Bošković-Stulli, nalazi se i ova bajka kojoj po strogim pedagoškim mjerilima zapravo i ne bi bilo mjesta u obaveznoj učeničkoj lektiri. Pisana razgovornim jezikom određene štokavske sredine (Banija), ova bajka ima veoma mnogo jezičnih osobina protiv kojih se u tim i drugim našim krajevima nastavnik mora ozbiljno boriti ako želi naučiti učenika govoriti pravilnim književnim jezikom (ispuštanje glasa h: lad, rast, oćeš, uvatio; provođenje jotovanja mimo norme književnog jezika: đe, đedo, ćela; elizija vokala: ljutit', ne plaš'se, raspuz'lo se, vid'la, rek'a, doš'a). Povrh toga ima u bajci neukusnih scena (djevojka sluganici biska uši, gola se penje na drvo), okrutnosti (»Zatvorite me u jedno bure i nakujte čavala dosta i odnesite me na najviše brdo i pustite me u more.«) i praznovjerja (pripovjedačica uvjerava da se vjenčanim ručnikom može zaustaviti utvara da ne iščezne).

Zauzimajući pedagoški stav prema bajci, odlučili smo se za izbor etički i literarno najvrednijih bajki. Dosljedno tome, ove bajke mogli bismo se i odreći. Bez sumnje, u nižim razredima je ne treba ni čitati ni obrađivati. Budući da u višim razredima negativni utjecaji više nisu tako snažni, a mogu se i suzbiti analizom, razgovorom, upravo ova bajka mogla bi nam poslužiti za razvijanje osjećaja kritičnosti kod učenika prema svemu što čitaju. Nakon obrade vrijednih narodnih bajki (Drvo nasred svijeta, Stakleni grad, Vražji zanat, i dr.) priču o tri jaja nastavnik će obraditi da učenicima pokaže one njezine strane koje u odgojnom smislu smatramo negativnima i da je usporedi s ljepšom varijantom tog istog motiva (Tri naranče). Ovaj rad bi možda bio uspješniji u šestom razredu, ali kako se bajka nalazi u knjižici namijenjenoj za lektiru petog razreda, neće biti naodmet da to obavimo i prije.

Bajka »Tri jaja« tipična je narodna bajka, sa svim obilježjima narodnog pripovijedanja: stereotipni početak (Bio jedan kraljević...), stereotipna kompozicija (kraljević kreće u svijet, nalazi tri jaja, iz kojih se pojavljuju tri lijepe djevojke, prve dvije umiru jer nema vode u blizini, treću kraljević spašava, vodi je kući, pokvarena žena mu je začara i sebe proglasi njegovom zaručnicom, ali se laž na kraju razotkrije i ljepotica mu postaje ženom), tu su i karak-

[28] Narodne pripovijetke slavenskih naroda, Lektira za hrvatskosrpski jezik u V r. Školska knjiga, 1968.

[29] Drvo nasred svijeta, hrvatskosrpske narodne bajke, str. 22, Lektira za hrvatskosrpski jezik u V r., Školska knjiga, 1968.

teristični brojevi (3, 9) i trokratno ponavljanje gotovo identičnih akcija (razbijanje jaja), portreti su dani plošno u maniri crno-bijele tehnike (sluganica zla — svi ostali dobri), pejzaži se i ambijenti samo naznačuju (šuma, planina, grad, hrast pored vode), dijalog je strogo podređen osnovnoj radnji, često se ponavlja (Daj vode! Nema vode!), sve je podređeno akciji koja se opisuje u najgrubljim crtama ali dinamično.

Osnovni motiv, kao i neki sporedni, nije nov. Ovo je samo jedna od brojnih varijanata priče o ljepoticama iz neke plodine, koje se u evropskom folkloru susreću češće (u Italiji, Norveškoj i dr.). Na ovaj motiv Sergej Prokovfjev komponirao je svoj balet »Zaljubljen u tri naranče«. Motiv o pretvaranju čovjeka u drvo, a kad drvo posijeku, u iver, poznat je već u jednoj od najstarijih bajki, u staroegipatskoj priči o dva brata. Raširen je i motiv o nevidljivom biću koje noću pospremа kuću ili obavlja neki posao.

Od težnji koje obično pokreću radnju bajke u našoj priči naročito je naglašena ona pustolovna strast za istraživanjem i estetska težnja za posjedovanjem ljepote. Koliko je ljepota ovdje važna, istaknuto je dijalogom između sluganice i djevojke:

Jednoga kralja sluganica ugledala njezin 'lad u vodi i sama sebi govorila:

— Jesam li ja tako lijepa?

A ona joj odgovara s 'rasta:

— Nijesi ti, već sam ja.

Ova bajka nosi snažan žig vremena u kojem je nastala (ili se bar formirala u ovom obliku) i jak pečat ličnosti koja ju je skupljaču narodnog blaga pripovijedala.

Niz detalja daje stanovite podatke o sredini u kojoj se priča oblikovala: to je zaostala sredina, u kojoj se mnogo drži do uljudnosti pozdravljanja (Bog daj, sinko, da me nisi bogom pobabio, svega bi te rastrgala), sa slabo razvijenim higijenskim navikama (biskanje uši), s mnogo praznovjerja i siromaštva.

Vrijeme zapisivanja lako je odrediti i po nekim riječima. Već u prvoj rečenici nailazimo na riječ nepoznatu starijim bajkama: »Bio je kraljević pa je čita knjige i romane...« Pripovjedači prema čijem pripovijedanju su bilježili bajke Vuk Karadžić, Vuk Vrčević i drugi naši stariji folkloristi nisu znali za romane. Otuda je lako zaključiti da je bajka »Tri jaja« zapisana negdje u naše vrijeme kad je riječ roman poznata i nepismenom čovjeku na selu. I zaista, priču je zabilježila Maja Bošković-Stulli prema kazivanju Ciganke Ane Paropatić u selu Maja kod Gline 1954. g. A ličnost pripovjedačice Ciganke osjeća se u nekoliko navrata:

1. Kraljević isto kupi tako po svemu svijetu te priče, kao vi...

2. Ajde, baba Kato, da nam i ti nešto ispričaš, ti si stara žena i ti ćeš nam nešto lijepo pričati.

Nije li to rečenica koju je i Ciganka Ana često čula od onih koji su rado slušali njezino pričanje (a možda i od same Maje Bošković-Stulli)?

3. E, onda donio poslije kraljević litru rakije i baba se napojila i ispričala sve...

Nije li to neizravni poticaj zapisivačici da se povede za kraljevićevim primjerom?

Takav izravni kontakt pripovjedača sa zapisivačem osjeća se i u tumačenju nekih čina. Pripovjedačica je i sama praznovjerna pa na to svoje praznovjerje posebno upozorava: »A taj vjenčani ručnik — kad vidite neki privid i prebacite taj ručnik preko njega, onda ostane taj.«

Jasno je da jezik takve pripovjedačice nije književni, nego nosi oznake narječja dotičnog kraja i govorne kulture same pripovjedačice. Već u navedenom primjeru vidimo da nam ta pripovjedačica ne može biti uzorom za sintaksu rečenice. A takvih primjera moglo bi se navesti i više:

Kad je doša kraljević iz grada i kaže...

Kad kraljević opravi dva radnika, i posijeku 'rast...

Kad cura izišla lijepa da je nema u devet kraljevina, i kaže...

Ovdje prilog »kad« nije u pravoj službi vremenskog veznika, nego je poštapalica, manira usmenog pripovijedanja, kojom se obično naznačuje iznenadno, neočekivano, novo zbivanje. Shvatimo li to drukčije, tj. da riječ »kad« ima pravu vezničku funkciju, onda ovu rečenicu možemo shvatiti samo kao lošu stilizaciju, gramatički sasvim nepravilnu.

U toj planini da imaju tri jaja, da me uputite...

I ovo je stilska osobina usmenog pripovijedanja. Rečenica je zapravo eliptična, jer pretpostavljamo ovaj smisao: U toj planini — rekla je vaša sestra — da imaju tri jaja.

Karakteristična je za ovo zahuktalo pričanje mnogoveznička (polisindetska) rečenica:

E, sad ova njoj priča kako ju je kraljević doveo pod 'rast i kako je sluganica vid'la njezin 'lad i vikala: bože, al' sam lijepa, i sve kako ju je pretvorila u hrast i kako su posjekli taj 'rast i kako su tri ivera pala kod babe Kate — i taj iver to sam ja.

I ovdje se spotičemo na gramatičku nepravilnost, na neuobičajeno isprepletanje upravnog i neupravnog govora. Taj stilski postupak mogao bi se opravdati onako kako to čini Maja Bošković-Stulli: »Neobičan i gramatički možda nepravilan prijelaz iz neupravnog u upravni govor u rečenici koja iznenada svršava riječima *i taj iver to sam ja* otkriva stilističku vrijednost spontane žive usmene riječi: ovaj nagli, neočekivani skok, kojim se zbivanje iz posredne naracije prenijelo u živi sadašnji trenutak, odgovara događajima u priči, u kojoj se jednako tako neočekivano, kao da je pala s neba, djevojka obrela u baba-Katinoj kući.«[30]

Epiteti su u ovoj bajci, kao uostalom u svakoj narodnoj bajci, rijetki i uglavnom stereotipni (lijepa djevojka, sirotinjska kućica, stara žena), a gdjekad pojačani, popraćeni hiperboličnom usporedbom (lijepa da je nema u devet kraljevina).

Na kraju će nastavnik upozoriti i na one fonetske pojave koje nisu u skladu s normativnom gramatikom (ćio, proučava', zavati), o čemu je već bilo ovdje riječi.

TRI NARANČE

Živjeli jednom kralj i kraljica pa imali dvorac, kraljevstvo, podanike, ali djece nisu imali.

Jednom kralj reče:

— Kad bi nam se rodio sin, postavio bih na trgu ispred dvorca česmu, a iz te česme bi točno sedam godina izbijao mlaz dobrog vina, a ne vode.

— A ja bih naredila da se kraj te česme postavi druga — reče kraljica — pa da iz nje ne izbija vino, već zlatasto maslinovo ulje. Na nju bi sedam godina dolazile žene s krčazima pa bi blagoslivljale moga sina.

[30] Maja Bošković-Stulli: Metodske napomene uz sv. 4, Drvo nasred svijeta (Hrvatskosrpske narodne bajke), Metodske upute za obrađivanje domaćeg štiva, Dobra knjiga, VII kolo, str. 54—55, Školska knjiga, Zagreb, 1962.

Uskoro kraljica rodi prekrasnog dječaka. Sretni roditelji ispuniše svoj zavjet pa na trgu postaviše dvije česme. Prve godine mlazovi česama nadvisivahu dvorsku kulu. Slijedeće godine oni se smanjiše. Jednom riječju, kako je kraljev sin rastao, tako su se mlazovi česama smanjivali.

Potkraj sedme godine nije više bilo mlazova, iz česama je samo u kapljicama izlazilo vino i ulje.

Jednom kraljev sin iziđe na trg da se poigra kuglama. Baš u to doba dođe na česmu nekakva sijeda, pogrbljena starica. Nosila je spužvu i dva glinena krčaga. Spužva je iz česme upijala čas vino čas ulje, pa ga je starica potom cijedila čas u jedan, čas u drugi krčag.

Kad se krčazi skoro napuniše, odjednom — tres! — i oba se razbiše u paramparčad. Kraljević je jednom kuglom gađao druge, ali mjesto njih pogodio krčage. Istog časa presahnuše česme, jer je kraljević napunio točno sedam godina.

Starica zaprijeti svojim krivim prstom i progovori hrapavim glasom:

— Proklinjenm te, kraljeviću, zato što si mi razbio krčage. Kad napuniš tri puta po sedam godina, obuzet će te mora i mučit će te sve dok ne nađeš drvo s tri naranče. A kad nađeš drvo i obereš tri naranče, zaželjet ćeš piti. Tada ćemo vidjeti što će dalje biti.

Starica se zlurado nasmija i ode svojim putem.

A kraljević produži da se igra kuglama, pa je za pola sata već zaboravio razbijene ćupove i staričinu kletvu.

Sjeti se starice tek kad napuni tri puta po sedam godina, kad je, dakle, imao dvadeset i jednu godinu. Tad ga obuze mora koju ni lov, ni raskošne zabave ni plesovi nisu mogli razbiti.

— Ah, gdje da pronađem tri naranče? — ponavljao je on.

To čuše kralj i kraljica pa rekoše:

— Za svog dragog sina mi možemo naći ne samo tri, već trideset, pa i tri stotine, pa i tri tisuće naranača!

I oni staviše pred kraljevića čitavo brdo divnih plodova. Ali kraljević samo zavrtje glavom:

— Ne, to nisu te naranče. A ni ja sam ne znam kakve su te naranče koje su mi potrebne. Osedlajte mi konja pa ću sam poći da ih tražim.

Kraljeviću osedlaše konja, on skoči na nj pa pojuri. Jahao, jahao putovima, ali ništa ne nađe. Kraljević tad skrenu s puta i pođe pravo. Uskoro dođe do potočića i ču neki tanki glasić:

— Ej, kraljeviću, pazi da mi tvoj konj ne nagazi kućicu!

Kraljević se osvrnu na sve strane, ali ništa ne primijeti. Baci pogled pored konjskog kopita pa ugleda u travi ljusku od jajeta. Sjaha s konja, saže se i vidje da u ljusci sjedi neka vila.

Kraljević se začudi, a vila veli:

— Davno mi nitko od gostiju nije dolazio i odavno nisam poklone dobivala.

Kraljević skine svoj prsten s draguljem pa ga navuče vili umjesto pojasa. Vila se tome mnogo obradova te mu reče:

— Znam, znam što tražiš! Nabavi draguljni ključić i dospjet ćeš u vrt; tamo na grani vise tri naranče.

— A gdje da nađem draguljni ključić? — upita kraljević.

— To zacijelo zna moja starija sestra, koja živi u kestenovoj šumi.

Mladić zahvali vili i odjuri na konju. Druga vila je zaista živjela u kestenovoj šumi, u ljusci od kestena. Kraljević joj pokloni kopču sa svog plašta.

— Hvala ti, — reći će vila. — Sad ću imati zlatnu postelju. Otkrit ću ti tajnu. Draguljni ključić se nalazi u kristalnoj kutiji.

— A gdje je ta kutija? — upita mladić.

— To zna moja starija sestra! — odgovori vila. — Ona živi u ljeskovoj šumi.

Kraljević potraži ljeskovu šumu. Najstarija vila je napravila sebi kućicu u ljušturi od lješnjaka. Kraljević skine s vrata zlatni lančić i pokloni ga vili. Ona zaveza lančić za granu pa reče:

— To će mi biti ljuljačka. Za takav dar reći ću ti ono što ne znaju moje mlađe sestre. Kristalna kutija se nalazi u dvorcu, dvorac se nalazi na brežuljku, a taj brežuljak se nalazi iza tri brda i tri pustinje. Kutiju čuva jednooki stražar. Dobro upamti: kad stražar spava, oko mu je otvoreno; kad ne spava, oko mu je zatvoreno. Sad idi i ne boj se ničega!

Koliko je kraljević išao — ne znamo. Ali znamo to da je prešao tri brda, zatim tri pustinje, pa stigao do brežuljka na kojem se nalazio dvorac. U podnožju brežuljka sjaha, priveza konja za drvo, osvrnu se i ugleda stazicu koja je bila potpuno obrasla travom, što je bio dokaz da odavno nitko tuda nije prolazio. Kraljević pođe tom stazicom, a ona se izvija kao zmija sve više i više. Kraljević je išao pravo i nikako da skrene, pa uskoro dođe do vrha brežuljka gdje se nalazio dvorac.

Iznad kraljevića proletje svraka; on je zamoli:

— Svrako, svrako, zaviri kroz prozor pa vidi da li stražar spava.

Svraka zaviri kroz prozor i zagrakta:

— Spava, spava! Oko mu je zatvoreno.

— E, — reče za sebe kraljević — sad nije vrijeme da udem u dvorac.

On pričeka da padne mrak, pa kad kraj njega proletje sova, on je zamoli:

— Sovice, sovo, zaviri kroz dvorski prozor pa vidi spava li stražar ili ne

Sova zaviri kroz prozor i reče:

— Uh! Uh! Stražar ne spava! Oko mu je otvoreno i gleda pravo u mene.

— Sad je vrijeme! — reče kraljević i uđe u dvorac.

Tamo ugleda jednookog stražara, a kraj njega opazi tronogu stoličicu na kojoj se nalazila kristalna kutija. Kraljević podiže poklopac kutije, izvuče draguljni ključić, ali nije znao što njime treba da otvori. Išao je iz jedne dvorske odaje u drugu pa iskušao sva vrata da bi pronašao koja vrata otvara draguljni ključić. Ali ključić nije bio ni za jedna vrata. Ostadoše mu još samo jedna mala vratašca u najudaljenijem krilu dvorca. Kraljević stavi draguljni ključić u bravicu lokota. Vrata se odmah otvoriše i kraljević se nađe u vrtu.

Nasred vrta nalazilo se naračino stablo na kojem bijahu samo tri naranče. Ali kakve naranče! Velike, mirisave, sa zlatnom korom, kakve samo darežljivo talijansko sunce može stvoriti. Kraljević obra naranče, sakri ih pod plašt pa pođe natrag. Samo što se spustio s brežuljka i skočio na svog konja, jednooki stražar zatvori svoje jedino oko i probudi se. On odmah opazi da u sanduku nema draguljnog ključića. Ali bilo je kasno. Kraljević je već jurio na svom brzom konju noseći tri naranče.

Prešavši jedno brdo nađe se u pustinji. Dan bijaše sparan, a na plavetnom nebu ni oblačka. Vruć zrak strujao je nad užarenim pijeskom. Kraljević htjede nešto popiti; bio je tako žedan da ni na što drugo nije ni mislio.

— Imam tri naranče, — pomisli — pojest ću jednu pa ću tako utoliti žeđ.

Ali tek što zasiječe koru, naranča se raspade na dvije polovice i iz nje iziđe lijepa djevojka.

— Daj mi piti, — zatraži ona tužnim glasom.

Što je kraljević mogao da radi! I sam je izgarao od žeđi.

— Vode, vode! — uzdahnu djevojka, pade na vrući pijesak i umre.

Kraljeviću je bilo žao djevojke, ali morao ju je ostaviti i poći dalje. Kad se malo kasnije osvrnuo, vidje da se na onom mjestu gdje je pala djevojka zeleni naračina šuma. On se tome začudi, ali ne htjede da se vrati.

Uskoro je prošao pustinju pa krenu šumom. Na rubu šume susretljivo je žuborio potočić. Kraljević jurnu na potočić, napi se, napoji konja, a potom sjede da se odmori pod granatim kestenom. Izvadi ispod plašta drugu naranču, podrža je malo na dlanu, ali radoznalost ga poče mučiti tako jako kao što ga je nedavno mučila žeđ. Što krije ta zlatna kora? Pa kraljević zasiječe i drugu naranču. Naranča se raspadne na dvije polovice i iz nje iziđe djevojka. Bila je još ljepša od prve.

— Daj mi piti, — reče djevojka.

— Evo potočića, — odgovori kraljević. — Njegova je voda čista i hladna.

Djevojka se naže nad potok i za tren oka ispi svu vodu, pa čak i pijesak na njegovu dnu bijaše suh.

— Vode, vode! — opet zastenja djevojka, pade na travu i umre.

Vidjevši to kraljević se rastuži pa reče:

— E, neću više ni kapi vode ispiti dok ne napojim treću djevojku iz treće naranče.

I on potjera konja. Pošto malo prođe, osvrnu se, i gle čuda! — tamo gdje je bio potok izrasla gusta narančina šuma, a pod gustim zelenilom njihovih grana potok pun vode opet zažubori.

Ali kraljević se ni tad ne vrati, već pođe dalje, stežući na grudima posljednju naranču.

Kako se na putu mučio od vrućine i žeđi, ne može se ni ispričati! Tako dođe do rijeke koja je tekla na granici njegova rodnog kraljevstva. Tu zasiječe treću naranču, najveću i najzreliju. Naranča se otvori kao latice cvijeta i pred kraljevićem se pojavi djevojka neviđene ljepote. Iako su one dvije prve bile lijepe, ipak su daleko zaostajale za ovom trećom. Kraljević nije mogao oči odvojiti od nje. Lice joj je bilo nježnije od narančina cvijeta, oči zelene kao zametak ploda, kosa u boji zrele naranče.

— Vode, vode! — tražila je djevojka.

Kraljević je uze za ruku i dovede je do rijeke. Djevojka se naže nad rijeku pa stade piti. Rijeka je bila široka i duboka.

Ma koliko da je djevojka pila, voda se u rijeci nije smanjivala.

Napokon ljepotica podiže glavu pa se osmjehnu kraljeviću:

— Hvala ti, kraljeviću, što si mi darovao život. Pred tobom je kći kralja naranača. Ja sam te tako dugo čekala u svojoj zlatastoj tamnici. I moje sestre su te čekale.

— Ah, jadnice, — uzdahnu kraljević. — Ja sam kriv za njihovu smrt.

— Ali one nisu umrle, — reče djevojka. — Zar nisi vidio da su postale narančine šume. One će davati hlad umornim putnicima, tažit će njihovu žeđ, samo se više nikad neće moći pretvoriti u djevojke.

— A ti me nećeš ostaviti?

— Ne neću, osim ako me ne prestaneš voljeti.

Kraljević stavi ruku na korice svoga mača pa se zakle da nikada nijednu drugu neće uzeti za ženu doli kćerku kralja svih naranača. Rekavši to, stavi djevojku ispred sebe na konja pa odjuri prema dvorcu.

Uskoro zasjaše u daljini dvorske kule. Kraljević zaustavi konja pa reče:

— Pričekaj me ovdje, a ja ću se vratiti po tebe u zlatnim karucama i donijet ću ti atlasnu haljinu i atlasne papuče.

— Nisu mi potrebne ni haljine ni karuce. Radije me ne ostavljaj samu.

— Ali ja hoću da uđeš u dvorac moga oca onako kako to dolikuje zaručnici kraljeva sina. Ne boj se, ja ću te staviti na granu drveta koja se nadnosi nad jezero. Tu te nitko neće vidjeti.

I on je podiže, stavi je na drvo pa se sam uputi u dvorac.

Za to vrijeme dođe na jezero hroma, zrikava sluškinja da pere rublje. Ona se nagne nad vodu i u jezeru ugleda djevojčinu sjenu.

— Zar sam to ja? — povika sluškinja? — Kako sam postala lijepa! Sigurno da mojoj ljepoti zavidi i samo sunce.

Sluškinja potom podiže oči da bi pogledala sunce i tada među gustim granjem primijeti djevojku. Shvati da u vodi nije vidjela svoj lik.

— Ej, tko si ti i što tu radiš? — zlobno viknu sluškinja.

— Ja sam zaručnica kraljeva sina pa čekam da dođe po mene.

Sluškinja pomisli: »Slučaj će prevariti sudbinu.«

— A to se još ne zna da li će on doći, — odgovori ona pa stade iz sve snage tresti drvo.

Sirota djevojka iz naranče trudila se koliko god je mogla da se zadrži na granama, ali sluškinja je tresla drvo sve jače i jače. Djevojka najzad poletje s grane pa se padajući u vodu opet pretvori u zlaćanu naranču. Sluškinja brzo dohvati naranču, gurnu je pod pazuh pa se pope na drvo. Tek što se namjestila na grani, dođe kraljević u karucama sa šest bijelih konja. Sluškinja ne htjede čekati da je skine s drveta, nego sama skoči na zemlju.

Kraljević ustuknu kad vidje da mu je zaručnica postala hroma i zrikava. Ali sluškinja brzo reče:

— Ne boj se, zaručniče moj, to će mi brzo proći. U oko mi je upao trun, a noga mi je utrnula od sjedenja. Nakon svadbe postat ću ljepša nego što sam sada.

Kraljeviću ništa drugo ne preostade nego da je povede sa sobom u dvorac, jer se bijaše u mač zakleo.

Kralj i kraljica rastužiše se kad ugledaše zaručnicu svog voljenog sina. Zar je za takvu rugobu trebalo ići na kraj svijeta? Ali kad je riječ dana, treba je ispuniti pa se i oni stadoše spremati za svadbu.

Dođe i veče. Cio dvorac bijaše osvijetljen; stolovi bijahu bogato postavljeni, a gosti se razmilješe na sve strane. Svi su se veselili, ali samo kraljev sin bijaše tužan. Mučila ga mora, takva mora kao da nikada u svojim rukama nije imao tri naranče. Htjede opet da uzjaše konja i pođe neznano kamo.

Zvona odjeknuše i svi sjedoše za stol, a na čelo stola posadiše mladence. Sluge su dvorile goste ukusno pripravljenim jelima i pićem. Mladenka zatraži jedno jelo, pa drugo, ali svaki joj zalogaj zastade u grlu, pa zatraži piti. Ma koliko je pila, žeđ joj se nije smanjivala. Tada se sjeti naranče pa odluči da je pojede. Naranča joj odjednom pade iz ruku i poče se kotrljati pod stolom izgovarajući nježnim glasom:

Podla laž sjedi za stolom,
ali je pravda s njom ušla u dom!

Gostima zastade dah. Naranča se otkotrlja oko stola pa se, došavši do kraljevića, otvori. Iz nje izađe prekrasna kći kralja narančina drveća. Kraljević je uze za ruku i povede ocu i majci.

— To je prava moja zaručnica!

A zlu varalicu odmah otjeraše. Kraljević s djevojkom iz naranče priredi veselu svadbu. Njih dvoje življahu sretno i dočekaše duboku starost.

Radi produbljivanja znanja o bajci i njegovanja književnog ukusa korisno je ovu bajku usporediti s našom. Valja ipak napomenuti da se kod vrednovanja ovih dviju varijanata mora uzeti u obzir čijenica da je naša bajka originalna narodna priča, proizvod neobrazovana pripovjedača, kojoj zapisivač nije ništa dodao ni oduzeo, dok je talijanska bajka svojevrsna prerada, djelo koje je doduše nastalo na narodnoj osnovici, ali na kojem se prilično osjeća ruka obrazovana čovjeka. Zato ćemo prije rasprave pročitati učenicima uvod u priču, koji smo iz same bajke ispustili: »Po cijeloj Italiji se priča o tri naranče, ali u svakom mjestu različito. Đenovljani pričaju jedno, Napolitanci drugo, Sicilijanci treće. A mi smo saslušali sve te priče i sad znamo kako se sve to točno desilo.«

Nakon ovoga nema sumnje da je na osnovi više narodnih verzija iz različitih krajeva Italije sastavljač stvorio novu priču. Prema tome ovdje ne uspoređujemo dvije narodne bajke, nego utvrđujemo razlike između jedne i druge varijante, koje su nastale u različitim krajevima i pod različitim okolnostima.

Polazište mogu nam biti zajednički elementi:

U obje priče isti su glavni junaci: kraljević, djevojka iz jajeta (odnosno iz naranče) i sluškinja.

Obje varijante zadržale su i istu okosnicu fabule: kraljević kreće u potragu za trima jajima (narančama), nalazi ih, iz njih proizlaze lijepe djevojke, od kojih prve dvije umru jer nije bilo vode u blizini, a treća ostaje živa. Prijevarom zle sluškinje kraljević ne dovodi kući pravu djevojku, ali se istina na kraju otkriva, spletkarica bude kažnjena i kraljević se ženi lijepom djevojkom.

Te temeljne crte bajke svjedoče da se radi zaista o dvjema varijantama iste priče. Ali obje varijante imaju i dosta svojih posebnosti.

Čitalac već kod površnog čitanja otkriva da je u talijanskoj varijanti fabula razvijenija, bogatija i događajima i osobama.

Motiv koji kraljevića jedne i druge bajke navodi na traganje za trima jajima (narančama) nije isti. Naš kraljević polazi u avanturu zato što je iz knjiga doznao za tri jaja u kojima se kriju tri ljepotice. Talijanski kraljević ima daleko kompliciranije razloge. Izmišljena je cijela priča o njegovu rođenju i djetinjstvu da bi se opravdao njegov iznenadni odlazak u svijet. Tu nalazimo poznati motiv roditeljskog zavjeta za izmoljeno dijete i motiv greške koju treba otkupiti (staričina kletva zbog razbijenog krčaga).

Dok o životu glavnog junaka naša bajka inače ne kazuje baš ništa, pa čak ni to da li je imao roditelje žive, dotle je ovdje ispričana čitava mala biografija, a kralj i kraljica prikazani su kao brižni i plemeniti roditelji (koji će sve učiniti za sina, kojima je žao što dovodi rugobu, ali poštuju njegovu zakletvu i mire se sa zlom sudbinom).

Da bi pronašao tri jaja, naš kraljević zaslužuje pomoć bake i njezina brata vrlo jeftino: jednim uljudnim pozdravom. Talijanski kraljević skuplje plaća svoje pomoćnike — tri sićušne vile. Ne samo da pazi da ih ne pogazi konjem, nego i svakoj daje vrijedan dar (prsten s dragim kamenom, zlatnu kopču, zlatni lančić). Tako je i fabula obogaćena trokratnim ponavljanjem slične scene, što je u našoj bajci svedeno na svega dva susreta.

Naš kraljević dobiva upute od starca kako će postupiti s jajima, a osim toga mora mu se i zakleti da će ga slušati. Talijanski kraljević ne dobiva takvih uputa ni od koga. Njemu su vile samo pomogle da dođe do triju naranača. Njegov put do drveta s tri naranče mnogo je pustolovniji. Naš kraljević jednostavno iščeprka tri jaja ispod šušnja, a talijanski mora prevariti jednookog stražara i pronaći ključanicu za ključić na koji ga je vila uputila. I time je fabula proširena.

Gubitak prvih dviju djevojaka u našoj je priči uvjetovan radoznalošću i neposlušnošću glavnog junaka. On lakomisleno, ne slušajući starčev savjet, sumnjajući u knjige, razbija dva jaja, ne izvukavši nikakvu pouku iz prve nesreće (takva naivnost je uobičajena u narodnoj bajci). U talijanskoj priči kraljević zasiječe naranču iz nužde, jer je žedan, a osim toga i ne zna da se u njoj krije djevojka. Poučen prvim žalosnim iskustvom, on drugu naranču zasiječe tek kad se nađe pored potoka s pitkom vodom. A kad je tu naučio da potok nema dovoljno vode za djevojku iz naranče, on strpljivo podnosi sve muke žeđi i vrućine. ne dirajući naranču, sve dok ne dođe do široke i duboke rijeke.

Razlika je i u tome što se ovdje sudbina neotkupljenih djevojaka zapravo ne završava smrću. Djevojke iz naranče pretvaraju se u narančine šume, koje će davati hlad umornim putnicima.

Talijanski prerađivač priče izbjegao je neukusnost s penjanjem gole djevojke na drvo. Tu se uopće ne vidi da li je djevojka gola ili obučena, a kraljevićev odlazak motiviran je njegovom željom da svoju zaručnicu uveze u grad kraljevski obučenu u kraljevskoj kočiji. Za razliku od djevojke iz jajeta, djevojka iz naranče zaklinje svoga kraljevića da je ne napušta, radije će se odreći i haljina i kočije. Ako je kasnijim razvojem događaja naš kraljević kažnjen za neposlušnost i lakoumnost, talijanski kraljević zaslužuje svoju kaznu jedino taštinom. U našoj priči i djevojka je djelomično kriva za nesreću, i to baš zbog taštine. Kad sluganica pita: »Jesam li ja tako lijepa?« — djevojka s grane ne može otrpjeti a da joj ne odvrati: »Nijesi ti, već sam ja.«

Oba kraljevića, iako razočarani što su umjesto ljepotice našli rugobu, olako se mire s objašnjenjem prepredene sluškinje, što je uostalom sasvim

u skladu sa zakonima narodne bajke, ali talijanski kraljević je na takav postupak obavezan i svojom zakletvom.

Talijanska ljepotica ponovo se pretvara u naranču, a naša u stablo i potom u iver. Time je pak ovaj dio naše fabule razvijeniji, jer se sad dodaje kraljevićevo zalaženje u narod da sluša priče, što mu omogućuje da se susretne i s babom Katom, koja će mu pomoći da dobije svoju ljepoticu.

Tako je i rasplet različit. U našoj priči povezan je s praznovjerjem (prebacivanje ručnika preko utvare). Raskrinkana varalica u našoj bajci sama sebi dosuđuje kaznu, i to jezivu, moguću u srednjem vijeku, ali nevjerojatnu po tome što je sam zločinac za sebe izabire. No za narodnu bajku to nije nimalo neobično i nevjerojatno.

U talijanskoj priči sluškinju na svadbi mori neugasiva žeđ pa zaželi da pojede naranču, ali joj ona padne, rastvori se pred kraljevićem te iz nje izađe djevojka. Kazna nije okrutna: sluškinju jednostavno otjeraju.

Rezimirajući te razlike, reći ćemo da je fabula naše bajke jednostavnija, siromašnija i manje poetična, ali tipičnija za izvorni folklor. Talijanska bajka ima dosta oznaka talijanskog juga: narančine šume, vino, ulje. U njoj nema traga higijenskoj zaostalosti i praznovjerju. Etika je »Triju naranača« viša, likovi su etički profinjeniji (kraljević i njegovi roditelji), psihološki uvjerljiviji, fabula je logičnije istkana, naivnost svedena na najmanju mjeru. I opisi su plastičniji:

Treća ljepotica

Naranča se otvori kao latice cvijeta i pred kraljevićem se pojavi djevojka neviđene ljepote. Iako su one dvije prve bile lijepe, ipak su daleko zaostajale za ovom trećom. Kraljević nije mogao očiju odvojiti od nje. Lice joj je bilo nježnije od narančina cvijeta, oči zelene kao zametak ploda, kosa boje zrele naranče.

Vruć dan u pustinji

Prešavši jedno brdo nađe se u pustinji. Dan bijaše sparan, a na plavetnom nebu ni oblačka. Vruć zrak strujao je nad užarenim pijeskom.

U talijanskoj bajci naglašen je ljubavni element:

— *A ti me nećeš ostaviti?*

— *Ne, neću osim ako me ne prestaneš voljeti.*

Istaknuto je i rodoljubno čuvstvo:

Nasred vrta nalazilo se narančino drvo na kome bijahu samo tri naranče. Ali kakve naranče! Velike, mirisave, sa zlatnom korom, kakve samo darežljivo talijansko sunce može stvoriti.

Odlike po kojima talijanska bajka ima pedagošku (pa i literarnu) prednost pred našom umanjuju njezinu folklorističku vrijednost. One su rezultat zahvata književnika koji je na narodnoj osnovici stvorio novu umjetninu, odstranivši niz osobina izvorne narodne bajke. Tako su »Tri naranče« svojevrstan prijelaz od narodne k umjetničkoj bajci.

Za učenike nižih razreda »Tri naranče« bit će preporučljivije štivo od »Triju jaja«.

LAŽ ZA OKLADU[31]

Korijeni su bajke i u radosti izmišljanja, u užitku koji proistječe iz maštovita fabuliranja, prepuna tajanstvenosti i neobičnosti. Neke narodne bajke po obilju fantastičnih zbivanja gotovo su mali, zgusnuti fantastični romani (Baščelik, Vražji zanat). Želja za izmišljanjem novog i nevjerojatnog gdjekad potisne sve drugo i pričanju nametne igru mašte kao glavni cilj. Pripovjedač (a s njime i slušatelj) naprosto uživa izmišljajući nevjerojatne, fantastične, apsurdne događaje.

Tako su nastale i priče o nadlagivanju, o nadmetanju tko će bolje lagati: Laž bez istine[32], Bačvanin i Grk, Laž i paralaž, Kad sam bio star čovjek[31] i dr. To nisu tipične bajke, ali neke od njih imaju toliko elemenata čudesnoga i nekih drugih osobina bajke da ih možemo pridružiti ovoj književnoj vrsti, to više što ih i sam narodni pripovjedač smatra takvima. (U priči »Laž bez istine« najmlađi brat kaže: »Ja ću vam sada jednu gačicu pričati.« A gatka je sinonim za bajku.) To su većinom šaljive bajke jer se zasnivaju na elementima neočekivana nesklada.

Često se u ovakvim pričama očituje uvjerenje da je fabuliranje, odnosno slušanje maštovite priče, zanimljive izmišljotine veoma djelotvorno jer može utjecati na raspoloženje i postupke slušatelja. U »Laži bez istine« pripovjedač kaže: »Medvjed se osladio ovom pričicom i tako udobrovoljen okanio se da braću ispeče na ražnju i pojede«.

»Laž za okladu« je priča u priči, zanimljiv spoj narodne anegdote i bajke. Vanjski okvir je realistična anegdota kojom se opravdava postanak fantastične fabule: dijete se nadmeće s ćosom u laganju kako bi spasilo svoj kruh. Moglo bi se dakle reći da se radi o dvije priče: u jednoj se kazuje o Ćosi i mljevenju žita, a u drugoj o apsurdnim doživljajima dječaka. Ćoso je poznat lik narodnih bajki i anegdota. To je star čovjek bez brade i brkova, starac golobradac, uvijek spreman da napakosti, da prevari ili priredi bilo kakvo neugodno iznenađenje. Gdjekad je ćoso komična vrsta patuljka (u bajci »Ćoso na zecu« on je pedalj dug čovjek s lakat dugom bradom).

Kompozicija ove priče je prilično složena:

I. Okvirna priča, početni dio:
   a) otac i dijete (savjet djetetu da ne melje s ćosom)
   b) dijete i ćoso (ćoso pokušava nadmudriti dijete)
   c) nagodba između ćose i djeteta
   d) ćosina priča

II. Uokvirena priča (djetetova priča)
   a) događaj s pčelcem
   b) događaj s očevim rođenjem
   c) događaj sa žeteocima

III. Okvirna priča, završni dio
   a) nagrada pobjedniku

Za razliku od »Istine bez laži«, gdje je i sama okvirna priča građena na igri s apsurdom, ovdje je okvirni dio sasvim realan, ne izmiče zakonima narodne anegdote, koja je obično sazdana na prizorima iz svakodnevnog života:

[31] Šaljive narodne pripovijetke, str. 90, Dobra knjiga, Lektira za peti razred osnovne škole, Školska knjiga, Zagreb, 1968.
[32] Narodne pripovijetke, str. 209, Moja biblioteka, Školska knjiga, Zagreb, 1955.

treba mljeti brašno, otac šalje sina u mlin, daje mu savjete, dijete želi da se drži očeva savjeta, nadmoćniji i iskusniji ćoso želi mu podvaliti, dijete njegove otvorene namjere predusreće doskočicom. Dijete je moralni pobjednik. Iako neizrečena, otuda se nameće i pouka: Nije lukavost, dvoličnost, praktična lažljivost dokaz nečije umne premoći i domišljatosti. Sebični lažljivac neistinom ostvaruje svoje sitne interese, ali je nemaštovit i zapravo ne zna izmišljati.

Ipak je ovdje glavno — samo izmišljanje, umjetnost povezivanja neobičnih i nevjerojatnih činjenica u jednu fabulu. Zato nevještu, neuspjelu ćosinu priču pripovjedač i ne iznosi. Djetetova priča je ono glavno, jezgra, koja treba da ponese i osvoji slušatelja. Ona je humoristična. Građena na apsurdu, tj. na udruživanju elemenata koji se međusobno isključuju, priča izaziva čas jači čas slabiji osmijeh na usne čitalaca.

Neke od tih besmislica proturječne su u svojoj biti:

»Kad ja bijah u mlado doba stari čoek . . .«

Otac se rađa poslije svog sina.

Voda se smrzava na žezi.

Zabivši se u zemlju dijete trči kući da se otkopa.

Dijete razbija glavom led i hoda bez glave.

Druge besmislice zasnivaju se na pretjerivanjima, po kojima je u bajci štošta moguće što je u stvarnosti nemoguće:

Jahanje na pčelcu i na osedlanom pijevcu.

Penjanje po prosu na nebo.

Dvije srne hodaju na jednoj nozi.

Kobila dva dana duga, a do podne široka.

Bog žanje proso, mijesi kruh i pije mlijeko.

Pčelac upregnut u ralicu ore.

Od dviju srna dobivaju se tri mješine.

Spuštanje s neba na vlasi, cijepanje igle i loženje vatre.

Treća vrsta su nevjerojatnosti koje bi se u danim okolnostima i mogle dogoditi:

Pada naglavce do pojasa u zemlju i ostaje živ.

Pčelac pase, a pijetao se sijenom hrani.

Vuci zakolju i izjedu pčelca.

Med se prolijeva po dolini do gležnja, po brdu do koljena.

Lisica jede ljudski mozak iz glave.

I ta apsurdna priča ima svoju radnju, koja se pokreće po nekim principima iako je u osnovi nelogična i besmislena.

Evo te fabulativne niti vodilje:

Imali smo pčelce. Jednom je jedan roj nestao. Pošao sam ga tražiti. Našao sam ga. Na povratku su mi ga uništili.

Došavši kući stigao sam upravo na rođenje svog oca. Poslali su me u nebo po blagoslovljenu vodicu. Dobio sam je od boga i donio.

Bila je žetva. Išao sam po vodu za piće. Našao sam zaleđeni zdenac. Led sam razbio glavom. Odnijevši vodu zaboravio sam glavu. Vratio sam se i našao pismo koje je ostavila lisica: Meni pogača, ćosi šipak.

Međutim, komika ne proizlazi samo iz logičkog nesklada, nego i iz slika. Kakva groteska: osedlan roj pčela, a u sedlu dijete, ili — dijete jaše osedlana pijetla, ili — dvije srne skaču na jednoj nozi, ili — čovjek skida vlastitu glavu i njome razbija led, a potom hoda bez glave. Groteskna je i slika kobile koja je duga tri dana, široka do podne, a po leđima joj vrbe rastu.

Komika se dakle razlijeva u rasponu od luckaste igre riječima (Kad ja bijah u mlado doba star čovjek) preko smiješnih slika (jahanje na osedlanom pijetlu) do posvemašnijih besmislica, drastičnih i bizarnih (čovjek svojom glavom razbija led, udara nogom lisicu koja mu iz glave jede mozak).

Ali ne povezuje ovu priču s tipičnom bajkom samo fantastičnost. Možemo tu nazrijeti i onu čovjekovu želju za stjecanjem dobara (proso, med), za lutanjem (let preko mora, put u nebo), za savladavanjem prirode (voda za piće iz zaleđena bunara, kobila s vrbama za hlađovinu u ljetnoj žezi).

Nastavnik može zadati učenicima da kod kuće pročitaju i »Laž bez istine« pa da uspoređujući je s »Laži za okladu« utvrde da li se radi o dvjema varijantama iste priče ili o dvjema sličnim pričama.

Šesti razred

U čitanci za 6. razred[33] nalaze se ove bajke: »Šuma Striborova« I. Brlić-Mažuranić (odlomak), »Bajka o Gospavi — sitnoj oskoruši« S. Kulenovića, »Dva mraza« L. N. Tolstoja, Sindbad moreplovac, Kamenolomac i Dijete sa devet čiraka. S obzirom na to da nastavni program predviđa obradu bajke kao književne vrste baš u ovom razredu, bilo bi dobro kad bi se u čitanci našao i bogatiji izbor bajki. Autori »Popisa lektire« također se nisu mnogo obazirali na ovaj zahtjev nastavnog programa. Nijednu bajku posebno ne preporučuju (ukoliko se u ovu književnu vrstu ne svrstaju »Veli Jože« i neke Šenoine povjestice). Bajka je jedva prisutna i u izdanjima lektire za 6. razred »Školske knjige«. Smatram da bi u lekitru za ovaj razred obavezno morale ući »Priče iz davnine« Ivane Brlić-Mažuranić i izbor najljepših bajki narodnih i umjetničkih od najdrevnijih do najmodernijih.

Zaokružujući znanje učenika o bajci, u ovom razredu bi nastavnik mogao obraditi jednu od najstarijih sačuvanih bajki, jednu od bajki udaljenijih naroda, jednu našu narodnu bajku, jednu Andersenovu bajku i »Priče iz davnine« kao domaću lektiru.

Za izbor naših i drugih narodnih bajki preporučio bih »100 najljepših svjetskih bajki« u izboru i s predgovorom Antuna Šoljana i kolekciju »Glasovi naroda« (Bajke evropskih naroda, Bajke azijskih naroda, Bajke afričkih naroda, Bajke sjevernoameričkih naroda, Bajke južnoameričkih naroda, Bajke jugoslavenskih naroda) u izboru i s veoma iscrpnim predgovorima Miodraga Šijakovića i Milana Dimića.

Kao primjer interpretacije bajke u šestom razredu odabrao sam staroegipatsku »Bajku o dva brata«, japansku »Lepezu mladosti« i Andersenova »Svinjara«. Kao posebna cjelina obrađene su »Priče iz davnine« Ivane Brlić-Mažuranić, ali tako da interpretacija svake pojedine bajke nije namijenjena određenom razredu, nego je šire dana kako bi je nastavnik mogao prilagoditi svojim uvjetima u bilo kojem razredu.

[33] Bukša—Antoš:: Svijetle staze, Školska knjiga, Zagreb, 1967.

BAJKA O DVA BRATA

Živjela dva brata od jedne majke i jednog oca. Stariji se zvao Anupu, a mlađi Bata.

Anupu imao dom, imao i ženu, a Bata je živio kod njega kao sin. Čuvao stoku, radio po polju i ispunjavao sve što bi mu rekli; bio je dobar radnik i nije mu bilo ravna u čitavom carstvu.

Uveče se Bata vraćao iz polja, dovodio stoku, donosio mlijeko i poljsku travu. Sve je to unosio u kuću i davao bratu koji gotovo ništa nije radio kao ni žena mu.

Nakon večere Bata bi odlazio u staju k stoci da tamo prespava noć. Nikada se nije rastajao od stada. Ujutro bi rano ustajao, pekao kruh i stavljao ga pred vrata. Anupu bi mu davao kruh za polje, a Bata bi onda tjerao svoje krave na pašu.

Uvijek je išao za kravama i slušao kako govore:

— Trava je na tom i na tom mjestu dobra.

Bata je znao životinjski jezik pa je tjerao krave kamo su one željele, gdje je bila bujna trava. Stoga su krave iz njegova stada bile divne i davale mnogo mlijeka.

Kad dođe doba oranja, Anupu reče bratu:

— Spremi stoku, sutra ćemo orati. Voda se povukla nakon izljeva Nila pa je sad vrijeme za oranje. Odnesi sjeme u polje, pa da sutra poranimo na posao.

Bata obavi sve što mu reče stariji brat. Ujutro, čim nastupi zora, odoše braća u polje i sa sobom povedoše stoku. Počeše orati; posao je išao kako treba te su bili radosni i sretni. Tako su dugo radili u polju — orali i sijali pšenicu.

Anupuova žena bijaše zla. Ona nije voljela Batu pa je htjela nekako posvađati braću. Stoga jednom uze ulje pa namaza lice, tako da se činilo kao prekriveno modricama, kao da ju je netko istukao. Legne potom u postelju i odluči da kaže svom mužu da je to učinio njegov brat Bata.

Kad se Anupu vratio kući, vidje da nema svjetla i da mu žena ne izlazi u susret da bi ga, po običaju, polila da se umije. Prekorači prag i u potpunoj tami vidje ženu kako leži u postelji i stenje.

— Što ti je? Tko je bio ovdje? — uplašeno upita Anupu.

— Nije bilo nikoga osim tvog mlađeg brata, — odgovori mu žena, — Došao je kući i istukao me. Ako ga ne kazniš, umrijet ću. Uveče će doći kući, pa će saznati da sam se žalila na njega te će mi se osvetiti.

Anupu povjerova ženinim riječima i naljuti se kao pantera. Uzme svoj nož, naoštri ga i pođe u staju. Tamo, s nožem u ruci, stade čekati svog brata.

Kad je sunce zašlo i pao mrak, Bata potjera, po svom običaju, stado kući i nabra poljske trave. Dok je išao prema staji, krava koja bijaše naprijed okrenu se i reče svom pastiru:

— Pazi, tvoj stariji brat je s nožem u ruci iza vrata; čeka da te ubije. Bježi što prije odavde!

Druga krava uđe u staju pa to isto ponovi.

Bata zaviri iza vrata i vidje svog brata s nožem u ruci. Baci na zemlju ono što mu bijaše u ruci pa potrča iz sve snage. Anupu jurnu za njim. Braća su tako dugo, dugo jurila. Bata se toliko zamorio da više nije mogao trčati i malo je trebalo pa da ga Anupu s nožem u ruci stigne.

Uplašen, Bata se odmah obrati bogu Ra:

— O, moj gospodaru! Ti vidiš istinu, ti osuđuješ zločinca i spašavaš pravednoga. Pomozi mi!

Bog Ra usliša njegovu molitvu pa između braće stvori rijeku punu krokodila. Anupu nije mogao preplivati.

Tako se jedan brat nađe na jednoj, a drugi na drugoj obali.

Anupu se naljuti što nije uspio stići brata pa se od bijesa udari po ruci. Vidjevši to Bata povika s druge obale:

— Pričekaj do svitanja, pa kad iziđe sunce, sudit će nam bog Ra. On će reći tko je od nas dvojice u pravu, a tko je krivac. Neću više da živim kod tebe u istom domu s tobom i tvojom ženom. Živjet ću u dolini cedrova.

Kad je svanulo i sinulo sunce, bog Ra, braća pogledaše jedan drugoga; tada se mlađi brat obrati starijemu ovim riječima:

— Zašto si me gonio i zašto si me htio ubiti? Mene nisi saslušao, nego si povjerovao svojoj ženi. Tvoj sam mlađi brat, a ti si mi isto što i otac i tvoju ženu poštujem kao majku. Kako onda mogu podići ruku na nju?

Potom se Bata zakune da ga je snaha oklevetala.

Anupu mu povjerova. Stajaše na obali i plakaše. Htjede prići bratu, ali ne mogaše jer je rijeka bila puna krokodila. Stoga zamoli Batu da se vrati kući, ali ovaj ne htjede ni čuti za to.

— Htio si me ubiti, — reče Bata. — Zaboravio si sve dobro što sam ti učinio. Sad idi kući i sam čuvaj stoku, a ja više ne mogu živjeti s tobom. Idem u Dolinu cedrova pa ću živjeti tamo. Iščupat ću srce iz grudi i stavit ću ga na cedrov cvijet. Znaj, ako netko posiječe cedar, moje srce će pasti na zemlju i ja ću umrijeti. Tada dođi u Dolinu cedrova, traži moje srce i ne ljuti se ako ga budeš tražio sedam godina. A kad ga nađeš, stavi ga u čašu vode i ja ću opet oživjeti, pa ću se osvetiti svom ubojici. A evo kako ćeš znati da mi se desila nesreća: kada ti se čaša piva koju dobiješ zapjeni, onda ne ostaj kod kuće, nego pojuri da me izbaviš.

Tako se braća rastadoše. Bata pođe u Dolinu cedrova a Anupu se vrati kući, ubije svoju zlu ženu i počne živjeti sam, ne prestajući tugovati za mlađim bratom.

Bata je također sam živio u Dolini cedrova. Po čitav dan je lovio divlje zvijeri u pustinji, a uveče bi dolazio u dolinu i spavao ispod cedrova drveta na čijem cvijetu bijaše njegovo srce.

Nakon nekoliko dana Bata sagradi visoku kuću u Dolini cedrova i divno je ukrasi.

Jednom bogovi sretoše Batu i rekoše mu da je Anupu ubio ženu samo zato što ga je oklevetala. Bogovi se sažališe na Batu što živi sam pa narediše bogu Hnumu da mu stvori ženu. Hnum posluša bogove i stvori Bati ženu i ovaj više nije bio usamljen; ona je bila tako lijepa da joj ne bješe ravne po ljepoti; pošto posta Batina žena, uđe i u njegov dom.

Bata je i dalje lovio divlje zvijeri po pustinji; dok mu je žena čuvala kuću. Uveče bi Bata dolazio pa davao ženi svu divljač koju je tog dana ulovio. Samo jedno je molio svoju ženu:

— Ne izlazi iz kuće jer te more može odvući pa se teško možeš od njega spasiti, jer si žena.

Jednom joj Bata otkri tajnu o svom srcu koje leži na cedrovu cvijetu i reče joj da će, ako netko odsiječe taj cvijet, njegovo srce pasti a on će odmah umrijeti.

Ode Bata jednog dana po običaju u lov, a žena pođe da se malo prošeta ispod cedrova drveta. Odjednom primijeti da je more potjeralo vodu za njom pa ona brzo potrča kući.

More tad povika cedrovu drvetu:

— Kako da otmem tu ženu?

Čuvši to cedar joj iščupa pramen kose. Pramen pade u more a valovi ga ponesu u zemlju Kemi (Egipat) i izbace na obalu gdje su pralje prale faraonovo rublje.

I carevo rublje odjednom poče mirisati na žensku kosu. Budući da je miris, i pored velikog pranja, ostao u faraonovu rublju, pralje su bile nezadovoljne.

Međutim to se ponovilo i idućeg dana jer se pramen zaustavio kraj same obale te ga nitko nije mogao primijetiti.

Stoga pralje nisu znale što da rade. Njihov nadzornik dođe na obalu gdje su prale da vidi što se to događa, jer mu je bilo teško što rublje miriše, a faraon se ljuti na njega. Odjednom opazi pramen kose i odmah naredi da mu se donese. Doniješe mu taj pramen neobično ugodna mirisa. Nadzornik odnese pramen faraonu.

Faraon pozva mudrace a oni mu rekoše:

— To je kosa kćeri boga Ra. Ona ti je tim pramenom poslala pozdrav iz druge zemlje.

Faraon posla na sve strane da je traže. I u Dolinu cedrova pođe jedna skupina ljudi; faraon je poslao brzonoge glasnike i u ostale zemlje.

Prošlo je dosta vremena. Svi glasnici se vratiše doli onih iz Doline cedrova. Bata ih je sve redom poubijao osim jednoga koji je morao sve to ispričati faraonu. Doznavši to faraon posla vojsku u Dolinu cedrova, pješake i konjanike, pa naredi ratnicima da na svaki način dovedu tu ženu.

S vojskom pođe i nekakva žena, koja pokloni Batinoj ženi divne haljine i tako je pridobije da ova pođe s njime.

Svi se obradovaše njezinu dolasku, a faraon se oženi njome.

Kad je faraon upita za muža, ona mu reče:

— Zapovijedi ljudima da posijeku cedrovo drvo i na taj način će usmrtiti Batu.

Faraon posluša svoju ženu i posla naoružane ljude u Dolinu cedrova; ovi pronađoše Batin cedar, isjekoše cvjetić na kojem je ležalo njegovo srce i Bata se tog časa sruši mrtav na zemlju.

Sutradan po Batinoj smrti Anupu se vrati kući, opra ruke i sjede da večera. Kad mu priniješe pivo, ono se odjednom zapjeni; kad mu dadoše čašu vina, ono se zamuti.

Vidjevši to Anupu skoči, obuje sandale, uzme štap i oružje pa krene na put. Tako stiže u Dolinu cedrova i uđe u dom svog mlađeg brata — a tamo on na postelji leži mrtav.

Anupu se rasplaka nad tijelom svog voljenog brata i pođe prema cedru da potraži njegovo srce.

Tri godine je Anupu tražio srce, ali ga nije mogao pronaći; prođoše još četiri godine, ali srca nema pa nema. Anupu već bijaše umoran od traženja i htjede da se vrati u Egipat. Spremi se za put, ali ipak odluči da još jednom ode do cedrova drveta i pogleda. Tragaše za njim od jutra do mraka, a uveče ga potraži još jednom — i pred sobom ugleda zrno graška: bješe to bratovo srce.

Anupu stavi grašak u čašu svježe vode pa sjedne kraj Batina uzglavlja. Grašak-srce se preko noći napi vode, Bata se trže i poče gledati oko sebe. Tad Anupu uzme čašu s vodom i dade Bati da je popije. Čim ispi vodu sa srcem, srce stade na svoje mjesto. Bata oživje i posta isti onakav kakav je bio i prije.

Braća se zagrliše i stadoše pričati. Tada Bata reče starijem bratu:

— Prerušit ću se u debelog bika. Sjedni na mene pa kad sunce zađe, bit ćemo tamo gdje je sad moja žena. Otići ćeš k faraonu i ovaj će te nagraditi srebrom i zlatom zato što si me doveo. Potom ćeš se vratiti kući, a ja ću ostati tamo da se osvetim svojoj ženi za sve što mi je priredila.

Sutradan, kad svanu zora, Bata se pretvori u bika, a Anupu ga uzjaha. Tako braća stigoše do mjesta gdje je živio faraon. Anupu dovede bika faraonu; ovaj ga pogleda, obradova se i dade Anupu zlato i srebro, ljude i još mnogo divnih stvari. Potom se Anupu vrati u svoje selo. Otada ga faraon zavolje više od ikoga u svom cartsvu.

A bik osta u faraonovu dvorcu.

Jednom, nakon dužeg vremena, bik uđe u sobu gdje je bila faraonova žena, priđe joj i reče:

— Pogledaj, živ sam!

— Tko si ti? — začudi se žena.

— Ja sam Bata. Ti si znala da ću umrijeti kad si naredila da posijeku cedrovo drvo. Ali vidiš — živ sam. Postao sam bik.

Faraonova žena se strašno uplašila. Pođe k faraonu i, kad su sjeli za stol, zatraži od njega da se zakune da će joj ispuniti svaku želju. I faraon se zakle.

Pošto je iznudila od njega zakletvu, reče mu:

— Donesi mi pečenog bika jer mi se on nimalo ne sviđa.

To faraona naljuti i srce ga zabolje, jer je zavolio tog bika, ali nije mogao pogaziti zakletvu.

Ujutro bijaše priređena velika svečanost, na kojoj je trebalo da bude bik prinesen na žrtvenik. Faraon naredi glavnom žrecu, koji je na takvim svečanostima klao žrtve, da zakolje i bika.

Sluge doniješe bika na leđima. Kad su bili kod velikih vrata dvorca, bik odjednom zatrese vrat i iz njega se otkotrljaše dvije kapi krvi — jedna kap na jednu, a druga na drugu stranu. Tog istog časa iz krvi izrastoše dva divna smokvina drveta: ne znaš koje je ljepše.

Sluge odmah otrčaše faraonu i rekoše mu:

— Kraj velikih vrata izrasla su dva divna smokvina drveta. Desilo se neko veliko čudo.

Faraon se obradova i svi se obradovaše pa počeše prinositi žrtve drveću.

Malo zatim faraon iziđe iz dvorca u svojim zlatnim kočijama. Na glavi mu bijaše kruna od dragulja, a na vratu vijenac od divnoga cvijeća. Pođe da se divi smokvinim stablima. Iza faraona jahaše i njegova žena. Faraon sjedne pod jedno stablo, a žena pod drugo. Tada smokvino drvo reče ženi:

— O, nesretnice, ja sam Bata, živ sam. Zapovijedila si da posijeku cedar kako bi me usmrtila; pretvorih se u bika, a ti si nagovorila faraona da ga ubiju.

Čuvši te riječi žena zadrhta.

Prošlo je nekoliko dana, a ona opet natjera faraona da joj se zakune da će joj ispuniti svaku molbu. Kada se faraon zakle, ona ga zamoli;

— Zapovijedi da posijeku oba smokvina stabla i neka od njih naprave stvari za kuću.

Faraona to opet naljuti, ali nije mogao pogaziti zakletvu pa pozva iskusne drvosječe koji posjekoše smokvina stabla.

Carica stajaše i promatraše kako drvosječe sijeku drveće. Ali odjednom, poletje iver i pade joj u usta. Od tog ivera ona rodi dijete.

Faraon se obradova i naredi da dovedu djetetu dojkinju i dadilju. On je dijete toliko zavolio da ga je odredio za nasljednika i proglasio carevićem.

Kada se faraon popeo na nebo, carević je došao na prijestolje i postao faraon, car cijelog Egipta.

Onda Bata (jer on je bio dječak koji se rodio iz ivera) reče:

— Neka dođu sve starješine da im ispričam što mi se dogodilo.

Skupiše se sve starješine, dovedoše i Batinu ženu, i on ispriča sve što mu se dogodilo. Starješine joj presudiše i rekoše da je kriva za sve i da mora ispaštati za svoju krivicu.

Potom Bati dođe stariji brat Anupu, koga Bata proglasi za nasljednika carske titule.

Trideset godina bijaše Bata car Egipta, pa kad je umro, zamijeni ga njegov brat Anupu.

Dvije najstarije sačuvane bajke, zapisane na papirosu, pripadaju drevnoj egipatskoj kulturi. »Bajka o brodolomcu« zapisana je negdje između 2.000 i 1.700. godine prije naše ere, a »Bajka o dva brata«, zabilježena oko 1250. g. prije n. e., otkrivena je tek polovicom prošlog stoljeća (1852).

Kao obrazovni cilj moglo bi se postaviti ovo: Utvrđujući znanje o bajci kao književnoj vrsti, učenici će otkriti osobitosti jedne od najstarijih zapisanih bajki, zadržavši se posebno na likovima, ideji i njezinoj strukturi, kao i na elementima po kojima je srodna s evropskom narodnom bajkom.

Može se izvući i odgojni cilj: Čitanjem i obradom bajke kod učenika treba razviti svijest o vrijednosti bratske ljubavi i sloge, o štetnosti prenagljenih odluka i čina, o snazi ljudske volje. Valja suzbijati sklonost praznovjerju i mistici.

Prije čitanja bajke nastavnik može podsjetiti učenike na porijeklo i odlike narodne bajke i napomenuti da su mnoge bajke sadržane u velikim pjesničkim djelima starine (Biblija, Ilijada, Odiseja, Gilgameš, Ramajana) i uopće u mitologiji starih naroda. Mnoge narodne bajke zadržale su dosta mitoloških tragova. Pupčanu vezu s mitologijom ima i bajka o dva brata. Stariji brat Anupu ima zapravo ime boga Anubisa, koji je po staroegipatskom vjerovanju bio pratilac mrtvih, bog balzamiranja, a mlađi brat se zove Bata, što znači Duša Kruha.

Interpretacija ove bajke može i početi od tih glavnih likova.

Bata je marljiv seljak, valjan radnik, bez premca u čitavu carstvu, gotovo bismo rekli, predobar mladi brat kome nije žao što kuluči za starijega brata »koji gotovo ništa nije radio«. Dobrotu mlađega brata osjećaju i životinje pa mu je i uzvraćaju. Progonjen i spašen, Bata ne kipti od osvete, iz njega progovara plemenita uvriježenost, njegov prijekor starijem bratu preblag je ako se uzme u obzir da se radilo o pokušaju umorstva.

— Zašto si me gonio i zašto si me htio ubiti? Mene nisi saslušao, nego si povjerovao svojoj ženi. Tvoj sam mlađi brat, a ti si mi isto što i otac i tvoju ženu poštujem kao majku. Kako onda mogu podići ruku na nju?

Bata govori razložno i trijezno, predlaže najmudrije rješenje da se ispita krivnja (u skladu s religioznim shvaćanjem junaka bajke), ali i odlučno prekida s bratom, iako mu ostavlja mogućnost da iskupi svoj grijeh.

I kasnije ostaje vrijedan, radin i brižan za svoju ženu:

— Ne izlazi iz kuće jer te more može odvući pa se teško možeš od njega spasiti, jer si žena.

Bata je i junak: braneći svoju ženu pobije sve faraonove glasnike pa faraon mora cijelu vojsku slati protiv njega. Ipak, strada, kao i stariji brat, zbog ženine zloće i svoje lakovjernosti. Prema bratu nije osvetoljubiv kao što će biti prema ženi. Ali zato ima i razloga: brat je prevaren, naveden na grijeh spletkom, a žene počinjaju zločin svjesno, iz niskih pobuda.

Glavni junak prolazi u svom životu kroz tri faze: on je najprije ratar i pastir, zatim lovac, da bi napokon postao car. Kao ratar doživljava prvu nepravdu, kao lovac drugu, a kao car ispravlja sve nepravde. Iako junačan i jak, Bata ne rješava svoju sudbinu mačem: od Anupua se brani pomoću božjom, od vojske se uopće ne brani, a svoju ženu ne kažnjava sam, nego je predaje sudu staraca da joj sude po zakonu.

Batino ime, Duša Kruha, u stvari simbolizira njegovu društvenu funkciju, a kraj priče simbol je vjere malog čovjeka, pastira, poljodjelca, lovca — da će u borbi za opstanak uspjeti i ostvariti svoje najdublje želje.

Stariji brat Anupu odnosi se prema mlađemu kao gospodar prema sluzi. To je i u skladu s obiteljskom hijerarhičnošću starih patrijarhalnih zajednica, gdje su stoga odnosi između starije i mlađe braće bili često zategnuti. Odjek je takvih odnosa i uloga mlađeg ili najmlađeg brata u evropskoj bajci feudalnog doba: starija ga braća zapostavljaju, čak i progone, a on se na kraju pokaže kao pametniji, junačniji i uopće uspješniji, sposobniji.

Po imenu Anupu podsjeća na boga mrtvih, boga balzamiranja, pa je on tako simbol smrti, ali u krajnjoj liniji i simbol vječnog života. Anupu prijeti, Anupu kažnjava, često nepravedno baš kao i smrt, ali Anupu i oživljava. Anupu je, dakle, simbol života i smrti. Gledana sa stajališta primitivne religiozne filozofije, priča o Duši Kruha i biću koje uskrsava zapravo je fantastično tumačenje ljudskog života i vjere u besmrtnost. U tome ova bajka prethodi kršćanskom vjerovanju u uskrsnuće mrtvih, zajedno s nizom drugih istočnih priča o pobjeđivanju smrti, od kojih je mit o Orfeju i Euridici mnogim učenicima ovog razreda vjerojatno već i poznat.

Anupu je lakovjeran (odmah povjeruje ženinim objedama), nagao (odmah poleti da ubije brata), spreman da manji grijeh kazni neprispodobivo većom kaznom (zbog bijenja žene — smrt). Ali spoznavši svoju zabludu, on se kaje, plače i tuguje za bratom. Njegova ljubav prema bratu upornija je od njegove srdžbe: nakon rastanka on neprestano tuguje za bratom, čim dozna za njegovu smrt, žuri u Dolinu cedrova i sedam godina strpljivo traži bratovo srce. Ako je priča, gledana kroz sudbinu Batinu — trodijelna, imajući kao temelje etičku dramu pravednika koji strada i pobjeđuje, onda je ta ista

priča trodjelna i kada se gleda kroz Anupuovu ulogu, s time da etička podloga dobiva i drugu crtu: Anupu griješi, Anupu ispašta svoj grijeh, Anupu iskupljuje svoj grijeh i biva nagrađen.

Od ostalih likova karakteristične su obje žene, kao uzročnici nesreće, nosioci zla. I to nije rijedak motiv narodnih priča svih vremena (biblijska priča o Samsonu i Dalili, Homerova lijepa Jelena kao uzročnica trojanskog rata), a usko je povezan s položajem žene u patrijarhalnom društvu.

No dok su braća bar donekle izdiferencirani likovi, žene su dane plošno, jednodimenzionalno: Anupuova žena je zla i zato nastoji posvaditi braću. Batina žena je također zla: zato ne sluša njegove savjete da se ne približava moru, zato će radi lijepih haljina izdati muža, zato će ga kasnije htjeti likvidirati pod svaku cijenu.

Faraon, gospodar naroda i zemlje, vlada se u skladu sa svojim položajem: najljepša žena mora biti njegova, najljepši bik također. Ali je i slabić pred ženom, olako joj daje obećanja i zakletvu održava čak i kad mu se srce para zbog toga. Ovakav odnos muža i žene bit će karakterističan i kasnije za narodne bajke, sve do priča o Pepeljuzi, Ivici i Marici i dr.

Analizirajući likove već smo otkrili trodjelnost priče. Struktura ove bajke višestruko je u znaku broja tri. Tu su ponajprije tri faze bratskih odnosa:

1. Sukob među braćom
2. Razdvojenost braće
3. Novo zajedništvo braće

Zatim su tu tri faze njihova etičkog razvitka:

Anupu: 1. Zgrešenje
2. Ispaštanje
3. Otkupljenje

Bata: 1. Prvi udarac zla (progon)
2. Drugi udarac zla (smrt)
3. Pobjeda (uskrsnuće)

Može se govoriti i o tri faze društvenog uspona mlađeg brata:

1. Bata — najiskorištavaniji član obitelji
2. Bata — slobodan član svoje obitelji
3. Bata — gospodar države

S tim je u vezi i trokratno mijenjanje zanimanja:

1. Bata seljak
2. Bata lovac
3. Bata car

Sve to prati i trokratna promjena mjesta:

1. selo (zavičajni dom)
2. pustinja (drugi dom)
3. faraonov dvor (treći dom)

Svaki od ova tri dijela prilično je samostalna cjelina, to jest epizoda s obilježjem drame, pa svaki dio ima u određenoj mjeri dramsku strukturu:

Prvi dio

1. *Uvod — Život dva brata*

Upoznajemo se s glavnim akterima i njihovim smirenim životom. Začuđuje prilično detaljno opisivanje seoskog života: Bata čuva stoku, radi na polju, spava sa stokom, rano ustaje, peče kruh, stavlja ga pred bratova vrata, dobiva svoj dio kruha za polje, ide sa stokom na pašu, kada dođe vrijeme oranja, nosi sjeme na njivu, ore s bratom, a naveče dogoni stoku s paše.

U bajci je istaknuta vrijednost rada: »Bio je dobar radnik i nije mu bilo ravnog u čitavu carstvu.« Pri tome se naglašava misao da sreća izvire iz rada: »Posao je išao kako treba te su oni bili radosni i sretni.«

Taj uvod je opširniji i konkretniji nego što je u bajkama uobičajeno.

2. *Sukob — Ženina spletka*

Žena okleveće Batu i Anupu hoće da ga ubije. Zapaža se pripovjedačevo nastojanje da Anupuovu naglu odluku ipak psihološki opravda. Žena je naime tu naglost lukavo isprovocirala: »Ako ga kazniš, umrijet ću. Uveče će doći kući, pa će saznati da sam se žalila na njega te će mi se osvetiti.«

3. *Uspon — Pokušaj ubojstva*
(Zasjeda u staji, Otkrivanje zasjede, Bijeg pred smrću)

Pošto je opširno opisan život braće prije sukoba, pripovjedač sažeto iznosi sam sukob, a još sažetije događaje koji su nakon toga uslijedili. Akcije su ocrtane kratkopotezno, s najvažnijim i najkarakterističnijim pojedinostima.

4. *Vrhunac — Traženje pomoći*

Radnja izazvana ženinom spletkom kulminira u času kada se čini da je Bata bespomoćan, a snage ga izdale i smrtonosni mu nož za vratom. Posljednje je što može činiti da zovne boga u pomoć. To je sasvim u skladu s bajkom: glavni junak u najvećoj nevolji ne spašava se svojom prirodnom snagom ni umom, nego čudesnom moći koju dobiva od dobre vile, boga, bilo kakvog nadnaravnog bića ili čarobne stvari.

5. *Obrat — Spas*

Bog spašava Batu razdvojivši ga od brata rijekom krokodila. Sličan motiv u našim i drugim evropskim bajkama obično je uvjetovan djelovanjem nekog čarobnog sredstva (djevojka bježeći pred vještičom odbacuje pojas koji se pretvara u rijeku i tako sprečava vještičino napredovanje).

6. *Rasplet — Razrješenje nesporazuma*

Ovdje je akcija već prestala. Bata je spašen, ali ne još i opravdan pred bratom. Zato predlaže da sačekaju dan kako bi bog Ra presudio. I to je u vezi s vjerovanjem: Bog tmine (noć) nije bog istine i ne treba se objašnjavati pod njegovim okriljem (noću), nego danju, kad svane sunce, kad zavlada bog svjetlosti. Ujutro Bata pod zakletvom optužuje snahu zbog klevete, Anupu mu odmah povjeruje kao što je povjerovao i svojoj ženi, ali sada njegova naglost ima više opravdanja, jer dolazi nakon čuda: Batu je bog Ra zaštitio rijekom i krokodilima.

Ovaj dio priče više nije štur. Batini monolozi relativno su dugi. Pripovjedaču je stalo da pokaže svu plemenitost Batina značaja, njegovu odlučnost da oprosti ali i da se ne vrati više u očinsku kuću. Tu je ujedno i zametak nove priče, drugog dijela, gdje će Bata podnijeti novu, još veću nepravdu, ali će i Anupu dobiti priliku da iskupi svoj grijeh.

7. *Zaglavak — Rastanak braće*

Epilog je sasvim kratka obavijest o krajnjem ishodu ovog bratskog sukoba: Anupu se vraća u zavičaj, ubija ženu i tuguje za bratom, a Bata odlazi u Dolinu cedrova.

Drugi dio

I ovdje nalazimo sličnu strukturu:

1. *Uvod — Život u Dolini cedrova*

Bata živi od lova, spava pod cedrom, gradi kuću, saznaje od bogova za smrt Anupuove žene, po naređenju bogova se i sam ženi, brine se za ženinu sigurnost, sretan što više nije osamljen, povjerava joj svoju tajnu.

I opet je ocrtavanju idiličnog života u dolini posvećeno više prostora i pažnje nego uzbudljivim, dinamičnim akcijama. Ovdje su značajne tri psihološke crte: čovjek ne voli biti osamljen, čovjek teži za ljepotom, čovjek teško čuva tajnu.

2. *Zaplet — Žena i more*

Ne slušajući Batu žena se previše približila moru, uz pomoć cedra ono se dočepalo njezine vlasti i odnijelo je na obale Egipta.

I to je čest motiv u bajkama: žena je (mladić, dijete, glavni ili sporedni junak, svejedno tko) upozorena da ne učini nešto što može biti pogibeljno, kobno, ali ona to čini unatoč svim opomenama i tako izaziva sudbinu (ponekad dobru, ponekad zlu). Ovaj neposluh Batine žene bit će koban za oboje.

3. *Uspon — Faraon i pramen kose*

Faraonove pralje otkrivaju pramen ljepotičine kose. Faraon šalje svoje ljude u potragu za ljepoticom. Bata likvidira faraonove izaslanike. Faraon šalje vojsku.

I ovdje je dinamična akcija dana kratkopotezno.

4. *Vrhunac — Nevjerna žena*

Ni vojska nije uspjela savladati Batu, ali je njegovu ženu savladala žudnja za lijepim haljinama i gospodskim životom. Ona je iznevjerila muža i udala se za faraona.

Za razliku od drugih, naročito naših bajki, gdje se odsudni boj glavnog junaka opisuje relativno opširno, ovdje te megdanske vještine uopće nisu važne. Kod obračuna s faraonovim izaslanicima pripovjedač samo konstatira: »Bata ih je sve redom poubijao«, a o njegovu sukobu s vojskom nema ni spomena. Je li on bio negdje u lovu dok su mu ženu odvlačili, je li se možda ipak borio s vojskom — pripovjedač o tome ne kaže ništa. Njega ne zanimaju toliko akcije koliko rezultati tih akcija.

5. *Rasplet — Batina smrt*

Kao u svim takvim bajkama, žena zloupotrebljava Batinu tajnu, izdaje ga i tako prouzrokuje njegovu smrt.

I taj dio je vrlo sažet.

Treći dio

Nema uvodnog dijela, nego se počinje izravno — akcijom.

1. *Zaplet — Vijest o Batinoj smrti*

Na vijest o bratovoj smrti Anupu ne oklijeva da mu pođe u pomoć. Tako se priča ponovo zapleće.

2. *Uspon — a) Anupuovo traganje za bratovim srcem*

Traganje traje tačno sedam godina, kako je Bata predvidio. I broj godina i motiv karakteristični su za tipičnu bajku.

b) *Batino uskrsnuće*

Batina smrt je samo privremena. To nije pravi kraj njegove sudbine. Tu je samo novi obrat. Njegovo oživljavanje kraj je jedne i početak druge faze njegova života. Tako je taj dio spona: svojevrsni »happy end« prethodne radnje i početak nove borbe. Ovo poglavlje je prema tome kompozicijski vrlo osebujno: predstavlja krunu jednog zbivanja i zaplet nove akcije. Oživljeni Bata uzročnik je svega što će uslijediti, što će mijenjati sudbinu ne samo glavnih junaka nego i drugih.

c) *Batine preobrazbe*

Bata bik

Pretvorba je omiljela atrakcija bajke, a odjek je vjerovanja primitivnog čovjeka u životinjsko porijeklo ljudi (totemizam), koje je u egipatskoj mitologiji posebno naglašeno (božica Izida s kravljim rogovima, sveti bik Apis, sveta ptica Ibis).

Bata smokvino drvo

I ovdje, kao i u prethodnoj pretvorbi, Bata je najprije samo glas savjesti, opomena.

Bata iver

Pretvorba je u znaku trostruke gradacije. Bata se najprije pretvara u životinju, biće čovjeku najbliže, zatim u biljku, također živo biće, ali ne više tako srodno čovjeku i napokon u iver, neživ predmet, zapravo krhotinu živog bića. Gradacija ne ide samo od živoga k neživome, koje je zapravo, zahvaljujući svojoj čarobnosti, zametak novog života, nego i od većega k manjemu, jačega k slabijemu.

3. *Vrhunac — Batino drugo rođenje*

Svojim drugim rođenjem Bata postaje faraonov sin i nasljednik, stječe moć da razriješi konačno svoju dramu.

Ovdje nije teško nazrijeti vezu s biblijskom pričom o bezgrešnom začeću. Možemo djecu upozoriti kako mnoge postavke kršćanskog vjerovanja vuku svoj korijen iz bajka i mitova starih naroda pa su prema tome i pretkršćanske. Dvije od najvažnijih dogmi katoličke crkve (uskrsnuće i bezgrešno začeće) imaju svoje tragove i u ovoj bajci.

4. *Rasplet — Batino carevanje*

Bata postaje faraon da bi kaznio zločinca, da bi sam bio nagrađen za svoju čestitost i svoja stradanja, da bi nagradio vjernost brata Anupua.

5. *Zaglavak — Nasljednik Anupu*

Premda stariji, Anupu zamjenjuje Batu na prijestolju. To ima veze sa simbolikom njegova imena. Anupu kao simbol smrti i uskrsnuća zamjenjuje Batu, Dušu Kruha, simbol zemaljskoga života. Odatle bi se mogla izvući i ova mitska filozofija: Vječni život dovodi Zemaljski život u različita iskušenja, stradanja, pomaže mu, diže ga, uskrsava, ali i nadživljava.

Karakteristično je za ovaj treći dio bajke da je sav u znaku čudesnosti, da je iracionalni element češći nego u prethodna dva dijela, gdje prevladava stvarnost, dok se fantastični elementi iskorištavaju samo u odsudnim, prekretnim trenucima: krave sprečavaju ubojstvo glavnog junaka, bog Ra ga spašava, more mu napada ženu, srce mu boravi u cedrovu cvijetu, uništavanje cvijeta

prouzrokuje njegovu smrt, uspjenjeno pivo i uzmućeno vino dojavljuje njegovu smrt bratu. Naprotiv, u posljednjem dijelu priče fantastika se upravo razigrala: Bata se pretvara u bika, zatim u dvije kapljice krvi, pa u dva smokvina stabla, pa u iver i napokon u dijete. Na kraju uzlazi na nebo.

Ako na kraju pokušamo rezimirati sličnosti i različnosti ove bajke u odnosu na poznate narodne bajke, lako ćemo utvrditi da je više sličnih nego različitih crta.

Priča o dva brata tipična je bajka po svojim iracionalnim elementima, po plošnosti likova, po pobjedi pravde i istine, po dinamičnosti akcije, po općim konstatacijama (bila je zla žena), po oskudnosti opisa mjesta radnje i same radnje, po siromaštvu nekih izražajnih sredstava (epiteti su rijetki, uglavnom stereotipni: zlatni, lijepa, divna), a posebno po onim osnovnim ljudskim željama koje su i bile jedan od glavnih poticaja za stvaranje bajke u primitivnom društvu: težnja za pravdom, težnja za istinom, težnja za besmrtnošću, težnja za ljepotom (Batina žena je bila ljepotica nad ljepoticama; Batino srce boravi u cedrovu cvijetu) i težnja za bogatstvom (Anupu dobiva od cara »zlato i srebro, ljude i još mnogo divnih stvari«; oba brata na kraju postaju bogati carevi). Vrijedno je spomenuti i motive tipične za bajku: preobrazba u različite životinje, biljke i predmete, nemušti jezik, žena kao uzročnik zle kobi, sudbonosno neslušanje savjeta i dr.

U ovoj staroegipatskoj bajci ima psiholoških i drugih finesa koje su za evropsku narodnu bajku netipične, npr. zaziranje od usamljenosti i potanje opisivanje svagdašnjice realnog života. Dijalog staroegipatske bajke manje je razvijen. U pravom smislu ga i nema, jer pored dva sasvim mala izuzetka, riječ se daje samo jednoj strani, dok se reagiranje drugog sugovornika iskazuje ili njegovim postupkom ili neupravnim govorom.

More tad povika cedrovu drvetu:
— Kako da otmem tu ženu?
Čuvši to cedar joj iščupa pramen kose.

Za tipičnu narodnu bajku nije karakterističan odulji monolog poput onoga Batina kad bratu govori da će srce staviti u cedrov cvijet.

Po svojoj strukturi, po svom sadržaju, po svojoj etici likova i vjeri u pobjedu dobra — ova bajka nije samo pravi primjerak svoje vrste, nego je i odlično književno ostvarenje, koje pokazuje da je već u staroegipatskoj kulturi umjetnost pripovijedanja bila visoko razvijena.

Po svojoj etičnosti ova bajka može biti korisna i suvremenom djetetu, a elementi misticizma i religioznosti mogu biti dobar povod da se u svjetlu svega onoga što je rečeno o etičkim, spoznajnim, estetskim i drugim podlogama bajke — suzbija i praznovjerje i misticizam.

LEPEZA MLADOSTI

U davno doba živio neki mladi seljak po imenu Masao. On zavoli ribarevu kćer, ljepoticu O-Take. O-Take također zavoli Masaa. Dan i noć su mislili jedno na drugo.

Susrevši jednom prilikom djevojku Masao joj reče:

— Sutra ću poslati tvome ocu svatove s darovima.

Zadovoljna O-Take otrča kući, ali kod kuće ju je čekala nesreća. Njenom ocu dođe u posjete stari, bogati trgovac i reče:

— Ti se sigurno sjećaš da si mi dužan sto rea.

Ribar se pokloni trgovcu i reče:

— Tko zaboravlja svoje dugove, treba ga baciti ribama.

— Onda mi za jedan dan vrati sav dug. Ako mi ne vratiš, bacit ću te u tamnicu.

Uplaši se jadni ribar.

— Molim te, nemoj, ako hoćeš, uzmi moju kćer!

Na to trgovac odgovori:

— Dobro, poštedjet ću te, ali pod jednim uvjetom: za jedan dan O-Take mora postati moja žena.

Rekavši to starac ustane i ode.

Kad su ujutro Masaovi svatovi došli s darovima ocu O-Take, saznadoše da će se sutra djevojka udati za starog trgovca. Svatovi požuriše Masau i saopćiše mu tužnu vijest. Čuvši to Masao dotrča ribaru. Vidjevši oca lijepe O-Take pokloni mu se do zemlje i poče ga moliti:

— Ja volim tvoju kćer više od života. Daj mi je za ženu. Kunem ti se da čitava života neće proliti ni jedne suze.

Ribar uzdahnu i reče:

— Imaš li ti sto rea? Možeš li vratiti moj dug trgovcu? Zar me možeš spasiti tamnice? Ništa ne možeš učiniti, moja kći mora napustiti moj siromašni dom.

Masao kriknu od bola:

— Bolje je da oslijepim nego da vidim O-Take kao ženu nakaznog i pohlepnog trgovca!

Toga dana on napusti rodno selo i pođe u susjedno. Dugo je Masao išao bez odmora i noć ga je zatekla u šumi. Mladi seljak izabra veliku duplju, uđe u nju i zaspa. O ponoći se probudi od jakoga šuma. Izvirivši iz duplje spazi letećeg zmaja ljudoždera sa sandučićem na leđima. Zmaj se spusti u susjedni dub, skide poklopac sa sanduka i otuda izvuče starca. Zlobno gunđajući, zmaj uhvati starca, veza ga jakim konopcem uz dub, zijevnu i reče:

— Hoću da spavam. U zoru ću te probuditi i pojesti.

— Zmaj još jednom zijevne, zatim stavi kraj sebe mač i odmah zaspi.

Masao je vidio iz svoje duplje kako privezani starac pokušava raskinuti konop kojim je bio vezan. Ali zmaj ga je vezao tako jako da je sav starčev trud bio uzaludan.

Masao tada izađe iz duplje, privuče se bešumno starcu i presiječe konop. Ne gubeći nimalo vremena oslobođeni čovjek priđe zmaju, uze mač i probode dudovište koje je spavalo. Pokloni se Masau i reče:

— Dobri čovječe, ti si me spasio i zato te želim nagraditi.

Nakon ovih riječi starac izvuče mrtvom zmaju iza pojasa lepezu i stane se njome hladiti. I gle čuda! Starac poče da se pomlađuje. Nije prošla ni minuta, a pred Masaom je stajao mlad čovjek.

— O, Masao, — reče čovjek, — zmaj mi je ukrao ovu lepezu mladosti. Sada ti je darujem. Znaj, ako stari čovjek zamahne tom lepezom pet puta, postat će mlađi.

— I čovjek iščezne ispred očiju začuđenog Masaa.

Mladi seljak pogleda čarabnu lepezu i pomisli:

— U našem selu u svakoj kući živi poneki nemoćan starac. Neka mi ova lepeza donese sreću.

U podne on pođe u svoje selo i odmah primijeti da u kući trgovčevoj ima mnogo svečano obučenog svijeta.

— Što se tu događa? — upita Masao.

— Netko mu odgovori:

— Danas se stari trgovac ženi ljepoticom O-Take. Oprostio je njezinu ocu dug i poklonio mu pet bisera. Hajde s nama na svadbu!

Kad je Masao prešao prag trgovčeve kuće, svi su gosti bili već na okupu i čekali nevjestu.

Masao sjedne nedaleko od trgovca i također stane čekati O-Take.

Uskoro se razlijegoše usklici: »Ide nevjesta!«

Tužna O-Take sjedne, kao što treba, nasuprot mladoženji i odmah opazi Masaa. Trgovac primijeti da nevjesta promatra Masaa, razljuti se i reče mladom seljaku:

— Smjesta odlazi odavde! Nisam te zvao na svoju svadbu.

Masao ustane i reče:

— Za sreću O-Take ničega mi nije žao. Evo ti lepeza mladosti, mahni njome pet puta i postat ćeš dvaput mlađi.

Trgovac istrže iz Masaovih ruku lepezu i poče se njome hladiti. Odmah su s njegova lica iščezle duboke bore, sijeda kosa ponovo je postala crna, leđa se ispravila, a u očima se pojavio bljesak. Kad je lepezom mahnuo peti put, od nemoćnog starca postade svježe četrdesetogodišnjak.

— A sad mi vrati lepezu, ja odlazim, — reče Masao, — jer u našem selu ima još dosta staraca. Danas će svi oni opet biti mladi.

Ali trgovac odgurnu Masaa i reče:

— Neću da ostanem četrdesetogodišnjak. Hoću da budem mlad kao ti!

Pri ovim riječima zamahnu lepezom šesti put.

Tada svi gosti spaziše kako se mladoženja u hipu pretvori u malo dijete. Beba se bacakala u blagdanskom odijelu trgovčevu i plakala u sav glas. Gosti prasnuše u smijeh:

— I to mi je neki mladoženja! Sve je u redu, samo njemu ne treba žena, već dadilja!

— Masao se nije smijao trgovcu. On priđe ocu O-Take, pruži mu lepezu i reče:

— Evo mog svadbenog dara. Zar mladost vrijedi manje od pet bisera?

I tada svi starci koji su bili na svadbi povikaše:

— Na svijetu nema ništa draže od mladosti!

Otac O-Take uzme od Masaa svadbeni poklon, a sutradan se slavio pir. U svatove je bilo pozvano cijelo selo. Nije došao samo trgovac. A kako bi i mogao doći kad još nije znao hodati, kad je ležao prepovijen kod kuće!

O-Take i Masao proživjeli su dugo mladi život, jer od dana O-Takina pira nitko u selu nije znao za starost, — svi su bili mladi i zdravi.

Korisno je obraditi ovu bajku da se naši učenici upoznaju s pripovjedačkom umjetnošću jednog udaljenog naroda, da zapaze razlike u odnosu na našu bajku, da otkriju etičke značajke narodne japanske bajke.

Ovu priču mogli bismo nazvati primitivnom fantastičnom poemom o ljubavi, mladosti i velikodušnosti. Za razliku od većine bajki, ovdje je pobjeda ljubavi i mladosti istaknutija od pobjede dobra. I dok u tipičnoj bajci glavni junak uz ruku ljepotice obično dobiva i neko materijalno dobro (novac, blago, kraljevstvo, bilo kakvu dragocjenost ili imovinu), glavni junak »Lepeze mladosti« ne stječe nikakvu materijalnu vrijednost, pa se tako nameće misao da su neke životne vrednote dragocjenije od bogatstva.

Jedna od tih dragocjenosti je mladost. Pružajući O-Takinu ocu lepezu Masao pita: »Zar mladost vrijedi manje od pet bisera?«, a prisutni starci kliču: »Na svijetu nema ništa draže od mladosti!«

Druga takva životna dragocjenost je ljubav. Iako je za narodne bajke tipično da kraljević nađe svoju kraljevnu i da se priča završi ženidbom, ipak će ih se malo naći gdje je ta ljubavna komponenta naglašena toliko koliko u ovoj japanskoj priči. Da se uvjerimo, pročitajmo ove rečenice:

Dan i noć su mislili jedno na drugo.

Ja volim tvoju kćer više od života. Daj mi je za ženu. Kunem ti se da čitava života neće proliti ni jedne suze.

Bolje je da oslijepim nego da vidim O-Take kao ženu nakaznog i pohlepnog trgovca.

Najplemenitiji čin glavnog junaka proistječe iz nesebične ljubavi: »Za sreću O-Take ničega mi nije žao. Evo ti lepeza mladosti, mahni njome pet puta i postat ćeš dvaput mlađi.« Prava ljubav je samozatajna, spremna i na posvemašnje odricanje.

Plemenitost mladog seljaka ne ogleda se samo u tom činu. Masao bez oklijevanja oslobađa nepoznatog starčića od zmaja, a dobivši lepezu mladosti nesebično pomišlja na nemoćne starce u njegovu selu kojima bi ta lepeza bila od koristi, pa u skladu s time na kraju priče i pomaže svima »jer od O-Takina pira nitko u selu nije znao za starost, — svi su bili mladi i zdravi.«

Dobri su i plemeniti i svi ostali ljudi koji su na mladićevoj strani: djevojka, djevojčin otac, čudesni starčić, seljani. Kod djevojčina oca posebno je naglašeno poštenje. Kad ga trgovac podsjeća na dug, on kaže: »Tko zaboravlja svoje dugove, treba ga baciti ribama.« Ali u skladu s našim poimanjem dobrote tog starog ribara možda i ne bismo mogli svrstati među dobre: našavši se u opasnosti da ga trgovac baci u tamnicu zbog nevraćenog duga, on sam nudi vjerovniku ruku svoje kćerke kao odštetu, a da nju samu o tom i ne pita. Međutim, bajku valja razmatrati sa stanovišta vremena u kojem je nastala. Niz detalja svjedoči nam da se radi o patrijarhalnom društvu, gdje postoji jaz između imućnih trgovaca, koji se pretvaraju u lihvare, gulikože, i seljaka, koje vremenske nepogode i životne nedaće lako guraju u lihvarske ralje. To patrijarhalno društvo ne poznaje ravnopravnost žene i potez O-Takina oca treba shvatiti kako su ga shvaćali slušaoci kojima je priča najprije bila namijenjena: to je jedini izlaz iz situacije, nužno zlo kome bi u ono vrijeme svatko podlegao.

Suparnik lijepog i plemenitog Masaa, kao u svim bajkama svijeta, sasvim je suprotan lik: nakaza, pohlepnik, bezdušnik. Kad mu Masao daje lepezu, on je ne prima sa zahvalnošću, nije tim činom nimalo dirnut, nego je mladiću istrže iz ruku kao svoje vlasništvo. Zbog svoje nezajažljive gramzivosti na koncu i strada.

Osim etičke potke i karakterizacije likova ovdje ćemo naći još neke poznate osobine bajke: stereotipan početak (U davno doba živio neki mladi seljak...), čudesna bića, predmete i pojave (zmaj, lepeza, iščeznuće starca, pomlađivanje), izvjesne naivnosti (vrativši se u selo mladić, kao da ne zna za ženidbu O-Take i trgovca, pita ljude kakva je to svečanost) i tipičnu kompoziciju: Priča počinje u stvarnom svijetu (selo), prenosi se u nestvarni (čarobna šuma) i završava opet u realnom svijetu.

Međutim, dok je u većini bajki težište upravo na zbivanjima u irealnom svijetu, gdje glavni junak obično upada u mnoge uzbudljive peripetije, počinja niz junačkih djela i za svoju vrlinu na kraju stječe neku nagradu, dotle je u ovoj japanskoj priči akcenat na zbivanjima u realnom svijetu.

Prvi dio priče, koji se događa u svijetu realnosti, sadrži i zaplet: događaj zbog kojega glavni junak napušta svakidašnjicu i kreće u avanturu. Drugi dio priče samo je jedan stupanj u usponu ljubavne drame, u tom svijetu irealnosti radnja ne doseže kulminaciju i rasplet, kako to obično biva u bajci Izlet u čudesni svijet bio je potreban samo zato da se u njemu nađe sredstvo, oružje za pobjedu dobra. Ljubavna priča kulminira i raspleće se opet u svijetu svagdašnjice, koji doduše nije više baš onaj isti svijet iz kojeg je mladić pobjegao, nego promijenjeni svijet, obogaćen jednom čudesnošću (lepeza mladosti) i prema tome nadstvaran bar po jednoj svojoj komponenti.

Kompozicijska skica može se ovako postaviti:

1. Realni svijet: Masao najavljuje svatove.
   Trgovac iznuđava O-Takinu ruku.
   Masao uzalud dolazi sa svatovima.
2. Irealni svijet: Masao odlazi u šumu.
   Masao spašava starčića.
   Masao dobiva lepezu.
3. Realni svijet: Masao dolazi na svadbu.
   Masao daje lepezu trgovcu.
   Trgovac se pretvara u dijete.
   O-Take se udaje za Masaa.

Iako u osnovnim crtama tipična za bajku, kompozicija ima i svojih posebnosti. Tu u prvom redu valja istaći pripovjedačevu sklonost konkretnom opisu, kao što je npr. ovaj plastični opis pomlađivanja: »Odmah su s njegova lica iščezle duboke bore, sijeda kosa ponovo je postala crna, leđa se ispravila, a u očima se pojavio bljesak.«

Dok se odlučna bitka glavnog junaka sa zmajem ili kojim drugim čudovištem obično epski opisuje, ovdje se glavni junak uopće ne upušta u bitku sa zmajem, nego to čini oslobođeni starčić, a sav je Masaov podvig u tome što je presjekao konop kojim je starac bio sputan. Starčev pak boj nije opisan epski, nego sasvim kratko: »... priđe zmaju, uze mač i probode čudovište koje je spavalo.« Time je donekle umanjeno značenje junaštva, a istaknuta u prvi plan ljubav i plemenitost.

U bajci ima i humora. Kada se trgovac pretvori u bebu, svatovi donose presudu začinjenu podsmijehom: »Sve je u redu, samo njemu ne treba žena, već dadilja.«

Šaljivo djeluje i opis trgovca pretvorenog u malo dijete: »Beba se bacakala u blagdanskom odijelu trgovčevu i plakala na sav glas.«

Smiješak izaziva i pripovjedačevo izvještavanje da je u svatovima Masaa i O-Take bilo cijelo selo osim trgovca: »A kako bi i mogao doći kad još nije znao hodati, kad je ležao prepovijen kod kuće.«

Ova lijepa japanska bajka mogla bi se preporučiti i nižim razredima za čitanje. Naravno, u tom slučaju ne bi bila potrebna ovakva šira i dublja analiza. Dovoljno bi bilo da učenici zapaze Masaovu plemenitost i poneki ljepši opis.

Hans Christian Andersen

SVINJAR[34]

U razredu gdje se zaokružuje znanje o bajci ne bi se smio zaobići kralj bajke iako su Andersenove priče učenici do toga doba uglavnom već pročitali. Težište upoznavanja s bajkama Hansa Christiana Andersena moglo bi biti u četvrtom razredu, kad nastavnik može obraditi nekoliko njegovih bajki (npr. Djevojčicu sa žigicama, Divlje labudove, Kresivo, Postojanog kositrenog vojnika, Sanak, Cvijeće male Ide, Palčicu, Tratinčicu i dr.). U šestom razredu nastavnik će, obrađujući jednu od bajki koje ovoj dobi najviše odgovaraju (Svinjar, Slavuj, Mala sirena, Snježna kraljica, Zaručnici), nešto na temelju interpretacije, nešto na osnovi njihova predznanja, učenicima objasniti glavne značajke Andersenovih bajki i njihovo mjesto u razvoju te književne vrste.

[34] H. C. Andersen, Bajke, str. 153, Mladost, Zagreb, 1964.

Nakon narodnih bajki u obradi Charlesa Perraulta i braće Grimm Andersen daje novu bajku koja je gdjekad srodna sa starom, klasičnom bajkom bilo po motivima, bilo po likovima i načinu zapletanja i raspletanja radnje, ali uvijek poetičnija i razvijenija, a katkad je sasvim različita, potpuno drukčija, pa se s obzirom na čudesnost nalazi na samom rubu fantastične priče, jer se čudesnost u njegovoj najoriginalnijoj i najboljoj bajci opravdava bilo snom (Sanak), bilo snatrenjem (Djevojčica sa žigicama), bilo poetskim doživljajem (Cvijeće male Ide). Neke njegove priče i nisu prave bajke (Carevo novo ruho, Kraljevna na zrnu graška), iako se uobičajilo da se sve Andersenove priče svrstavaju pod taj pojam. Andersen ih je i sam razlikovao nazvavši svoju najveću zbirku »Bajke i zgode«.

Nakon bajke koja je uglavnom locirana u feudalne dvorce i srednjovjekovno selo Andersen donosi bajku s radnjom smještenom u gradsku sredinu stvara tako urbanu bajku (Postojani kositreni vojnik, Stara kuća, Stara ulična svjetiljka i dr.). Svoju bajku gradi na narodnim motivima, ali izbjegava pretjerane okrutnosti, unosi mnogo poetičnosti, simbolike i svojih izražajnih osebujnosti. I u priče koje su sasvim bliske narodnima (Divlji labudovi, Kresivo, Mala sirena) unosi toliko svoga da se lako na prvi pogled razlikuju od priča braće Grimm.

Dok je u grimovskoj priči nestereotipni početak izuzetan, dotle su kod Andersena bas stereotipni počeci izuzetni. Rijetke njegove bajke počinju »U nekom selu živjela dvojica ljudi...« (Mali Nikola i veliki Nikola) ili »Bila jednom žena...« (Palčica).

Njegovi su počeci funkcionalni, početnom rečenicom pisac odmah prikiva radoznalost čitalaca uz svoju riječ i misao, a pričanju daje karakterističnu intonaciju. Tako npr. bajka o vojniku (Kresivo) počinje rečenicom koja i sadržajem i ritmom podsjeća na vojničku koračnicu: »Vojnik cestom kroči, jedan, dva! jedan, dva!« Intonacija je vedra jer je i povratak iz vojske veseo događaj.

»Mala sirena« počinje poetskim opisom mora, koje je glavni ambijent ove prekrasne bajke: »Daleko na pučini morskoj voda je tako modra kao što su latice najljepšeg različka.« Tako je poetično intonirana jedna od najpoetičnijih Andersenovih bajki.

»Cvijeće male Ide« počinje dijalogom: »— Jadno moje cvijeće, sasvim je uvelo! — reče mala Ida«, a student iz toga ispreda priču o tome kako je cvijeće umorno zbog sinoćnog plesa.

Bajka o heljdi također je zasnovana na tumačenju zašto ta biljka katkad izgubi svoju svježinu i boju: »Kad poslije nevremena prolaziš pokraj polja na kojem raste heljda, često ćeš vidjeti kako je sasvim pocrnjela...«

Višestruka priča o Sanku već svojim početkom budi u ljubitelja priče nadu da će se osladiti većim brojem zanimljivih događovština: »Na cijelom svijetu nema nikoga tko bi znao toliko priča koliko ih Sanak zna.«

Čak i stereotipan početak Andersen će preinačiti da bi čitaočeve misli usmjerio u pravcu koji će biti važan za tok priče: »Daleko odavde — ondje kamo odlijeću lastavice kad je kod nas zima — živio vam kralj...« Umetnuta rečenica daje naslućivati da će se i u ovoj priči daleko putovati.

U nekim bajkama ide se odmah na stvar, in medias res: »Zvrk i lopta ležali zajedno u ladici...« (Zaručnici); »Na poljskoj kućici u selu rode savile gnijezdo...« (Rode).

Andersen se rado izravno obraća čitatelju, a svoju prisnost začini ponekad i finim humorom: »U Kitaju ti je, kako znaš, car Kitajac, a Kitajci su i svi oni što cara okružuju« (Slavuj); »Hajde da počnemo. Kad završimo priču, znat ćemo više nego što sad znamo.« (Snježna kraljica).

Profinjeni humor nije rijetka odlika Andersenova pripovijedanja (Mali Nikola i veliki Nikola, Slavuj, Srećine kaljače, Svinjar), a šala se katkad pomeće u oštru satiru (Carevo novo ruho). Mnoge su Andersenove bajke prožete sjetom ili tugom (Tratinčica, Mala sirena, Djevojčica sa žigicama, Postojani kositreni vojnik), a gdjegdje se smijeh miješa sa suzom (Sanak, Zaručnici).

Njegovi su junaci kraljevići, seljaci, trgovci, kraljevne, sirene, dakle kao i u starijoj bajci, ali veoma često i djeca. Dječaci i djevojčice se pojavljuju kao glavni junaci (Djevojčica sa žigicama, Snježna kraljica, Cvijeće male Ide, Sanak) ili u sporednim ulogama (Postojani kositreni vojnik, Carevo novo ruho).

U odnosu na stariju bajku Andersen je znatno proširio galeriju životinjskih junaka priče (Ružno pače, Palčica, Rode, Slavuj), a još više unio likova iz biljnog carstva (Tratinčica, Heljda, Jela, Lan i dr.). Crnković u svojoj knjizi naročito naglašava uvođenje stvari kao glavnih junaka Andersenovih bajki: »Nov je i nenadmašiv ovaj danski majstor riječi u opisu i oživljavanju stvari.«[36] Bajke o stvarima idu u red najpoetičnijih njegovih bajki (Zaručnici, Stara kuća, Stara ulična svjetiljka, Postojani kositreni vojnik, Crvene cipelice, Srećine kaljače i dr.).

U svim njegovim bajkama i pričama ima mnogo aluzija na svagdašnji život, u njima se kriju Andersenovi pogledi na svijet i osobni doživljaji, pa je u nekim pričama dosta autobiografskih crta (Carevo novo ruho, Zaručnici, Ružno pače, Slavuj). Ispor čarobnog ruha bajke skriva se gorčina života u kojem se prave vrednote ne cijene (Slavuj, Svinjar), gdje se prezire ljubav siromaha (Svinjar, Zaručnici), gdje crkveni dostojanstvenici staju na stranu, zla, suprotno religiji koju naučavaju (Divlji labudovi), gdje caruje glupost i licemjerstvo (Carevo novo ruho), gdje se više pita za plemstvo krvi nego plemstvo duha (Ružno pače), gdje je previše oholosti i taštine (Heljda).

Iz nekih Andersenovih bajki snažno bije dah snježnog sjevera i sjevernjačke mitologije (Snježna kraljica, Sanak).

Priča o kraljeviću koji se prerušava u svinjara da bi se domogao željene carevne po motivu je bliska narodnoj bajci, ali po obradi tog motiva gotovo da se približava modernoj antibajci. Kad bismo, po zakonima stare bajke, očekivali da će carevna poletjeti u zagrljaj kraljevića, koji će joj velikodušno oprostiti prijašnju nadutost i povesti je u svoj dvor, iznenada se uvjeravamo da je zaljubljeni kraljević prebolio svoju ljubav. Po takvom svom završetku Andersenova bajka je bliža suvremenoj satiričnoj priči »Kraljevna i limenka« Jamesa Thurbera.

Socijalna nejednakost i sve nevolje što iz nje izviru za narodnu je bajku manje-više irelevantan problem. Andersen je, naprotiv, na nj veoma osjetljiv (Zaručnici, Ružno pače). Već u ekspoziciji »Svinjara« ironizira shvaćanja gornjeg društvenog sloja: Kraljević je imao malu kraljevinu i »bilo je prilično drsko od njega što se usudio zaprositi bogatu carevnu.«

Uz umišljenost i nadmenost bogatih u »Svinjaru« se šiba još jedan problem: neosjetljivost imućnih za istinske vrednote. Kraljević je htio bogatu carevnu pridobiti darovima provjerene vrijednosti:

Na grobu kraljevićeva oca rastao ružin grm — oh, kako divan ružin grm! Cvao je samo svake pete godine i ponio bi samo jedan jedini cvijet, ali je ta ruža mirisala tako divno da je čovjek od samog njezinog mirisa zaboravljao sve brige i jade. A onda, imao je kraljević i slavuja što je tako izvijao i ćirukao kao da u svome grlašcu nosi sve slatke milozvuke svijeta.

Tu ružu i tog slavuja trebalo je da dobije carevna.

[35] M. Crnković, o. c., str. 39

Ali svijetu neprirodnom i deformiranom prirodne stvari nisu dragocjene. Vrijedne su samo umjetne ruže i mehanički umjetni slavuji. Carevna stoga odbija kraljevića i njegove darove. (Motiv s pravim i umjetnim slavujem Andersen će posebno razraditi u bajci »Slavuj«, toliko ga je taj problem zaokupio.)

Fabula je jednostavna: Siromašni kraljević želi da se oženi bogatom carevnom, daje joj za dar prekrasnu ružu i slavuja, ali ona ga odbija. On se preruši u slugu i dobiva na carskom dvoru mjesto svinjara. Izradi lonac koji lijepo svira i pokazuje gdje se što kuha, zatim načini i muzičku čegrtaljku. Carevna, željna tih igračaka, otkupljuje ih i plaća poljupcima. Otac je zbog ljubljenja sa svinjarom izbacuje iz carstva, ali je odbija i kraljević — lažni svinjar: »Nemaš osjećaja za ružu i slavuja, a svinjara si mogla cjelivati za bezvrijednu igračku.«

Kompozicija se može svesti na tri dijela:

1. Kraljević i darovi (neuspjela prosidba)
2. Svinjar i igračke (iskušavanje ohole carevne)
3. Kraljević i carevna (kazna za oholost)

Satiričnost je ove bajke očita i lako će je otkriti sami učenici ako već otprije znaju što je satira. Pisac žigoše glupost koja licemjerno, zbog predrasuda, omalovažava sve što nije određenim društvenim kodeksom blagoslovljeno. S tim u vezi izvanredno je dan lik carevne. Bogata, besposlena, odana zabavama, ona se raduje ruži jer je pohlepna, ali kad joj se dar učini nedostojan njezina položaja »umalo što ne zaplaka«, iako su svi prije toga, i dvoranke i car, oduševljeno tvrdili da je ruža divna. Isto se ponavlja sa slavujem: iako svi ustanovljuju da slavuj divno pjeva, carevnu samo zanima da li je umjetni. Budući da je pravi, pušta ga i odbija darovatelja.

Tako gorda i nadmena, ipak je vrlo jeftina: tek s malim nećkanjem, prodaje poljupce za drangulije dokazujući tako da je njezina gordost bez podloge, da je ona prazna pa i nema šta cijeniti u sebi. Slikajući nju i njezine dvoranke Andersen je ošinuo i malograđansku radoznalost, težnju da se neprestano zaviruje u tuđi lonac. Njima je divna zabava gurati prst u čarobni lonac da saznaju u kojoj se kući kakav ručak kuha. Ali svjesna neozbiljnosti i nedoličnosti te igre, carevna licemjerno nastoji svoju manu prikriti pa naređuje dvorankama da o toj igri šute: »Jest, ali o tome ni riječi, jer ja sam carska kći.« A kad se ljubi sa svinjarom, zapovijeda im da je okruže kako bi se sakrila pred tuđim pogledima. Kao i svi slabići, carevna svoju društvenu i moralnu degradaciju pokušava opravdati uzvišenijom svrhom: »— Treba poticati umjetnost!« Tobože, žrtvuje poljupce ne na oltar svoje djetinjaste želje, nego radi poticanja umjetničke djelatnosti nadarena svinjara.

I cara pripovjedač stavlja pod humorističku rasvjetu. On se ne ljuti zato što ga na to osjećaj nagoni, nego zato što se po svojoj carskoj dužnosti mora ljutiti, pa u skladu s tim on svoju ljutnju može i odgoditi: »Daj da najprije vidimo što je u drugoj kutiji prije nego što se razljutimo.« Karikatura ovoga cara naročito je upečatljiva u sceni kad juri da vidi što mu kći radi s dvorankama:

»Kakva je ono strka i gužva kod svinjca?« zapita car, koji bijaše izišao na balkon, pa protare oči i stavi naočari na nos. »Ta ono su dvorske dame nešto naumile! Valja mi onamo do njih!« pa ispravi i navuče zavrnute zapetnice na papučama, to jest na starim cipelama, jer su mu iznošene cipele služile mjesto papuča.

Da ste vidjeli cara kako se požurio niza stepenice!

Čim je sišao na dvorište, poče koračati tiho tihano: dvoranke su bile tako zaposlene brojenjem poljubaca — da trgovina ispadne pošteno te da svinjar ne dobije ni previše ni premalo — tako te nisu cara ni opazile. Car se propeo na prste:

— Šta! — povika on kad opazi kako se ljube, pa ih poče udarati papučom po glavi, upravo kad je svinjar naplatio osamdeset šesti poljubac.

Humora ima i u ovom razgovoru:

— Superbe! Charmant! — rekoše dvoranke, jer su sve ponešto natucale francuski, jedna gore od druge.

— Kako me ova ptica podsjeća na glazbenu kutiju blagopokojne carice! — proslovi neki stari vitez. — Ah, da! Isti glas, isti način pjevanja!

— Jest! — prihvati car i zaplaka kao malo dijete.

— Ta valjda nije i ptica naravna! — poboja se carevna.

— Jest, prava je to ptica! — dočekaše oni koji su je donijeli.

— Onda je pustite neka odleti — reče carevna.

Ismijani su tu svi oni koji će moćnijem, superiornijem od sebe laskati na sve moguće načine i oni koji se poput ovih kaćiperki razbacuju stranim riječima iako im je poznavanje tog jezika više nego skromno.

Tako je bajka protkana humorom od samog početka, od konstatacije da je kraljevna dovoljno velika da se kraljević za nju oženi, preko carevnina gađenja nad pravom ružom i njezinih razgovora s dvorankama, preko scene koju Andersen ovako opisuje: »Sad je carevna stajala i plakala, svinjar okrenuo da kune, a kiša curkom lila« do sarkastičnoga kraja, gdje se ponavlja stih koji je carevna jedino mogla naučiti, a sada tako pristaje njezinu položaju: »Nuto jada iznenada!«

Sedmi i osmi razred

Ni čitanke, ni popisi lektire (izuzevši »Malog princa«) ni kolekcije domaće lektire naših izdavačkih kuća ne nude bajku učenicima završnih razreda osnovne škole. To je i razumljivo. Ako smo razvijali literarni ukus svojih učenika, oni će sada imati druge literarne ljubavi i za bajku jednostavno neće biti više vremena. Ipak, oni prate dječje časopise gdje se ponekad nađe kakva moderna bajka, često prikladnija za njih nego za mlađe. Ako nastavnik zapazi takvu priču, i ako nađe da je korisno da je svi čuju, može je obraditi i na nastavnom satu kao školsko štivo.

Kao primjer interpretacije s najstarijim osnovnoškolcima izabrao sam satiričnu bajku »Kraljevna i limenka« Jamesa Thurbera, koja je objavljena u »Modroj lasti«, i »Malog princa« Antoinea De Saint-Exupéryja, koji bi svakako morao ući u obaveznu domaću lektiru.

James Thurber

KRALJEVNA I LIMENKA

Jednom davno, u nekoj dalekoj zemlji, živio kralj čija je kćerka bila najljepša kraljevna na svijetu. Oči joj bile modre kao različak, kosa mirisnija od zumbula. a labud u usporedbi s njezinim vratom činio se prašnjav.

Već kad je godinu dana navršila, kraljevnu su obasuli darovima. Njena je dječja soba nalikovala na izlog velike draguljarnice. Sve su joj igračke bile od zlata, platine, dijamanata ili smaragda. Nisu joj nikako dopuštali da ima drvene

kocke, ili porculanske lutke, ili gumene psiće, ili platnene slikovnice, jer su takav materijal smatrali prejeftinim za kraljevu kćer.

Kad je navršila sedam godina, dopustili su joj da prisustvuje vjenčanju svoga brata i da umjesto riže baca pravo biserje na nevjestu. Jedino su slavuju dali odobrenje da uz svoju zlatnu liru pjeva kraljevni. Običnoga kosa, s njegovom šimširovom frulicom, nisu pustili ni blizu palači. U papučama od srebra i baršuna kraljevna je išla pješice u kupaonicu od safira i topaza, a spavala je u postelji od slonovača s intarzijama od rubina.

Kad je kraljevna navršila osamnaest godina, kralj pošalje kraljevskog poslanika na dvorove pet susjednih kraljestava i objavi da će dati ruku svoje kćeri onom kraljeviću koji donese dar što će joj se najviše svidjeti.

Prvi kraljević koji je stigao u dvor dojaha na hitrom bijelcu i položi kraljevni pred noge golemu jabuku načinjenu od suhog zlata što ju je oteo zmaju koji je čuvaše tisuću godina. Smjestiše je na dugi stol od ebanovine koji je tu bio postavljen da se na njega slažu darovi kraljevninih prosaca.

Drugi kraljević, koji dojaha na konju zelenku, donio joj slavuja načinjenog od tisuću dijamanata. I njega smjestiše kraj zlatne jabuke.

Treći kraljević, na konju vrancu, donese veliku kutiju za nakit načinjenu od platine i safira, pa i nju smjestiše kraj dijamantnog slavuja.

Četvrti kraljević, u sedlu vatrena kulaša, pokloni kraljevni golemo srce načinjeno od rubina i probodeno smaragdnom strijelom. Postaviše ga uz kutiju za nakit od platine i safira.

Peti je kraljević bio najsnažniji i najzgodniji od svih pet prosaca, ali bijaše sin siromašna kralja kojemu su kraljevstvo preplavili miševi, i skakavci, i čarobnjaci, i rudarski inženjeri, tako da u cijelom kraljevstvu nije ostalo mnogo od bilo kakve vrijednosti. On dokasa u palaču na oraćem konju i donese kraljevni malu limenku punu tinjca, i škriljevca, i glinenca što ga je putem skupio.

Ugledavši traljavi dar koji je peti kraljević donio kraljevni ostali kraljevići prezirno se nasmijaše. Ali ona ga razgleda s velikim zanimanjem i zaskiča razdragano jer su je cijeloga života šopali dragocjenim kamenjem i rijetkim kovinama, pa nikad prije nije vidjela ni lim, ni tinjac, ni škriljevac, ni glinenac. Limenku postaviše uz srce od rubina probodeno smaragdnom strijelom.

— A sada, — reče kralj svojoj kćeri, — moraš izabrati dar koji ti se najviše sviđa i udati se za kraljevića koji ga je donio.

Kraljevna se nasmiješi, priđe stolu i izabra dar koji joj se najviše svidio. Bijaše to kutija za nakit od platine i safira, dar trećeg kraljevića.

— Ovo je veoma velika i skupa kutija, — reče ona, — i kad se udam, upoznat ću mnoge obožavatelje koji će mi poklanjati drago kamenje, pa ću je napuniti do vrha. Zato je dar vredniji od svih drugih koje su mi prosci donijeli i najviše mi se sviđa.

Kraljevna se udala za trećeg kraljevića tog istog dana uz veliko veselje i gozbu. Bacili su na nju više od sto tisuća bisera i to joj se veoma svidjelo.

Pouka: Svi koji su pomislili da će kraljevna izabrati limenku punu bezvrijednog kamenja umjesto ostalih darova neka budu tako dobri da ostanu u razredu nakon sata i na ploči napišu sto puta: »Više volim grumen aluminijskog silikata nego dijamantnu ogrlicu.«

Autor je ove bajke poznati američki humorist, satiričar i karikaturist James Thurber (Džejmz Tarber). Rođen je 1894, umro 1963. Izvršio je snažan utjecaj na suvremenu svjetsku humorističnu književnost. Jedan od njegovih romana, »Dvostruki život Waltera Mittyja«, poslužio je kao osnovica za istoimeni film, u kojem je popularni američki filmski komičar Dany Kaye (Deni Kej) u ulozi naslovnog junaka dao svoje najbolje glumačko ostvarenje. Uz broj-

ne priče i humoreske Thurber je pisao i satirične bajke i basne u kojima ismijava ljudske poroke tipične za kapitalistički svijet. Zbirka njegovih priča, basana i humoreski »Dobro došli u moj svijet« po svom naslovu kao da nagovještava ugodan, lijep, optimistički prikazan svijet, ali kada je dočitamo, kao i ovu bajku o kraljevni i limenci, ostavljamo je s okusom gorčine, shvaćajući kolika se ironija krije u tom naslovu.

Po stilu i fabuli ova bajka može biti dostupna već učenicima 3. i 4. razreda, ali zbog njezine satiričke žaoke ne bi je trebalo obrađivati prije 7. ili 8. razreda. Naime, ograničen krug sociooloških spoznaja mlađim učenicima ne omogućuje da shvate misaonu potku priče i obrat većini takvih čitalaca neće biti razumljiv. Iznenađenje zbog izbora trećeg umjesto petog kraljevića teško će se prevladati pojednostavljenim tumačenjem psihologije bogataša, koji ljepotu i skromnost lako žrtvuje bogatstvu.

Obrađujući ovu priču s učenicima završnih razreda osnovne škole, nastavnik će već moći iskoristiti njihovo poznavanje povijesti i znanje o društvenim klasama.

Nakon čitanja razgovor o priči najbolje je započeti pitanjem: Je li vas što iznenadilo u ovoj bajci? Naime, tako ćemo početi od onoga što u tom času zaokuplja vjerojatno većinu učenika. S druge strane, to je i najizravniji put k cilju: da učenicima objasnimo što je satirična bajka i što je predmet satire u Thurberovoj »Kraljevni i limenci«.

Pišući ovu bajku, Thurber je šibao u prvom redu polutokratski nazor na svijet američkog društva, u kojem naopaki moral deformira čovjeka odmalena, kao što to stravično pokazuje rečenica jedne holivudske djevojčice u njezinoj školskoj zadaći: »Bila je ćelava i imala je velike noge, ali je bila veoma bogata, a sve ostalo došlo je samo od sebe.«

Ali mi nećemo odabrati ovu priču samo zato da bismo razgolitili moral kapitalističkog društva, i to onog njegova milijunaškog dijela, u kojem su i pojmovi o siromaštvu i bogatstvu poremećeni, kako to možemo zaključiti po zadaći jedne druge holivudske učenice: »Bila jednom neka siromašna obitelj. Majka je bila siromašna. Otac je bio siromašan. Djeca su bila siromašna. Njihova kuharica je bila siromašna. Njihov šofer je bio siromašan. Njihov vrtlar je bio siromašan. Svi su bili siromašni.«

Moral ove priče širi je od holivudskog, američkog i kapitalističkog, prelazi granice društvenih sistema i historijskih razdoblja, nisu od njega imuni ni poreci koji se, poput našega, nazivaju socijalističkima ili komunističkima. Nakazno shvaćanje da je novac mjerilo čovječje vrijednosti nije iskorijenjeno ni u našem društvu, iako ga deklarativno, verbalno, kategorički odbacujemo. U borbi protiv takvog shvaćanja neka nam posluži i ova bajka. I nemojmo se zgražati ako nam u razgovoru koje dijete iskreno kaže da je kraljevnin izbor normalan. Jer nije čudo ako se i među našom djecom nađe pokoje dijete poučeno mudrošću iskusnih poznavalaca života: Što će ti ljepota, što snaga, ako si siromašan kao crkveni miš?!

Ipak, s obzirom na mladenačko neiskustvo i naivnost, a u dobroj mjeri i zbog utjecaja bajke, književne vrste koja ih je od najmanjih nogu uvjeravala da su plemenite duševne vrline najveće čovjekovo bogatstvo i da materijalna dobra često dolaze kao nagrada za dobrotu, iskrenost, pravednost, snagu i ljepotu, — uč.enici će biti zaskočeni obratom: po svim pravilima bajke kraljevna je morala izabrati siromašnog ali najjačeg i najljepšeg prosca.

Naivnog čitaoca prevarit će i tehnika pripovijedanja, jer bajka s uobičajenom višestrukom (ovdje mimo običaja peterostrukom) gradacijom omogućuje ljubitelju bajke da unaprijed zaključi tko će pobijediti: pobjeđuje uvijek treći (odnosno posljednji) u nizu sve ljepših i sve hrabrijih junaka.

Kako bi iznenađenje bilo što veće i što neočekivanije, autor je pribjegao i maloj lukavosti; prilično potanko opisuje reakciju kraljevne kada je vidjela dar petoga kraljevića: prima ga oduševljeno, s velikim zanimanjem, jer je priprosto kamenje za nju zaista novost. Tko bi nakon toga očekivao da će donosilac ovih rijetkosti (za kraljevnu su rijetkosti), a uz to najkrasniji i najjunačniji, biti odbijen?

Ali da ne ostanemo pod dojmom kako je kraljevnino prvotno veselje nad limenkom bilo hinjeno ili samo »lukavi« potez pisca, razmotrimo da li je to njezino ponašanje u raskoraku s konačnim izborom. Kraljevna se kao dijete raduje novoj, makar i neuglednoj stvarci naprosto zato što je prvi put vidi, što je ona nešto drugo od svega na što je navikla. To je bila samo prva reakcija, časovita i ne naročito snažna. Ali ona je razborita djevojka koja zna vrijednost stvari pa zna da takvih neuglednih stvarca može imati koliko hoće, samo ako poželi, jer će joj ljudi za jedan biser donijeti gomilu prostoga kamenja. Njezino je srce vezano uz blistave dragulje i skupocjene kovine i ona želi da ih ima što više, jer u društvu u kojem živi to su prave vrednote.

A da je »razborita«, »mudra« u smislu koji tim riječima daju ljudi njezina svijeta, dokazuje i njezina odluka da se uda za trećeg princa. Odrekla se i zlatne jabuke otete od zmaja, i dijamantnog slavuja, i rubinskog srca probodenog smaragdom — da bi se odlučila za platinsko-safirnu kutiju. Ljepše složenije, čarobnije stvari odbija da bi imala skupocjenu posudu u koju će joj obožavatelji sipati novo bogatstvo. To je psihologija duša utopljenih u bogatstvu, psihologija čovjeka koji je sve vrijednosti podredio novcu.

Po svemu tome Thurberova priča dobiva crte antibajke, jer ne pobjeđuje ni snaga, ni um, ni dobrota, ni ljepota, nego bogatstvo.

Thurber je u svoju bajku unio i pouku, što nije karakteristično za bajku, nego za basnu. Ta pouka zapravo je satirična bodlja koja u neku ruku treba da probudi dijete iz pedagoškog drijemeža. Smisao joj je otprilike ovaj: Poznajete li društvo u kojem živite? Ako ste očekivali da će princeza izabrati sirotana, onda još uvijek drijemate u svijetu bajki. Preispitajte svoj odnos prema stvarima, prema vrednotama u životu.

I po tom završnom akcentu Thurberova bajka poprima obilježje antibajke, jer se neke od najvažnijih značajki klasične bajke zamjenjuju njihovim suprotnostima. A u tome što izlazi iz okvira klasične bajke i leži razlog njezina postojanja, po tome ona postaje efektna, radi toga ju je pisac i stvorio. Posluživ se oblikom bajke autor je snažnije izrazio svoj kritički odnos prema jednoj moralnoj osobini ljudi svoga vremena. Kraljevna 20. stoljeća antipod je kraljevne koju poznajemo iz bajke. Zavedeni nazivom kraljevna i nizom drugih pojedinosti koje nas navode da priču primamo u svim detaljima kao pravu bajku, Thurberovu kraljevnu kapitalističkog društva doživljavamo kao neočekivanu suprotnost i na taj način crte njezina karaktera, osvijetljene žarčim svjetlom, postaju zapažljivije.

Inače se Thurber drži svih pravila narodne bajke. Tu je i stereotipni početak (Jednom davno u nekoj dalekoj zemlji živio kralj . . .), tu su višekratne gradacije nekih zbivanja i događaja (što se s kraljevnom dogodilo nakon prve, sedme i osamnaeste godine, dolazak petorice kraljevića u dvor). I likovi su uzeti iz narodne bajke: kralj, kraljevna, kraljevići, a spominje se i zmaj. U samoj priči nema čudesnih zbivanja i ona ne bi izlazila iz okvira anegdote da nema nekih sporednih epizoda: prvi kraljević otima jabuku zmaju koji ju je tisuću godina čuvao, a slavuj ima odobrenje da bude na svadbi kraljevnina brata kao svirač zlatne lire, dok je kos s priprostom šimširovom frulicom izbačen.

Ako se izuzme opširnost uvoda, ne baš svojstvena narodnoj bajci, kao i pouka na kraju, lako je utvrditi da je dramska osnovica klasične bajke vidljiva i ovdje:

Uvod — Upoznajemo se s najljepšom kraljevnom svijeta.
Zaplet — Traži se budući ženik.
Uspon — Stižu petorica kandidata.
Vrhunac — Kraljevna se divi daru petoga.
Rasplet — Udaje se za trećega.
Zaglavak — Pisac izvlači pouku.

Pisac je i rječnikom oponašao narodnu bajku, ali se tu i tamo udaljava od nje, jer će rado konkretizirati ljepotu koju opisuje (Oči joj bile modre), unijet će i žargon potrošačkog društva, na koji u bajci nismo navikli (prejeftin materijal, njezina soba nalikuje na izlog). Budući da je piscu u prvom redu do satire, on će izborom riječi postizati i humorističke efekte: njegovi kraljevići riču od smijeha (kao divlje zvijeri), kraljevna skiči od ushićenja (kao prasence), roditelji su je šopali draguljima (kao gusku).

Antoine De Saint-Exupéry

MALI PRINC[36]

Antoine De Saint-Exupéry (Antoan D Sentegziperi), francuski pisac i avijatičar, rođen 1900. u Lyonu, poginuo na borbenom zadatku 1944. negdje nad Sredozemnim morem, samo je po ovom svom djelu dječji pisac, a i to bi se moglo osporavati. U svojim knjigama pisao je o moralnoj snazi heroja, o ljudima koji preziru lijepe riječi nepotvrđene činom, i objavio za života ova djela: Južna pošta, Noćni let, Ratni pilot, Pismo jednom taocu i Zemlja ljudi. Posmrtno su mu objavljeni Mali princ, Citadela i Bilježnice.

»Malog princa« sâm autor namjenjuje djeci, jer — posvećujući je prijatelju Leonu Vertu — moli male čitaoce da mu oproste što knjigu posvećuje odrasloj osobi. Pa ipak, čini mi se, u toj knjizi najviše uživaju odrasli čitaoci.

To je priča o autorovoj težnji da pobjegne iz svijeta odraslih i da potraži utočište u svijetu djetinjstva. Sva je bajka usmjerena protiv svijeta iskusnih, koji je ružan, apsurdan, neprihvatljiv.

To je osuda svijeta gdje odjeća čini čovjeka.
To je osuda svijeta lažne, naopake ozbiljnosti, taštine i težnje za vlašću.
To je osuda svijeta birokrata, slabića, pijanaca, usamljenika i umišljenika.

To je osuda svijeta bez ljubavi za čovjeka, ali s ljubavlju za brojke. svijeta institucionalizirane znanosti, svijeta pilula i nadomjestaka, svijeta Sahare — suhe, slane i šiljaste.

To je strah pred svijetom u kojem ljudi nemaju vremena za ljude, u kojem čovjek juri ne znajući zapravo što traži.

To je bijeg od svijeta nemaštovitog i nepoetičnog, od svijeta u koji je mali princ uzalud došao tražeći lijeka svojoj usamljenosti.

Priča lijepa, nadahnuta, maštovita, ali i vrlo tužna.

Priča za koju ljude treba tek odgojiti.

Priča u kojoj se stalno ponavlja refren: Čudne su, vrlo čudne odrasle osobe!

[36] A. De Saint-Exupéry: Mali Princ, Svjetlost, Sarajevo, 1958. i Prosveta, Beograd, 1965.

I sad, treba li taj poetski obračun sa svijetom odraslih dati djetetu u ruke?

Prije nego odgovorimo na ovo pitanje, uđimo malo u tu knjigu.

Fabula zacijelo neće privući ljubitelje napetih i čudesnih zbivanja klasične bajke, iako se ne može poreći da je i ova priča čudesna. Neće se možda oduševiti ni prijatelji svemirske bajke, jer ovo nije naučno-fantastična priča u kojoj pjesnička mašta krči putove budućim izumiteljima tehničkih savršenstava, premda glavni junak šeće od planeta do planeta. Ali — sigurno će zagrijati one koji u fantastičnom i poetskom svijetu mogu otkriti pravu stvarnost.

Nakon Andersena, Carrolla i Wildea Antoine De Saint-Exupéry stvara novu, modernu bajku. »Preko čudesnoga prikazao je u naivnom pričanju realni svijet. Unio je u priču novu, modernu poeziju. Stvorio je novi lik, malog princa, kakvog ranije u priči nije bilo.«[37]

Nije zapravo lako odrediti tko je glavni junak ove priče. Može to biti pilot koji usred Sahare popravlja pokvareni motor svog aviona pa u žezi, žeđi i omami pustinjskoj doživljava vizije i halucinacije u kojima na usta priviđenog malog princa izriče osudu svijeta u kojem je prisiljen živjeti. Može to biti i naslovni junak, mali princ, koji, obratno od glavnih junaka bajke, napušta irealni svijet, odlazi u realni, gdje doživljava čudne zgode i nezgode da bi se, pobijedivši ne baš zamaman zov tog realnog svijeta, vratio u svoju irealnost.

Može se ovo shvatiti i kao mala svemirska odisejada malog princa, koji je napustio svoju Penelopu, u stvari ružu, da bi joj se vratio nakon lutanja po svemirskim morima i zvjezdanim obalama.

Pri pokušaju interpretacije ove bajke nastavnik će se možda naći u nedoumici: Odakle početi? O čemu govoriti? Što tumačiti kad je tu zapravo potrebno čitati, čitati i vraćati se na mnogu rečenicu po drugi, po treći put? I zaista, čitanje, naravno, vrsno izražajno čitanje, najbolja je interpretacija, ali kako je to ipak prvenstveno priča za one koji imaju iskustvo odraslih i srce djece, onda onima kojima — kao našim učenicima — nedostaje iskustva valja nešto i protumačiti, treba ih na nešto upozoriti, poneko im mjesto i dvaput pročitati. Pođimo zato tragom fabule.

Pisac počinje jednom uspomenom iz djetinjstva. Po tom početku priča djeluje više kao crtica, priča iz djetinjstva, nego kao bajka. Šestogodišnji mališan izazvao je sućut odraslih svojim crtežom udava koji je progutao slona. Savjetovali su mu da se okani slikanja. On je poslušao i tako nije postao slikar, nego pilot. Bio je to prvi sukob s odraslima, a kasnije će se to u različitim vidovima obnavljati dok se dječak ne uvjeri da »Odrasle osobe nikada ništa ne razumiju same, a djecu zamara da im uvijek i uvijek daju objašnjenja.«

Nesuđeni slikar morao se jednom, kao pilot, zbog kvara na avionu spustiti u saharsku pustinju. Tu susreće čudnog maljutka, malog princa, koji zatraži da mu nacrta ovcu. Pilot je prvi put sreo nekoga tko razumije njegov crtež. Tu zapravo počinje bajka. U razgovoru mali princ priča svoju svemirsku odisejadu.

Živi sam na planetu jedva većem od kuće, s tri vulkana i jednom jedinom ružom. Pilot zaključuje da se radi o asteroidu B 612, koji je otkrio neki

[37] Milan Crnković, o. c., str. 72—73

turski astronom, ali ga na Međunarodnom kongresu astronoma nisu ozbiljno uzimali jer je otkrivač bio obučen u istočnjačko ruho. Povjerovali su mu istom 11 godina kasnije, kad se pojavio u evropskom odijelu. Tu autor prvi put oštrije, satirički šiba svijet odraslih, gdje nije važno što tko govori, nego kako je obučen i kojoj civilizaciji pripada onaj koji govori. Tu su važniji brojevi nego ljudi:

Ako kažete odraslim osobama: Vidio sam lijepu kuću od crvenih opeka, s geranijama na prozorima i golubovima na krovu, oni neće moći zamisliti tu kuću. Treba im reći: Vidio sam kuću od sto tisuća franaka. Tada će uzviknuti: Kako je lijepa!

Na svom malom planetu mali princ rado promatra zalaz sunca, naročito kad je tužan. To mu i nije teško, jer dovoljno je da pomakne stolicu pa da opet vidi kako zalazi sunce koje je čas prije zašlo. Može promatrati suton koliko god puta hoće: »Jednoga dana vidio sam četrdeset i tri puta kako sunce zalazi.« Poeziju sutona pripovjedač više puta ističe.

Na svom planetu mali princ ima dva živa vulkana i jedan ugašeni. Ugašeni vulkan mu služi kao stolica, a oni živi kao peć na kojoj kuha doručak. Tu raste i neko jednodnevno cvijeće, a veliku mu brigu zadaju baobabi[38], golemo drveće koje se u početku ne razlikuje od ruža, ali kad porastu, veći su od crkve i ako se na vrijeme ne iščupaju, mogli bi razoriti mali planet, kao što se jednom nemarnom dječaku i dogodilo.

Priča o baobabu je mala alegorija, iako se može i doslovno shvatiti: Korov raste bujno i brzo, pa ako se redovito ne plijevi, može uništiti i vrijedne biljke, onesposobiti plodno tlo. Ali pisac poručuje: »Djeco! Čuvajte se baobaba!« Zašto? Očito zato što je baobab simbol. Zato što postoji baobab kome je plodno tlo ljudska duša. Baobab zloće, poroka, izopačenosti ljudske. Baobabi su sve one mane odraslog svijeta na koje se okomljuje pisac ove bajke. On poručuje djeci da bdiju nad svojim sklonostima među kojima na početku nije lako razlikovati manu od vrline (baobab od ruže). Ako se mana ne iskorijeni na početku, kasnije će to biti sve teže pa na kraju i nemoguće učiniti.

Na princevu planetu nikla je i jedna divna velika ruža. To je bila novost i uzbudljiv doživljaj za usamljenog princa. Izvanredno je opisano personificirano pupanje:

Mali princ, koji je prisustvovao bujanju golema pupoljka, osjećao je da će iz njega izaći čudesno priviđenje, ali ruža nikako da dovrši pripreme oko uljepšavanja u zaklonu svoje zelene sobe. Birala je brižljivo svoje boje. Oblačila se polako, udešavala je jednu po jednu laticu. Nije htjela izići sva zgužvana kao divlji mak. Htjela je da se pojavi u punom sjaju svoje ljepote. E, da! Bila je veoma samodopadna! Njezino tajanstveno dotjerivanje trajalo je danima i danima. I onda jednog jutra, baš o sunčevu izlasku, ona se pokaza.

Pa ona koja se tako pomno dotjerivala reče zijevajući:

— Ah, jedva sam se probudila... Molim, oprostite... Sva sam još rašćupana...

I ta ruža, jedina na njegovu planetu, čiji rast je pratio od samog početka, postala je njegova ljubav i radost. Koketna, ćudljiva, gorda i zavodljiva, lijepa ruža je dovela malog princa u stanje u kakvu se nikad prije nije nalazio. I pomalo ga kinjila. Tražila je da je zakloni od vjetra, a onda odustajala od staklenog zvona kojim ju je htio zaštititi. Zaljubljen, mali princ nije razumio

[38] Baobab je gorostasna afrička biljka kojoj stablo naraste i do 25 m visine, a može biti debelo 8 m u promjeru, pa može poslužiti kao spremište za vodu i za stanovanje. Stablo ima velike rezerve vode pa brzo raste i u sušnim danima, ali je drvo lagano i slabo.

njezine osjećaje, koje je skrivala iza sitnih lukavosti. I tako se rodio nesporazum pa je on odlučio da napusti planet za neko vrijeme. Kasnije je shvatio da ruže ne treba slušati, nego gledati i mirisati, da ljubav ne treba cijeniti po riječima, nego po djelima i da je njegov bijeg bio zabluda: »Ali bio sam premlad da bih je znao voljeti«, zaključuje na Zemlji. A ona je bila suviše ponosna da bi ga svojim suzama zadržala.

U toj slici prve ljubavi ima ne samo psihologije ljubavi nego i poetske draži u razgovorima zaljubljenika.

U svojim susretima s usamljenim stanovnicima malih planeta mali princ upoznaje negativnosti svijeta odraslih, koji će potpuno upoznati tek kad stigne na Zemlju.

Najprije je našao kralja bez podanika, koji je uvjeren da vlada i zvijezdama i da mu se svatko mora pokoravati. Makar i ne zna da li ima stanovnika na njegovu planetu, tom kralju je ispod časti da pješke obilazi svoje kraljevstvo (jer za kočiju nema mjesta) i on silno uživa u svojoj besmislenoj vladarskoj moći i dostojanstvu. On želi da se pod svaku cijenu sve radi samo po njegovoj zapovijedi:

— Zijevati u kraljevoj prisutnosti protivi se dvorskim propisima, — reče mu vladar. — Zabranjujem ti da zijevaš.

— Ne mogu se uzdržati, — odgovori mali princ sav zbunjen. Dugo sam putovao i nisam spavao...

— U tom slučaju, reče mu kralj — zapovijedam ti da zijevaš. Godinama nisam već vidio nekoga kako zijeva. Zijevanje je za mene rijetka stvar. Hajde! Zijevaj još. To je zapovijed.

— To me je uplašilo... ne mogu više... — reče mali princ pocrvenjevši.

— Hm! Hm! — odgovori kralj. — Onda ti... zapovijedam da čas zijevaš a čas...

Kralj je razborit pa se ravna po pravilu da od svakoga valja tražiti samo ono što može dati:

»Kad bih naredio generalu da leti od cvijeta do cvijeta kao leptir ili da piše tragediju ili da se pretvori u morsku pticu i kad general ne bi izvršio primljenu naredbu, tko bi bio kriv, on ili ja?«

Osim što finom podsmijehu izvrgava težnju za vladanjem i zapovijedanjem, autor se narugao i paradoksima društvenih ustanova koje postanu same sebi svrhom: Na planetu ima jedan štakor koji uznemiruje kralja. Želeći da ima bar jednog podanika kralj nudi malom princu položaj ministra pravde, koji će štakora osuditi na smrt da bi ga kralj zatim pomilovao, a ministar opet osudio, pa kralj pomilovao, ministar osudio... i tako bi obojica svu vječnost imali što raditi.

Na drugom planetu zatekao je taštog, hvalisavog uobraženika. Za njega je najvažnije da mu se princ divi kao najljepšem, najbogatijem i najpametnijem čovjeku na planetu, premda osim njega i nema nikoga s kim bi se mogao uspoređivati. Uobražen do besmislenosti, on će malom princu priuštiti malu zabavu: za svaki princev pljesak uobraženko diže šešir za otpozdrav; budući da to malog princa zabavlja, on svaki čas plješće, a uobraženko svaki čas pozdravlja šeširom.

Na trećem planetu upoznaje pijanca koji pije zato da zaboravi da ga je stid, a stidi se zato što pije. Pijanac ne predstavlja samo onaj porok koji se zove alkoholičarstvo nego i sva ona pijanstva čovjekova kojima slabići opravdavaju svoju nemoć i slabu volju da se izvuku iz poroka.

Poslovan čovjek na četvrtom planetu simbol je degradacije ljudskosti u svijetu biznisa. On nema vremena ni da pogled s akata podigne na sugovor-

nika, nema vremena ni za što što nije ozbiljno bar toliko koliko njegovo brojenje zvijezda. Broj zvijezda zapisuje i stavlja u bankovni pretinac, pod ključ, proglašujući tako izbrojene zvijezde svojim vlasništvom. Mali princ drukčije shvaća ozbiljnost:

»Ja — reče on još — imam cvijet koji zalijevam svakog dana. Imam tri vulkana koje čistim svakog tjedna... Korisno je i mojim vulkanima i mojoj ruži što ih ja posjedujem. Ali ti nisi koristan svojim zvijezdama...«

U tom obračunu s ozbiljnošću odraslih mali princ ovako ocjenjuje ozbiljnost odraslog čovjeka:

Znam planet na kojem živi jedan tamnocrveni gospodin. Nikad nije pomirisao cvijet. Nikad nije pogledao zvijezdu. Nikad nije nikoga volio. Nikad nije ništa radio, nego zbrajao. I po cijeli dan je ponavljao poput tebe: Ja sam ozbiljan čovjek! Ja sam ozbiljan čovjek! i zbog toga se nadimao od ponosa. Ali to nije bio čovjek, to je bila gljiva.

Suprotstavljajući miris ruže broju zaključanom u ladicu pisac ističe nadmoć ljepote nad jalovim bogatstvom. Princevim prijekorom »Ti nisi koristan zvijezdama« iznosi misao da je rad kojemu je cilj samo uski lični interes — neozbiljan. Ozbiljan je onaj posao koji i drugima koristi. Mnogi takozvani ozbiljni poslovi postaju besmisleni i neozbiljni kad ih procijenimo prema njihovim stvarnim vrijednostima, krajnjim posljedicama i doprinosu ljepoti čovjekova življenja. Dječja igra lutkom može biti ozbiljnija od inženjerskog posla na konstruiranju nuklearne bombe ili od diplomatskih poslova političara koji vodi svoj narod u rat i propast.

Susret s fenjerašem na petom planetu otkrio je malom princu besmislenost birokracije u svijetu odraslih. Propisi su u tom svijetu jači od zdravog razuma, po inerciji traju i u izmijenjenim uvjetima kad više nemaju nikakva smisla. Fenjeraš na mikroplanetu svake minute pali svjetiljku i naziva »dobro veče« da bi je odmah ugasio s pozdravom »dobro jutro«. Nekad je taj posao imao smisla jer se planet sporije okretao, pa je ujutro uličnu svjetiljku valjalo gasiti, a naveče paliti, a između toga bilo je dosta vremena za odmor. Sada pak čovjek sputan propisima nema vremena ni za spavanje jer se planet svake minute jedanput okrene. Planet je ubrzavao svoje okretanje, a uredba o paljenju svjetiljke nije se mijenjala.

Ipak je taj posao za malog princa bio shvatljiviji od svih koje je vidio na svom svemirskom putu:

Njegov posao ima bar nekog smisla. Kad on upali svoju uličnu svjetiljku, to je kao da se rodila jedna zvijezda više, ili jedan cvijet. Kad on gasi svoju uličnu svjetiljku, to je kao da zvijezdu ili cvijet uspavljuje. To je vrlo lijepo zanimanje. To je zaista korisno jer je lijepo.

Ova Saint-Exupéryjeva lijepa priča ujedno je pohvala ljepoti, koja ni onda kad je proizvod besmislenog rada nije nekorisna jer je uvijek potrebna.

I mimo toga je fenjeraš malom princu simpatičan:

»Ovoga ovdje — reče mali princ u sebi, nastavljajući svoj put — prezirali bi i kralj, i uobraženko, i pijanac, i poslovni čovjek. A ipak je on jedini koji mi se ne čini smiješan. To je možda zato što se bavi nečim drugim a ne samim sobom.«

Pretjerana zaokupljenost samim sobom također je boljetica suvremenog čovjeka. A ne donosi ni sreće ni smirenja.

Mali princ savjetuje fenjerašu kako će se odmoriti: koračajući odmjereno po svom planetu — imat će stalno dan. Ali neispavanom fenjerašu nije do hodanja nego do spavanja. Princ bi rado ostao s tim novim prijateljem, ali planet je premalen za obojicu. I tako — nemoguće je katkad pomiriti želje i mogućnosti.

Na šestom, deset puta prostranijem planetu živi učenjak geograf koji ne zna da li ima na njegovu asteroidu rijeka i gradova, jer on nije istraživač, nego učenjak koji dolazi do važnih spoznaja samo na osnovi otkrića što mu ih drugi pribave. Ovo je persiflaža kabinetskog rada, poruga učenjacima koji predmet svoga istraživanja ne promatraju u prirodnom ambijentu, nego u kabinetu, u knjigama, fotografijama i tuđim zapisima, daleko od života.

Nije posao geografa da broji gradove, rijeke, planine, mora, oceane i pustinje. Geograf je suviše važan da bi hodao okolo. On ne ostavlja svoju radnu sobu. Ali u njoj prima istraživače. Ispituje ih i bilježi njihove uspomene.

Mali princ se spušta i na sedmi planet, na Zemlju, gdje ima 111 kraljeva, 7.000 geografa, 500 tisuća poslovnih ljudi, 7 i po milijuna pijanaca, 311 milijuna uobraženih ljudi. Ovo je opet podsmijeh nad prevlašću statistike i ljubavi za broj.

Na Zemlji najprije susreće saharsku zmiju koja ga žali što je tako slab i dobar došao na ovu zemlju od kamena, gdje je čovjek usamljeniji među ljudima nego u pustinji. Pustinjski cvijet smatra da su ljudi nestalni poput vjetra: »Nemaju korijena, to im mnogo smeta.«

Tražeći prijatelja na Zemlji mali princ spoznaje da je njegov osjećaj usamljenosti opća bolest među ljudima:

— Budite mi prijatelji. Ja sam sâm, — reče on.

— Ja sam sâm... ja sam sâm... ja sam sâm, — odgovori jeka.

Iako ovu igru riječi uzrokuje prirodni fenomen — jeka, ona je ipak pišćev obračun sa svijetom odraslih i na taj svijet se odnose riječi kojima mali princ reagira na jeku:

»Smiješna li planeta! — pomisli on tada. Sav je suh, i sav šiljast, i sav slan. A ljudi nemaju mašte. Ponavljaju što im se kaže... Kod kuće sam imao cvijet: uvijek je prvi govorio...«

Došavši do cvjetnjaka prepuna ruža, isto onakvih kakva je i ona njegova kod kuće, mali princ se ražalosti i razočara: Njegova ruža nije jedinstvena u svemiru. Ali ga pustinjska lisica brzo umiri razjasnivši mu u čem je razlika između ovih pet stotina ruža i one jedine na njegovu planetu. Ona je za njega pripitomljena ruža. A što znači pripitomljena?

Ti si za mene samo mali dječak potpuno sličan stotinama tisuća malih dječaka. I ja te ne trebam. Ni ti mene ne trebaš. Ja sam za tebe samo jedna lisica slična stotinama tisuća lisica. Ali ako me pripitomiš, trebat ćemo jedno drugome. Ti ćeš biti za mene jedini na svijetu. Ja ću biti za tebe jedina na svijetu...

I lisica hoće da je mali princ pripitomi, da postanu prijatelji. Težnja za prijateljstvom velika je i lijepa ljudska potreba, ali suvremeno potrošačko društvo sve manje haje za tu potrebu:

Ljudi više nemaju vremena da išta upoznaju. Kupuju sve gotovo kod trgovaca. Ali kako nema prodavača prijatelja, ljudi više nemaju prijatelja. Ako želiš prijatelja, pripitomi me.

Shvativši tako da je njegova ruža ipak jedinstvena na svijetu, mali princ kaže ružama u cvjetnjaku:

— Vi uopće niste slične mojoj ruži, — reče im. — Nitko vas nije pripitomio i vi niste nikoga pripitomile. Vi ste kao što je bila moja lisica. Bila je samo lisica slična stotinama tisuća drugih. Ali sada sam od nje učinio svoga prijatelja i ona je sada jedina na svijetu.

Jer — za svoju ružu on bi i život dao, ona mu je vrednija od svih drugih, jer je promatrao njezin rast, zalijevao je, stavljao pod stakleno zvono,

štitio je od vjetra i od gusjenica, slušao njezino hvalisanje, njezine žalbe i šutnje. Drukčija je ta ruža, sasvim drukčija, iako bi prolaznik rekao da se ne razlikuje baš nimalo od ovih pet stotina u vrtu.

Rastajući se od prijateljice lisice mali princ shvaća da je taj rastanak za nju teži nego što bi bio da je nije pripitomio. Zašto je onda željela prijateljstvo kad u stvari ništa nije dobila doli tugu rastanka? Lisica zna da je dobila. Dobila je trenutak ljepote. Na rastanku mu povjerava veliku tajnu:

Čovjek samo srcem dobro vidi. Srž je nevidljiva za oči.

Vrijeme koje si utrošio na svoju ružu čini je tako važnom.

Krstareći Zemljom mali princ nailazi na vlakove što jure jedan za drugim i saznaje da ljudi vječito nekud žure, da nikad nisu zadovoljni tamo gdje jesu i ne znaju što žele. Zato i jesu nesretni, konstatira u razgovoru sa skretničarem.

U svojoj jurnjavi za poslovima ljudi se odriču ljepote i ne znaju više što je prava ljepota. Izumjeli su pilule za žeđ i tako pristedjeli pedeset i tri minute vremena u tjednu, a onda to slobodno vrijeme troše u bilo šta. Mali princ misli da bi ga upotrijebio da se napije na kakvu bistru izvoru: »Jer i pustinja je lijepa zbog bunara koji se sakriva negdje u njoj.«

Pronašavši jedan sasvim nepustinjski bunar mali princ se naslađuje škripom čekrka, užeta i vjedra (to bunar pjeva), pokretima koje izvodi njegov prijatelj pilot dohvaćajući mu vodu. Pije vodu s užitkom, jer to nije obična voda:

Ta voda bijaše nešto više nego hrana. Ona je bila rođena u hodu pod zvijezdama, u pjesmi čekrka, u naporu mojih ruku. Ona je bila dobra za srce kao dar. Kad sam bio malen dječak, svjetlo božićnog drvca, glazba ponoćke, blagost osmijeha podavali su tako sav sjaj božićnom daru koji sam dobio.

Nikakva pilula ne može nadoknaditi okus vode pružene prijateljskom rukom, krštene radom, blagoslovljene ljepotom.

Avijatičar je popravio motor, a malom princu je istekla godišnjica odlaska s planeta. Zabrinuo se za svoju ružu:

— Znaš... moja ruža... odgovoran sam za nju. Ona je tako slaba! I tako bezazlena! I ima samo četiri trna da je brane od svijeta.

Ali tu je i prijateljstvo s pilotom. Rastanak je obostrano težak. Mali princ tješi svog prijatelja:

— Gledat ćeš noću zvijezde. Moja je suviše mala da bih ti pokazao gdje se nalazi. Bolje je ovako. Moja zvijezda bit će za tebe jedna od zvijezda. Tada ćeš voljeti da gledaš sve zvijezde... Sve one bit će ti prijateljice... A zatim, dat ću ti jedan dar...

Nasmija se opet.

— Ah, mališane, mališane, volim čuti tvoj smijeh!

— Baš to će biti moj dar... bit će to kao s vodom... Ali sve te zvijezde gore šute. Ti ćeš imati zvijezde kakve nitko nema... Kad budeš noću gledao nebo, dok ja budem na jednoj od njih, dok se ja budem smijao s jedne od njih, bit će to za te kao da se sve zvijezde smiju. Ti ćeš imati zvijezde koje se umiju smijati.

Ljubav traži žrtve, odricanje, plaća se čak i smrću. Da bi stigao do svog planeta, mali princ mora umrijeti. Dogovorio se sa zmijom koja ima dovoljno jak otrov da ga brzo i bez mučenja usmrti:

Bljesnu tek žuta munja pored njegova gležnja. On zastade časkom nepomičan. Nije viknuo. Pade polako kao što stablo pada. Zbog pijeska to ne izaziva ni šuma.

Tu prestaje fantastični dio. Pilot se među ljude vratio tužan, a kad je tuga za malim princom splasnula, gledao je noću zvijezde i razmišljao brinući se za malog princa na dalekom planetu, jer on je sa sobom odnio nacrtanu ovcu, a ovca bi mogla pojesti onu jedinu ružu:

Što se dogodilo na njegovu planetu? Možda je ovca pojela ružu?

Katkad kažem sebi: »Sigurno nije! Mali princ zatvara svoj cvijet svake noći pod stakleno zvono i bdije nad svojom ovcom...« Tada sam sretan. I sve zvijezde smiju se slatko.

Katkad kažem sebi: »Čovjek je poneki put rastresen, i to je dosta! Zaboravio je jedno veče stakleno zvono ili je ovca noću izišla bez buke...« Tada se svi praporci pretvaraju u suze!

Pilot svoju priču nije ispričao odraslima. Oni nikada neće razumjeti od kakve važnosti može biti pitanje da li je ovca pojela ružu.

Tako završava ova fantastična poema o životu gdje se ne gleda očima, nego srcem.

Kad ćemo dakle pružiti ovu bajku djetetu? Odgovor može biti sasvim jednostavan: Kad joj doraste umom. Ali svako dijete drukčije raste i u drugo doba dorasta. Zato se ne može dati odgovor koji bi vrijedio za svu djecu svijeta jednako, jer s pravom se pita Stjepan Jakševac neće li u djetetu izazvati nesporazum s knjigom — ovakve misli:[39]

— Ljudi s tvojega planeta — reče mali princ — gaje pet tisuća ruža u istom vrtu... i ne nalaze ono što traže.

— Ne nalaze, — odgovorih.

A mali princ doda:

— Pa ipak ono što traže moglo bi se naći samo u jednoj ruži ili u malo vode...

Naravno, ovo umovanje o pravoj sreći neće biti dostupno mnogom djetetu. A iz bajke francuskog pilota mogli bismo skupiti cijelu riznicu misli pored kojih će dijete proći nevino, nedotaknuto njihovim smislom:

Kad je tajanstvo suviše dojmljivo, čovjek ne može a da mu se ne pokori.
Pravo ispred sebe ne može se ići daleko.
Kad čovjek želi biti duhovit, dogodi se da malo slaže.
I baobabi su mali prije nego narastu.
Tajanstvena je zemlja suza.
Treba da podnesem dvije-tri gusjenice ako želim upoznati leptire.
Mnogo je teže suditi samome sebi nego drugome. Ako uspiješ sebi dobro suditi, znači da si istinski mudrac.
A svi putovi vode k ljudima.
Govor je izvor nesporazuma.
Čovjek je usamljen i među ljudima.

I Milan Crnković razmatra o djeci i Saint-Exupéryjevoj bajci:[40] »Mnoga će djeca odbaciti ovu priču kao nerazumljivu, a mnoga će je doživjeti na svoj način i doživjet će u njoj svoju ljepotu bez obzira jesu li je shvatili onako kako odrasli misle da bi je trebalo shvatiti, ali ova priča ipak više govori odraslima nego djeci.«

[39] Stjepan Jakševac, Što i kako — u bajci, Predškolsko dete, 1961—62, br. 7—8.
[40] Milan Crnković, o. c., str. 72

Autori »Popisa lektire« preporučuju »Malog princa« za domaće štivo u sedmom razredu. Želio sam stoga provjeriti kako je primaju učenici šestog i sedmog razreda. U toku jednog nastavnog sata, pošto su »Malog princa« pročitali kod kuće, učenici su odgovarali na ovih 18 pitanja:

1. Ova knjiga: ne sviđa mi se, donekle mi se sviđa, sviđa mi se, veoma mi se sviđa. (Zaokruži jedan odgovor.) 2. Jesi li koji dio priče više puta čitao? Ako jesi, napiši koji je to dio. 3. Što nisi razumio u ovoj priči? 4. Navedi nekoliko elemenata bajke u ovoj priči. 5. Po čemu se ova priča razlikuje od većine poznatih bajki? 6. Prepiši najljepšu rečenicu ili odjeljak (opis, dijalog). 7. Ima li u priči kakva mudra misao? Ako ima, prepiši je. Možeš i više. 8. Ima li šaljivih mjesta u priči? Navedi jedan primjer. 9. Što predstavlja baobab? Zašto pisac kaže: »Čuvajte se, djeco, baobaba?« 10. Što znači kad mali princ kaže ružama: »Nitko vas nije pripitomio i vi niste nikoga pripitomile!«? 11. Što je za malog princa značila ruža na njegovom planetu? 12. Kakav je čovjek kralj usamljenog planeta? 13. Kakav je poslovni čovjek? 14. Što možeš reći o geografu? 15. Koji su ti simpatični likovi u ovoj priči? 16. Koji su ti antipatični likovi u priči? 17. Kakav je završetak priče? 18. Napiši što hoćeš o ovoj knjizi (mišljenje, dojmove, ocjenu, pitanje).

Šesti razred

Sudjelovala su 24 učenika. Sedmero učenika odgovorilo je na sva pitanja, osmero nije odgovorilo na 2 pitanja, a devetero na 3, 4, 5 i 6 pitanja. Najviše je praznina ostalo kod pitanja o mudroj rečenici (6), šaljivim mjestima (5), pripitomljavanju ruža (6) i elementima bajke (5).

A evo i ostalih podataka:

1. Dopadljivost

Bajka mi se ne sviđa — 2, donekle mi se sviđa — 11, sviđa mi se — 10, veoma mi se sviđa — 1.

Sudeći po ovome, za ovaj razred »Mali princ« ne predstavlja naročito privlačivu literaturu. Ipak — bajka nije odbijena.

2. Višekratno čitanje

13 učenika čitalo je priču samo jedanput, 6 učenika .italo je više puta, djelomično ili u cjelini: 26. i 27. poglavlje (završetak priče), petero učenika pročitalo je po drugi put poneki odjeljak s početka knjige (sastanak pilota s malim princom) ili iz sredine (susret s fenjerašem).

Odgovori su uglavnom u skladu s prvim pitanjem. Učenici nisu mnogo listali i vraćali se na tekst.

3. Razumijevanje

Sedmero učenika izjavljuje da su sve razumjeli. Ostali nisu razumjeli: mnogo toga (1), neke riječi (1), ponešto (1), završetak (1), let malog princa po svemiru (2), o baobabu (2), o pripitomljavanju ruža (1), kako se mogu čistiti vulkani, tko je nacrtao ovcu i malog princa i sl. Neki čak nisu shvatili da je pilot koji popravlja svoj avion — odrastao čovjek. Neke formulacije upozoruju da je neshvaćenih mjesta bilo i više nego što su učenici navodili.

4. Elementi bajke

Čak 11 učenika nije odgovorilo na ovo pitanje ili su im odgovori loši, neprihvatljivi. Bit će da je za jedan dio učenika stilizacija pitanja bila teška (mada im je na početku obrazložen smisao svakog pitanja). Ali to je samo djelomično opravdanje jer se iz nekih odgovora vidi da nisu s pojmom bajke

načistu ili da poneko mjesto u bajci nije jasno. Jer dok se čišćenje vulkana može uzeti kao element čudesnoga, dotle se to nikako ne može reći za pripovjedačev dječji crtež koji treba da prikazuje udava s progutanim slonom. Princevu metaforu da bunar pjeva neki su shvatili kao element bajke. Samo trinaest učenika dalo je bar po jedan dobar primjer: govor bilja i životinja, minijaturni planet i njihovi stanovnici, put malog princa po svemiru pomoću ptica, mogućnost života na planetu velikom kao kuća, dan koji traje pola minute, mjesec koji traje pola sata itd.

5. Razlike

Odgovori na pitanje o razlikama između stare i ove moderne bajke bili su bolji. Učenici su naveli da se »Mali princ« razlikuje od klasične bajke: po likovima i sadržaju, po stilu, po tome što ima i istine, stvarnosti i pouke, po tome što se radnja događa u svemiru i zato što je pisac sebe unio kao junaka bajke. Svega tri-četiri odgovora ne zadovoljavaju.

6. Najljepša rečenica

Pretežno se navode rečenice iz završnog poglavlja: smrt maloga princa, posljednja rečenica (o odraslima), rečenice iz razgovora malog princa s lisicom (o pripitomljenoj ruži), lisičina molba da je pripitomi, razgovor s fenjerašem, jekom, ružom, rečenice o zvijezdama koje će se smiješiti pilotu kad ga mali princ napusti, poglavlje o ruži i njezinu pupanju i neke druge rečenice. Citati pokazuju uglavnom sklonost k sentimentalnom.

7. Mudre rečenice

Šestero učenika ne odgovara, troje tvrdi da nema mudre rečenice, a četvero izjavljuje da je nisu zapazili. Međutim, i oni koji su uvjereni da ima mudrih rečenica uglavnom ne pronalaze prave primjere. Svega petero učenika našlo je primjere koji se mogu uzeti kao dobar odgovor na ovo pitanje: *Odrasli vole brojke. Za sve ljude zvijezde ne znače isto. Djeco, čuvajte se baobaba! I nijedna odrasla osoba nikad neće razumjeti da je to tako važno! Vjerovao sam da sam bogat što imam jedinstven cvijet, a imam samo običnu ružu. Voda može biti dobra i za srce.*

Pitanje je kako bi rezultat izgledao da su učenici morali i objasniti smisao pronađene citirane rečenice. Misaonost ove bajke čini se da je nedostupna učenicima ovog razreda.

8. Šaljiva mjesta

Petero učenika ne odgovara, šestero ne pronalazi ništa šaljivo, dvoje kažu da ne znaju, četvero znaju ali ne daju primjera, a ostalima je šaljivo ovo: događaj s crtežom udava i ovce, crtež malog princa kako sjedi na stijeni (piščeva ilustracija), minijaturni planeti i fenjeraš.

Očito ni za fine humorističke niti Saint-Exupéryjeva pripovijedanja šestoškolci nisu dorasli.

9. Baobab

Pouku o baobabu uglavnom nisu shvatili. Neki su je primili sasvim doslovno (12): To je drvo koje se brzo razmnožava i treba ga čupati dok je maleno. Neki su priznali da ne razumiju, neki su to shvatili kao »bau-bau, nadljudsko biće kojim roditelji plaše djecu kad su neposlušna«. Tek petero učenika navodi koliko-toliko prihvatljivo rješenje: Baobab predstavlja neko zlo koje prijeti da uništi dječakovu planetu. Preneseni smisao u potpunosti nije nitko odgonetnuo.

10. Nepripitomljene ruže

Velik broj učenika ne odgovara na ovo pitanje, a sedmero odgovaraju da ne znaju. Evo karakterističnih odgovora: Same su iznikle, divlje su, njegova je ruža najljepša, to govori iz ljutnje, voli samo svoju ružu, bile su same, rugao im se, bila je tamo pustinja. Dakle, prihvatljiva su samo tri odgovora.

11. Pripitomljena ruža

Ali da priča o pripitomljenoj ruži nije tako porazno loše shvaćena, dokazuju odgovori na ovo pitanje: sreća i prijateljstvo (8), sve što je imao na planetu (4), radost i dah života, bogatstvo, drug, ludo ju je volio, jedino društvo, neki život, nije bio usamljen, usamljena ruža, veselje.

12. Kralj

Za učenike šestog razreda kralj je: strog (6), dobar (5), usamljen (4), uobražen (4), voli zapovijedati (4), zlovoljan (3), hoće biti zapažen (3), besposlen (2), dobroćudan (2), tužan (2), drag, bogat, ponosan na svoj položaj, dosadan, zastrašen, ne voli samoću. »On je usamljen, zastrašen jer nikoga nema a sve mu je nepoznato,« piše jedan učenik, imputirajući kralju svoje osjećaje u sličnoj situaciji.

13. Poslovni čovjek

Poslovni čovjek je: previše zauzet (10), marljiv (2), uobražen (3), bavi se raznim poslom (2), ne obraća pažnju na druge, ide za svojim poslom, stalno se srdi i nikad se ne odmara, samo računa, on je brzoplet, namršten, bez osjećaja za ljepotu i djecu. Iako ima i ovdje naivnog zaključivanja (uobražen je valjda zato što ne diže pogled na došljaka) ovaj kolektivni portret prinčeva biznismena uspjeliji je od kraljeva portreta.

Poslovan čovjek bio je vrlo zauzet, mislio je samo na račune i na sve je gledao realno, a od silnih računa nije znao zbog čega sve to radi.

14. Geograf

Geograf je: dobar (4), učen (3), poslovan (2), tužan, fin, čudnovat, ljubazan, lijen, zanima ga samo geografija, radi pedantno a bez svrhe, učenjak je a ne zna odgovor na pitanje iz svoje struke, nije pijanac, nije istraživač, malo postiže u životu. Uglavnom — lik površno shvaćen.

15. Simpatični likovi

Simpatični su: mali princ (20), fenjeraš (7), ruža (7), pilot (6), lisica (5), geograf (3), a kralj, pijanac, zmija i ovca imaju po jedan glas.

16. Antipatični likovi

Antipatični su: pijanac (10), poslovni čovjek (6), kralj (3), uobraženko (3), baobab (4), ali i geograf, lisica i ruža s po jednim glasom. Nesimpatični su i ljudi koji ne razumiju dječje crteže. Za petero učenika uopće nema antipatičnih likova jer su svi simpatični u ovoj bajci.

17. Završetak priče

Za učesnike u anketi završetak je ove priče: žalostan (9), sretan (2), dobar (1), mali princ pogiba (2), upozorenje da se pogleda je li ovca pojela ružu (2), mudra rečenica. Umjesto odgovora petero učenika doslovno citira zadnju rečenicu teksta.

18. Bilješka po volji

Postavljena su ova pitanja: Kako je princ dolazio na druge planete? (2) Što je pisca potaklo na pisanje? Što je bilo s piscem? Kao mišljenje navode ove svoje primjedbe: Dosta šaljivo. Poučno za djecu i odrasle. Možda preteško za djecu. Glup mi je početak knjige. Nije mi se svidjelo kad je mali princ rekao da je ovca bolesna. Sviđa mi se makar je za djecu nižeg uzrasta. Dobra su zapažanja. Mnogo nejasnoća. Nije loša. Iako izmišljeno, sviđa mi se. Dosta nerazumljiva. Ne dopada mi se, malo je dosadna. I jedno opširnije mišljenje: »Na početku, kod prvog čitanja je nerazumljivo. Zašto je pisana ćirilicom? Ima puno imena koja su nerazumljiva. Puno nejasnoća i nedobre slike. Nema tumačenja nepoznatih riječi. Ovako nerazumljivu knjigu još nisam čitao. Uostalom, nevalja!« Bez obzira na to što ovaj dječak nije ni dorastao da sudi o »Malom princu«, mogu se usvojiti njegove primjedbe o potrebi komentara i o lošoj kvaliteti crteža (što nije kriv Saint-Exupéry, koji je sam ilustrirao svoju knjigu, nego loše crno-bijelo preštampavanje njegovih izvrsnih crteža u boji).

I ove primjedbe pokazuju da je učenicima šestog razreda mnogo toga nedostupno u »Malom princu«.

Sedmi razred

U ovom razredu anketirano je 20 učenika. Deset učenika dalo je odgovore na sva pitanja, troje nije odgovorilo na svega jedno pitanje, četvoro na dva pitanja, a na tri i četiri pitanja nije odgovorio samo po jedan učenik. Jedan učenik riješio je samo šest pitanja. Najmanje se odgovaralo na pitanja o pripitomljavanju ruža (5), mudroj rečenici (4), šaljivim mjestima (4), poslovnom čovjeku (3), kralju (3), baobabu (2), geografu (2) i elementima bajke (2).

1. Dopadljivost

»Mali princ« se učenicima ne sviđa (1), donekle se sviđa (5) i sviđa se (14). Nitko ne tvrdi da mu se knjiga veoma sviđa. Sudeći po tim odgovorima, knjiga je ipak nešto bolje prošla nego u šestom razredu.

2. Višekratno čitanje

Trinaestero učenika nije ni jedan odjeljak čitalo više od jedanput. Šestero učenika navraćalo se više puta na kraj priče (dva završna poglavlja), a pojedinci navode još: oproštaj maloga princa sa svojom ružom i tekst o crtanju ovce i šešira (udava).

I ovo je u skladu s rezultatima prethodnog pitanja.

3. Razumijevanje

Devetero učenika izjavljuje da su sve razumjeli. Pet učenika nije sasvim razumjelo o odlasku maloga princa sa svog planeta i o njegovu povratku. Pojedinci iznose kao nejasna mjesta ovo: susret s kraljem i geografom, o baobabu, čime se mali princ hranio, kako je išao od planeta do planeta, što je glavna misao knjige. Dvoje ne odgovara na pitanje.

Rezultati su i ovdje bolji nego u šestom razredu.

4. Elementi bajke

17 učenika navodi dobre primjere za elemente bajke, a tri ostavljaju pitanje bez odgovora.

5. Razlike

I na ovo pitanje većina učenika odgovara spremno: po načinu pisanja i sadržaju, nema zmajeva i vila, glavno lice je dječak s druge planete, priča je pisana radi razumijevanja a ne radi napetosti, nije samo za zabavu nego i za pouku, radnja se zbiva na zemlji i u svemiru, jer je to pisac doživio, jer je svemir dan fantastično, nema čaranja ni brojki 3, 7, 9, ne počinje: »Bio jednom jedan car«, ovo je priča u budućnosti, a ne u prošlosti, ima mnogo stvarnosti, namijenjena je odraslima i djeci.

6. Najljepše mjesto

Osim troje učenika koji citiraju rečenice s početka priče (crtanje ovce, monolog o nezaštićenoj ruži, turski astronom na kongresu) svi ostali su izabrali rečenice iz završnog, pretežno pretposljednjeg poglavlja (zvijezde koje se smiju, smrt maloga princa). Očito i u ovom se razredu reagira najbolje na sentimentalnu žicu.

7. Mudre rečenice

Osim četvero učenika koji nisu odgovorili, zatim jedne učenice koja je odgovorila da ne zna i jednog učenika čiji odgovor nije jasan, svi su učenici pronašli dobre primjere, i to pretežno misli o odraslima (7), zatim o pripitomljavanju (3), gledanju srcem i prolaznosti.

Vidi se da je meditativna strana Saint-Exupéryjeve proze ovom razredu bliža nego prethodnom.

8. Šaljiva mjesta

Sedmoškolcima je ovo šaljivo: vulkani do koljena, lisičina želja da bude pripitomljena, ljubav odraslih prema brojevima, ilustracija malog princa na stijeni i zmije koja se propinje, pitanje upućeno odraslima da li se boje udava s progutanim slonom (crteža), razgovor pilota s malim princom o avionu. Ako uzmemo da za troje učenika nema šaljivih mjesta, da se troje ne sjeća, a četvoro ne odgovara na pitanje, lako je zaključiti da je fini humor Saint-Exupéryjev i za ovu dob tek nešto uočljiviji.

9. Baobab

Troje učenika ne odgovara, a šestero priznaje da ne zna. Većina otprilike odgovara ovako: »Baobabi predstavljaju velika stabla. Pisac to kaže zato jer ako se baobab na vrijeme ne iščupa pa naraste velik, nikad ga ne može iščupati.« O prenesenom smislu razmišljalo je tek troje učenika: Čuvajte se, djeco, pohlepe. Tu pisac misli na razmetanje veličinom i položajem nekih ljudi. Baobab je predstavljao ljude koji žive na račun drugih. Pisac je mislio time da djeca ne smiju biti u njihovoj blizini jer bi mogla poprimiti njihove navike.

10. Nepripitomljene ruže

Pravilno je odgovorilo 6 učenika, nije uopće odgovorilo 7 učenika, a četvero je dalo netočne odgovore. Ostali su odgovarali otprilike u ovom smislu: *Ruže su divlje i nepripitomljene. Ako si sam loš, a propovijedaš dobrotu, drugi ne mogu postati dobri.* Dobri odgovori nalikovali su uglavnom na ovaj: *To znači da on nije s njima drugovao, da ih nije zalijevao, zatvarao u staklenu zvono, gledao kako rastu itd. To znači da one nikoga toliko ne vole da bi za njega dale i život, a tako isto i njih nitko toliko ne voli.*

11. Pripitomljena ruža

Četrnaestero učenika dalo je manje ili više prihvatljive odgovore (neprocjenjivo bogatstvo, slatka briga, nešto meko, nešto krhko, prijateljstvo, ljubav, život, tračak života, sve, jedini drug). Evo nekoliko potpunih odgovora:

Ruža i njegova planeta bile su mu sve. Čitavo njegovo bogatstvo, čitava briga, a i jedini prijatelji od kojih se nije mogao rastaviti.

Značila mu je jedino živo biće koje je dostojno njegove ljubavi, neko krhko i slabo biće.

Malom princu je ruža bila sve lijepo i dobro. Bila je njegova slatka briga, njegova ljubav.

12. Kralj

Kralj je: umišljen (5), željan zapovijedanja (3), dobar (3), promišljen i pametan (2), tašt, vrlo simpatičan, pohlepan, usamljen, želi biti ličnost.

13. Poslovni čovjek

Poslovni čovjek je: zainteresiran samo za svoj posao (5), vrlo zauzet (3), cjepidlaka i sebičnjak (2), predan svom poslu, pohlepan, kao svaki odrasli, mlati praznu slamu, misli da je ozbiljan. *Poslovni čovjek je kao i svaki odrastao čovjek, njemu su najdraže brojke i njegovo bogatstvo. Mislim da on predstavlja sasvim običnog čovjeka koji bi htio biti ličnost, nešto postići, ali nema kome da nameće volju.*

14. Geograf

Geograf: sjedi i čeka da drugi obave posao (6), lijen je (3), želi biti slavan, a ništa ne radi (2), umišljen (2), razborit, marljiv u proučavanju a lijen u istraživanju, nastoji biti pametan iako nije, ne zna sve. Trojica citiraju pisca: *Geograf je također razborit, ali on najteži dio zadatka ostavlja drugima.* I jedno samostalno mišljenje: *Geograf je umišljen čovjek koji ne želi sebe poniziti da ide istraživati planete. Radije napiše krivo i planini promijeni mjesto na karti.*

15. Simpatični likovi

Simpatični su: mali princ (18), pisac (11), fenjeraš (9), ruža (6), pijanac (6), kralj (5), lisica (4). Po jedan glas dobili su lisica i uobraženko.

16.Antipatični likovi

Antipatični su: poslovni čovjek (8), uobraženko (5), geograf (5), kralj (5), zmija (3), pijanac (2), ruža (1). Za jednog učenika nema antipatičnih likova, a za drugog su antipatični svi osim maloga princa, pilota i fenjeraša.

I ovi podaci govore da su učenici 7 r. bolje razumjeli »Malog princa.«

17. Završetak priče

Učenici sedmog razreda kažu da je završetak: tužan (12), zagonetan (4), nestvaran, nejasan, poučan, dirljiv, vrlo lijep, dobar, tužan ali i pun optimizma, žalostan s piščeva gledišta, a sretan sa stajališta malog princa, zagonetan da bi nas ponukao na razmišljanje, kritika na odrasle.

18. Slobodna bilješka

Jedno mišljenje: »Knjiga mi se sviđa, a osobito završetak. Tužan je i sjetan. Kroz cijelu sam knjigu tako zavoljela malog princa i njegove dobre osobine da sam skoro zaplakala kad se vraćao na svoju planetu. Makar je knjiga i malo nejasna, dobro sam razumjela njen sadržaj i njezinu namjenu.« I nekoliko kraćih primjedaba: Početak je nejasan, što dalje, to je bolje... Ne-

povezane misli. Bar malo veze sa realnošću. Treba se naprezati da bismo je shvatili... Da nema dirljiv završetak, ne bi onako uspjela... Izražava stav prema djeci, ljubav prema jednom predmetu ili biću... To je kritika odnosa starijih prema životu... Opisana je narav odraslih: najvažniji novac... Ima puno mašte i lijepih događaja... Odrasli nemaju vremena za djecu... Ocjena: 3... Knjiga je malo nejasna. To je knjiga za odrasle... On smatra jedino dječju maštu doraslom za svoju bajku... Odakle mu ideja? Valjda odatle što je bio pilot.

Iz ovih podataka nije teško zaključiti da su učenici sedmog razreda imali mnogo više koristi od »Malog princa« nego njihovi mlađi drugovi. Kao dopunu svemu ovome prilažem i dva prikaza bajke o malom princu koji su učenici napisali kod kuće, prije ove ankete.

Prvi prikaz

»Velika je to tajna. Za vas koji isto tako volite malog princa, kao i za mene, nije nimalo svejedno da li je jedna ovca, koju ne poznajemo, pojela ili nije jednu ružu. Pogledajte nebo. Zapitajte se: Da li je ovca pojela ružu ili nije? I vidjet ćete kako se sve mijenja.

I nijedna odrasla osoba neće nikad razumjeti da to ima toliko značenja.«

Ovim odlomkom pisac završava splet uzbudljivih avantura malog princa, a ujedno donosi još jednu optužbu protiv odraslih. Završava jednu nezaboravnu priču, zanimljivu i poučnu.

Egziperi je bio pilot i pisao je najčešće — priče iz pilotskog života. Tako se i u »Malom princu« pojavljuje kao pilot.

Pisac nam predočava sliku života na planetu malom kao kuća, gdje je i sav živi svijet mali, majucni. Na tom planetu živi glavni junak pripovijetke. Princ se bavi uzgojem svoje ruže i u tome nalazi sreću. No jednoga dana odluči s jatom divljih ptica odletjeti u nepoznato. Obilazeći planete princ dolazi do Zemlje. Tu u pustinji susreće pisca. Ubrzo su postali dobri prijatelji. Mali princ mu je ispričao sav svoj život. No jednoga dana mali princ odluči da se vrati na svoju planetu. To je moguće samo tada ako umre. Tek onda će se njegov duh vratiti na planetu malu kao kuća, na kojoj živi ruža koja voli princa. I dječak će ostati uz svoju voljenu ružu sretan i veseo.

Malog princa pisac opisuje kao malog dječaka punog hrabrosti i vrlina. I pisac odmah osjeća simpatiju prema tom dražesnom, malom dječaku.

Mali princ je volio prirodu. To znamo iz odjeljka u kojem pisac govori da je mali princ bio zelen od bijesa kad je pilot svoj avion pretpostavio prirodi.

Osim toga dječak je volio gledati zalaz sunca i uvijek kada bi imao prilike promatrao ga je. Volio je i lijepu ružu koja je također dio prirode. Dakle, volio je sve lijepo i prirodno jer je i sam bio dio prirode.

Mali princ nikad nije zaboravio pitanje koje je postavio ili molbu kojom se nekom obratio. Odlučno je branio ono što je tvrdio ili ono što je odlučio. Bio je veoma odlučan i pomalo tvrdoglav.

Pisac kroz čitavu pripovijetku iznosi optužbe protiv odraslih. On govori kako oni vole brojeve, plaće i novac. Pisac jasno izražava optužbu protiv odraslih time što govori da nas odrasli neće pitati kakve igre igramo ili kakvi su nam prijatelji, već isključivo koliko nam otac ima plaće ili u kakvoj smo materijalnoj situaciji. I zadnjom rečenicom završava te optužbe: »I nijedna odrasla osoba neće nikad razumjeti da to ima toliko značenje.«

Pisac nas upoznaje sa stanovnicima drugih planeta. Svaki lik te knjige temelji se na dobru poznavanju ljudi.

Radnja se ne odvija onim redom kao što se stvarno zbivala. Pisac polazi od događaja u pustinji i time povećava našu znatiželju. Zatim iznosi ono što mu je ispričao mali princ. I kada saznamo što se događalo s malim princom, pisac se ponovo vraća na događaje u pustinji.

Zbog ljepote i jednostavnosti jezika, bogatstva radnje i događaja ova pripovijetka je veoma vrijedna. No ugodna je za čitanje i veoma lako shvatljiva. Ali pažljivom čitaču ne promiču mnoge mudre misli što se skrivaju u naoko jednostavnim rečenicama. Zbog svih dobrih osobina ova knjiga pravi je doživljaj za čitača i veoma je preporučljiva.

Drugi prikaz

»Mali princ« je bajka posvećena odraslom čovjeku. Ona svojim sadržajem odgovara shvaćanju djece kao i odraslih. Ta pripovijetka sadrži neke misli koje su za djecu sasvim obične, dok za shvaćanje starijih imaju dublji smisao, pouku, ukor.

Za nepažljivog i površnog čitaoca ova pripovijetka mogla bi postati čak i dosadnom. No ona svojim sadržajem zahtijeva razmišljanje. Poslije zrelog razmišljanja i razmatranja situacija dolazi se do zaključka da je ona vrlo sadržajna i poučna.

Pisac je avijatičar pa je i sadržaj pripovijetke vezan uz njegovo zanimanje. On među ljudima dugo traži biće koje će ga razumjeti. Napokon ga nalazi, i to usred pustinje. To je bio dječak s druge planete, mali princ. On polako prodire u tajne njegova života. To se poznanstvo pretvara u prisno prijateljstvo. Jednog dana mali princ zaželi da se vrati na svoju planetu. Dopušta da ga ujede zmija i tako se njegov duh vraća voljenom cvijetu.

Sama suština pripovijetke skrivena je duboko u spletu tužnih, veselih i dirljivih događaja. Bit priče je kritika odnosa odraslih prema djeci, neshvaćanja njihovih problema i ideja.

»Pokazao sam svoje remek-djelo odraslim osobama i pitao ih da li se plaše mog crteža. Oni su mi odgovarali:

— Zašto bismo se plašili jednog šešira?

Moj crtež nije predstavljao šešir. On je predstavljao zmijskog cara koji je progutao slona.«

Iz ovog citata vidi se nerazumijevanje odraslih prema bujnoj dječjoj fantaziji. Čak nisu pokazali ni malo interesa da rasvijetle tajnu njegova crteža. A za to je trebalo tako malo: samo malo razumijevanja. Isto se vidi i iz slijedećeg odlomka:

»Odrasle osobe vole brojeve. Kad im pričate o nekom novom prijatelju, nikad vas neće zapitati o onom što je bitno. Nikad vam neće reći:

— Kakva je boja njegova glasa? Koje su mu najomiljenije igre? Da li skuplja leptire?

Nego vas pita:

— Koliko mu je godina? Koliko ima braće? Koliko je težak? Koliko zarađuje njegov otac?

Tek tada smatraju da ga poznaju.«

To mi je ujedno i jedan od najljepših odlomaka. U njemu pisac upućuje otvoreni apel odraslima da se približe djeci i prilagode njihovim shvaćanjima.

Pisac često ponavlja iste misli da bi istakao, u ovom slučaju, karakter maloga princa. Evo isječka iz jedne takve rečenice: »... upita mali princ, koji nikad nije zaboravljao pitanje koje bi jednom postavio.«

Jezik kojim se pisac obraća blizak nam je i razumljiv. Završetak knjige je pomalo i tajanstven da bi privukao našu pažnju i potakao nas na razmišljanje.

Knjiga je upotpunjena crtežima koji na prvi pogled izgledaju jednostavni i dječji. Ali nakon pažljivijeg promatranja vidi se da su stvoreni rukom čovjeka maštovita duha.

Ova knjiga je djelo dovitljiva uma. Stvaralac je odličan poznavalac dječje psihe, njihovih problema i maštanja. Pripovijetka je za djecu lijepa i neobična bajka, dok je za odrasle povod za razmišljanje i razmatranje svojih pogrešaka. Mislim da će ova knjiga mnogo doprinijeti rješavanju problema odnosa starih i mladih.

I što da zaključimo nakon svega ovoga?

Čitanje Malog princa u 6. r. nije bilo promašeno. Štošta su razumjeli sami, već nakon prvog čitanja, bez posebnog obrađivanja u razredu. Ali velik broj učenika ipak nije dorastao ovoj priči, previše je njezinih lijepih stranica ostalo za njih neotkriveno. Nastavnik bi, doduše, na satu domaće lektire mogao ponešto i nadoknaditi, čitanjem i analizom pojedinih odlomaka, ali bi rezultati bili manji od uloženog truda. Nije li susret s »Malim princom« bolje odgoditi? Anketa je provođena u zagrebačkoj školi, u relativno načitanoj sredini. Kakvi bi rezultati bili u drugoj, manje sretnoj sredini? Vjerojatno još slabiji. To nas navodi da na postavljeno pitanje odgovorimo potvrdno.

Anketni odgovori i prikazi učenika 7. r. pokazuju da je većina učenika prihvatila ovu knjigu iako je ne ubrajaju u red najdražeg štiva. Pretpostavljajući solidnu obradu na satu lektire možemo vjerovati da bi im na kraju knjiga postala i bliža i draža. Ipak, ima dosta odgovora koji nas navode na oprez i pitanje: Nije li »Mali princ« i za prosječnog učenika ove dobi pretežak? Čini se da jest i da bi prebacivanje ove knjige u lektiru osmoga razreda odgovaralo većini naših osnovnih škola. Nastavnik koji očekuje da će mu najbolji učenici 7. r. reagirati na »Malog princa« ispod razine priloženih prikaza neće pogriješiti ako »Malog princa« planira kao domaću lektiru za 8. r. A i tada treba da razmisli kako će što većem broju učenika omogućiti da dožive njezinu poeziju, shvate njezinu misaonost i prihvate modernu bajku.

Što se tiče obrade, može biti više uspješnih načina. Evo jednog od njih:

1. Zadajući priču i određujući rok dokad je treba pročitati, nastavnik će učenike upozoriti na neke stvari: Knjigu treba čitati smireno, pažljivo. Knjiga nije obična bajka namijenjena samo djeci. To je moderna bajka ili fantastična priča. U svoje bilježnice neka prepišu što im se sviđa i neka ukratko iznesu svoje dojmove i ocjenu. Mogu napisati i mali prikaz, kako su naučili u sedmom razredu.

2. Učenici će knjigu pročitati kod kuće.

3. Sat školske lektire početak će čitanjem njihovih prikaza i zabilješki. Nakon toga povest će razgovor kako bi postupno ušli u analizu, najbolje slijedom fabule, kako je i ovdje učinjeno.

Ali moguć je i drukčiji pristup. Ako su djeca u svojim bilješkama ustvrdila da je to kritika odraslih, mogu se redom pronalaziti i komentirati sva ona mjesta koja se tiču tog problema. Zatim će na isti način potražiti sve ulomke gdje se govori o ljubavi prema ljepoti i prirodi, potom sva mjesta gdje se osjeća humor i piščev podsmijeh. Ako su djeca najviše isticala potrebu prijateljstva i ljubavi, mogu se najprije čitati i analizirati ulomci koji govore o ruži, lisici i nepripitomljenim ružama. Ako se koji učenik izrazi da je priča žalosna, može se poći odatle: pronalazeći mjesta koja tu tvrdnju ilustriraju i dokazuju učenici će otkriti korijen te elegičnosti.

Misaonost, nabijenost teksta aforizmima i mudrim mislima također može biti nit vodilja diskusije o malom princu. Pa i kompozicija može biti oslonac koji će poslužiti da se uđe u dublju analizu priče: Priča počinje, odvija se i završava na Zemlji, ali je u nju retrospektivno utkan niz epizoda, niz doživljaja maloga princa u svemiru.

Bez obzira na to što će nam biti polazište u radu, važno je da spretno vodeći razgovor zahvatimo sve ključne tačke priče, da upozorimo na njezine vrednote i da učenici na kraju shvate kako ova bajka zapravo kazuje suvremenom čovjeku gdje mu je izlaz iz usamljenosti: u putu k drugome, u prijateljstvu i ljubavi, u razbijanju čahure samoživosti.

PRIČE IZ DAVNINE

Ivane Brlić-Mažuranić

Proučavatelji bajke utvrdit će da »hrvatski Andersen« nakon onog prvog, danskog, ne znači baš naročit korak naprijed u razvitku ove pripovjedačke vrste. Poslije Andersena fantastičnu priču su razvili Lewis Carroll, Oscar Wilde, Karel Čapek i drugi, a drevna priča Ivane Brlić-Mažuranić bliža je andersenovskim i grimovskim bajkama nego bajkama umjetnika koji su joj vremenski bliži.

Ali novost u vrsti može biti samo jedna kvaliteta umjetničkog djela, i to ne najvažnija i ne najpresudnija za ocjenu same umjetnine. Umjetnički doseg jednoga djela ne ocjenjuje se samo po ovoj ili onoj njegovoj sastavnici nego po cjelokupnosti svih komponenata, i sadržajnih i formalnih, po snazi, jedinstvenosti i osebujnosti svijeta koji je umjetnik stvorio, po specifičnosti i dosljednosti vlastitog tona, po intenzitetu doživljaja koji djelo izaziva kod čitalaca.

A što se te specifičnosti njezina poetskog svijeta i dosljednosti tona njezine umjetnine tiče, naša pripovjedačica sasvim je nova, drukčija od Andersena, Wildea, Maeterlincka i Čapeka, sasvim svoja i sasvim naša. Osnovni ton Brlićkinih bajki nagoviješten je već samim naslovom. To su priče iz davnine, koje nam, dakle, nude dah drevnosti i dah čarobnosti.

Ovdje se valja osvrnuti na jedan noviji stav prema bajci. Kažu da treba forsirati novu bajku, bajku budućnosti, svemirsku bajku, a ne bajku prošlosti. Prihvati li se sa svom isključivošću, taj stav je u osnovi pogrešan. Treba stimulirati dobru bajku, bajku umjetničko ostvarenje, a loših ima i među onima drevnima, i tobože drevnima, kao i među onima gdje ljudi i nadljudi budućnosti lutaju po međuzvjezdanim prostorima nekog dalekog tisućljeća.

Uvijek je čovjek maštom nastojao prodrijeti daleko pred sebe u tamu i neizvjesnost budućnosti i ta je želja rodila mnoga poetska dostignuća, pa i divne bajke, ali ništa manja i ništa slabija nije čovjekova težnja da se vrati u mrak prošlosti, da lutajući i kopajući po daljinama nestalima pod zapusima vremena tragaju za korijenima sadašnjice i budućnosti, za izvorištima novih spoznaja, novih doživljaja i novih nadahnuća. Ne čini se da ta želja s napretkom tehnike jenjava; ona je jednako prisutna u našem vijeku atoma i tehničkih čudesa pa će i ubuduće biti predmet zaokupljenosti čovjekova duha i poticaj za pjesničke inspiracije.

I to je jedan od razloga zbog kojih ne treba Brlićkinu više formalnu nego stvarnu okrenutost k prošlosti smatrati nečim tradicionalnim, zastarjelim, nemodernim. Gledana s dva i te kako važna aspekta, njezina je priča čak veoma moderna i živo prisutna u našem vremenu. Etika njezinih priča, bez obzira na neke periferne, usputne crte, kojima je zaista platila danak svom dobu i svom društvu, toliko je općeljudska i vječna, a ujedno naša ondašnja i sadašnja, te je teško posumnjati da će razvoj čovječanstva tu etiku uskoro diskvalificirati. Drugi je aspekt izražajni: način pripovijedanja, osnovni ton njezina pričanja, strukturiranje priče, izraz i rječnik, uza svu naprašenost

patinom starine, mogu izdržati kriterije suvremene poetike, mogu se smatrati modernim izrazom naše književne riječi, klasičnim uzorkom našeg jezika i stila.

Te vrijednosti »Pričama iz davnine« priznali su mnogi poznavaoci književnosti prevodeći ih na više jezika i pišući o njima. O Ivani Brlić-Mažuranić i njezinu umjetničkom djelu imali su visoko mišljenje Kipling, Kuprin, Seton, Watson i drugi strani pisci, a od naših književnika ocijenio je njezine priče među prvima Antun Branko Šimić:

»Ivana Brlić-Mažuranić je tako specifično hrvatska kao hrvatski kraj, hrvatska nošnja i hrvatska vina. Dična gospođa može biti naš ponos; naša se mladost osjeća sretnom, da je imala čast učiniti intelektualno poznanstvo s ovom odličnom ženom.

Gospođa Brlić-Mažuranićeva nije pisala svoje Priče iz Davnine za takozvanu »veliku djecu«; pisala ih je za djecu, pravu djecu — u neiskrivljenom smislu naziva. To nije knjiga za onu djecu, kojima je duša već prezrela i prestara, te puna raffinementa i želje za kompliciranijim senzacijama. Ne. Ali će ih se ipak i takvih dosta naći te će kao prava djeca moći uživati intenzivno u priprostom genre-u simpatične autorice. I mi velimo: ova je knjiga odlična; jedna od najodličnijih, koje smo dobili u nekoliko posljednjih godina; knjiga hrvatska narodna; knjiga koja ostaje.«

»Autorica ovih priča pozna izvrsno hrvatski jezik. To nije malo u jednoj zemlji, gdje je rijetkima dana ta milost od Boga, gdje i neki jaki talenti pišu vrlo lošim jezikom. Kad bismo davali visoku cijenu i sitnicama, našli bismo u ovoj knjizi tek nekoliko riječi (zamandaliti, kezmati se, blezgarije) koje bi se mogle zamijeniti boljima. Priče iz Davnine idu u red ono nekoliko hrvatskih knjiga, koje su napisane jezikom bez mane.«[40]

Antun Barac također daje visoku ocjenu »Pričama iz davnine«:

»Književna ostavština Ivane Brlić-Mažuranić je opsegom razmjerno malena. Ali je značenje njezinih najboljih umjetnina u tome, što su one zgusnut izraz života, izraz najdubljih osjećaja, iskustava i pogleda svojega tvorca, a nisu plod nekih knjiških težnja. »Priče iz davnine« pripadaju među najbolja hrvatska književna djela — po izrazu, po osjećanju, po etici, po dubljini, po svojim narodnim značajkama. — Kao i sva prava umjetnička djela, one se ne mogu vezati ni o kakvu određenu školu niti uz kakvo književno razdoblje, nego stoje osamljene; slično »Smrt Smail-age Čengijića« Ivana Mažuranića i »Lišću« Frana Mažuranića, one pripadaju među one tekovine hrvatske književnosti, u kojima je hrvatski stvaralački duh postigao najviše domete i hrvatski narod najviše izrazio sebe.«[41]

I na nedavnom znanstvenom savjetovanju u povodu 30. godišnjice smrti Ivane Brlić-Mažuranić potvrđena je i osvijetljena aktualnost i vrijednost njezine priče.

Polazeći od Barčeve tvrdnje da je etika »Priča iz davnine« etika srca, Miroslav Brandt je istakao da se u tom i najviše razlikuje Mažuranićkina bajka od narodne i da je veličina njezina u pročišćenosti etike koja se opet odražava i u pročišćenosti izraza i forme.

Miroslav Vaupotić je iznio zanimljivu hipotezu da djelo I. B. Mažuranić nosi biljeg autoričine borbe i njezina raspinjanja između kulta domaćeg ognjišta i mažuranićevskog ahasverizma. Sve priče iz davnine tu raspetost potvrđuju.

[40] Antun Branko Šimić: Priče iz davnine, Proza, I, str. 17—18, Znanje, Zagreb, 1960.

[41] Antun Barac, Umjetnost Ivane Brlić Mažuranić; Priče iz davnine, Knjižara Radoslav Horvat, Zagreb, 1942.

Petar Šegedin nalazi u »Šumi Striborovoj« antifaustovski motiv. Čin žene-majke koja svoje pomlađivanje žrtvuje brizi za sina karakterističan je izraz ove zemlje i ovog naroda.

Ako je dakle tolika vrijednost »Priča iz davnine«, smijemo il ih zanemariti u nastavi naše književnosti? Istina, u lektiri za 4. razred naći ćemo »Regoča« i »Šumu Striborovu«,[42] a u čitankama za 5. i 6. r. nešto skraćene priče o Nevi Nevičici i šumi Striborovoj.[43] Smatram da je to premalo. U 4. razredu još se ne mogu učenicima ni otkriti ni potpuno objasniti književne vrijednosti ovih bajki. U 6. razredu, kad se obrađuje bajka kao književna vrsta, nije dovoljno obraditi samo »Šumu Striborovu« kao školsko štivo, nego treba »Priče iz davnine« uvrstiti kao obaveznu knjigu školske lektire u tom razredu, bez obzira na to što su se već mnogi učenici s ponekom bajkom iz te knjige, a možda i sa svima, susreli u nižim razredima. Neće međutim pogriješiti ni onaj nastavnik koji se možda još jednom vrati bajci Ivane Brlić-Mažuranić u osmom razredu, kad je moguće dati interpretaciju koja će biti koliko-toliko iscrpna ali i dostupna svim učenicima. Strah od nesklonosti petnaestogodišnjaka bajci neosnovan je ako se radi o dobroj bajci i ako se ovom poslu pristupi znalački, naravno, također s pretpostavkom da je prethodni rad u nastavi književnosti učenike doveo do spoznaje koju je stari njemački satirik K. J. Weber ovako formulirao: »Knjiga koja ne zaslužuje da se dva puta pročita ne zaslužuje ni da je jedanput čitamo.« Tada učenici doduše ne otkrivaju u »Regoču« ili »Šumi Striborovoj« čar novine, naročito što se tiče fabule i likova, ali pronalaze kvalitete za koje u 4. i 6. razredu još nisu imali ni oka ni sluha.

Prvi školski susret s »Pričama iz davnine« neka bude već prije 4. razreda. Dvije-tri priče nastavnik može pročitati učenicima 2. i 3. razreda. Smatram za to pogodnima ove priče: Ribar Palunko i njegova žena, Bratac Jaglenac i sestrica Rutvica, Sunce djever i Neva Nevičica, Jagor. Taj prvi susret ne povlači za sobom duboko poniranje u književnu umjetninu, dovoljno je da učenici uživaju slušajući učiteljevo izražajno čitanje i da požele da taj svijet čudesnih bića i doživljaja ponovo susretnu u čitanju odlomaka, u prepričavanju, u razgovoru o najljepšim mjestima, u dramatizaciji. Čitajući priču po ulogama i naročito improvizirajući pojedine prizore u formi usmene dramatizacije doći će do punog izražaja ne samo učenikov doživljaj priče nego i stvaralačka razigranost mašte. Koliko je to korisno za bogaćenje dječjeg rječnika i za ulaženje u svijet umjetnosti riječi, jasno je svima koji prate djecu pri prvim njihovim koracima u svijet knjige.

U naprednijoj, načitanijoj sredini učitelj može već prije 4. razreda koju od Priča iz davnine zadati za domaću lektiru. Za to su posebno prikladne silkovnice u izdanju »Mladosti« s ilustracijama Cvijete Job. Na školskom satu produžit će se i obnoviti radost doživljena kod kuće: čitajući najljepše odlomke, pričajući o svojim antipatijama i simpatijama prema pojedinim likovima, dajući oduška svojim osjećajima i maštu u malim scenskim improvizacijama — učenici će se postupno osposobljavati i za složeniji rad koji ih čeka u vezi s domaćom lektirom u 4. razredu.

Obrađujući »Regoča« i »Šumu Striborovu« u 4. razredu nastavnik će nastojati da zajedno s učenicima uđe i u malu estetsko-etičku analizu. Analizirajući postupke majčine otkrivat će veličinu njezine žrtve, a u opisima

[42] Pričaju nam, Lektira za IV razred osnovne škole, Svezak 1, Školska knjiga, 1966.

[43] Antoš-Bukša: Prozor u svijet, čitanka za V rarzed
Bukša-Antoš: Svijetle staze, čitanka za VI razred

njezina susreta s Domaćima počet će shvaćati što znači slikovito i muzikalno izražavanje. Shvatit će tako i ljepotu Kosjenkine plemenitosti, osjetit će čar opisa njezinih igara.

Za obradu priče »Sunce djever i Neva Nevičica« u 5. razredu potrebna su dva školska sata. Da bi ostvario nastavne ciljeve, obrazovne (mitološki elementi, likovi, ideja, ritmičnost i slikovitost u izrazu) i odgojne (dobrota je silnija od zla, sebičnost i pakost su ružne osobine), nastavnik neće moći i čitanje teksta i obradu obaviti na jednom nastavnom satu.

Za domaću lektiru u 6. razredu učenici će pročitati svih osam priča, a na školskom satu mogu se obraditi samo najbolje, prvenstveno »Šuma Striborova«, »Regoč« i »Kako je Potjeh tražio istinu«. Ali to može biti samo jedan od mogućih pristupa. Postoje i drugi dobri načini. Može se, na primjer, najprije obraditi »Šuma Striborova« kao školsko štivo. Obrada će se sastojati od detaljne analize ideje, likova, kompozicije, izraza, ritma, elemenata bajke. Nakon toga će nastavnik podijeliti razred na sedam grupa, a svaka će grupa kod kuće, grupno proanalizirati po jednu od »Priča iz davnine« po uzoru na ono što su uradili u školi. Svaka grupa spremit će usmeni ili pismeni izvještaj koji će vođe grupa podnositi na budućem satu domaće lektire.

Gdje je moguće, bit će još korisnije da sve grupe prouče svaku priču, ali će za obradu izdvojiti samo jedan problem koji je u određenoj mjeri zajednički svim pričama. Za takav grupni rad mogu se predložiti ovakve teme:

Vrijeme u »Pričama iz davnine«
Prostor u »Pričama iz davnine«
Likovi u »Pričama iz davnine«
Ideje i fabule »Priča iz davnine«
Patina drevnosti »Priča iz davnine«
Ritmičnost »Priča iz davnine«
Glagolska vremena u »Pričama iz davnine«

Naravno za takav rad dolaze u obzir i drukčije teme: opisi (pejzaži, portreti, ambijenti), dijalozi, muzikalnost izraza, slikovitost izraza, kompozicija itd. Za sve to valja učenike i pripremiti. Obrađujući »Šumu Striborovu« kao školsko štivo nastavnik će upozoriti na one njezine crte koje su zajedničke svim »Pričama iz davnine«.

Da bih podsjetio u kojim se pravcima mogu kretati ovakve tematske analize, iznijet ću neka zapažanja o onim prvim temama koje su za Brlić-Mažuranićkinu bajku nešto karakterističnije.

Vrijeme u »Pričama iz davnine«

Razumije se, autorica svoje bajke historijski ne fiksira. Smještene u neku neodređenu davninu, one zapravo izmiču historijskoj mjeri vremena. Ali u mnogim bajkama pojedini detalji daju naslućivati historijsku epohu u kojoj su nastajale, a neke bajke služe se i historijskim činjenicama po kojima je onda i njihova fabula vezana za manje ili više određeno povijesno vrijeme. Pomnije analizirajući »Priče iz davnine«, otkrivamo u njima i duh vremena u kojem su nastale (godine neposredno pred rasap Austro-Ugarske), ali još i više autoričino svjesno nastojanje da jedne priče razluči od drugih povijesnom međom. Polazeći s tog stanovišta »Priče iz davnine« možemo razvrstati u dva skupa: priče drevnog slavenskog poganskog vremena i priče slavenskog kršćanskog razdoblja.

U pričama o Potjehu, Palunku, Nevi Nevičici, Lutonjici Toporku i Jagoru autorica nijednom ne spominje riječi »Bog« i »božji«, njezini junaci u nevolji

ne zazivaju Boga niti ona sama popraćuje zbivanje različitim svojim kršćanskim primjedbama. Naprotiv, u »Šumi Striborovoj«, »Regoču«, »Bracu Jalencu i sestrici Rutvici« drevnina je već očevidno kršćanska, Bog i božja pomoć značajni su činioci za pokretanje radnje a kršćanska religioznost Ivane Brlić-Mažuranić nije više samo podtekstualna. U tom smislu značajna je priča o Jaglencu i Rutvici, gdje pobjeda nevinosti i dobrote ruši ostatke starih poganskih vjerovanja u duhove, vile i zmajeve.

Po vladarskim titulama i ambijentima radnje grimovska bajka je gotovo isključivo feudalna. Velik dio naših narodnih priča pak nosi biljeg turskog feudalizma. Bajka Ivane Brlić-Mažuranić po tome se razlikuje od jednih i drugih. Neke od njezinih priča kao da i ne pripadaju vremenu organizirane vlasti, nego nekom vremenu bez hijerarhije nosilaca zemaljske moći. Pravi izuzetak su od toga priče o Nevi Nevičici, Lutonjici Toporku i Jaglencu. Tu bismo možda mogli govoriti o feudalnoj priči, ali o priči sasvim drukčijeg feudalizma od onoga u braće Grimm i sasvim različitog od turskih zemana naše narodne priče. Kneginja i kneževski dvor u »Bracu Jaglencu i sestrici Rutvici« izazivaju uspomene na kršćanski srednji vijek, na feudalizam križarskih ratova. Županski naslov i dvor (s dvorskim, psarom, ubrusarom, konjušarem, drvodjeljom i hlapovima) u »Lutonjici Toporku i devet župančića« podsjeća na prve dane prijelaza slavenskih rodovskih plemena u feudalne evropske okvire pa čak i na dane stvaranja prvih slavenskih država (veliku županiju braća cijepaju na osam manjih županija udruženih u kraljevstvo s najjačim bratom kao kraljem). U priči »Sunce djever i Neva Nevičica« opis dvora bana Oleha izaziva asocijacije na ono drevno doba kada se elementi rodovskog sistema pomalo pretapaju u elemente novog, feudalnog društva:

Oko hrastove gradine tri opkopa, a nasred gradine čađavi dom.

Iako su to priče iz davnine, one su ujedno i priče našeg doba. U svakoj priči ima elemenata realnog života, koji ne pripada samo starim slavenskim danima, nego su živi i aktualni još i danas. Nije li Palunkova hlepnja za lagodnim životom opsesija mnogih ljudi današnjice? Nije li u uroti bogatstva i sile protiv istine i pravde, s pokušajem ubojstva starca Vjesta, preslikana i poneka suvremena politička zavjera? Ne nameće li nam se pri tom neodoljiva asocijacija na umorstvo Patrisa Lumumbe, na primjer? Bitka dvaju sela radi prestiža u »Regoču« navodi misao čitaoca na mnoge slične bitke, od onih na međuseoskom i međuopćinskom nivou do najtežih međudržavnih sukoba. Nebriga suseljana za Milojkinu siročad u priči o Jaglencu, kao i raskalašenost bezdušnih pobjednika u istoj bajci, odnos mlinara i mlinarice prema mogućnicima i ubogarima u priči o Nevi Nevičici, otimanje tuđe imovine u »Jagoru«, spletke u borbi za vlast u priči o Lutonjici Toporku — sve su to problemi, nevolje i poroci o koje se i danas, katkad i krvavo, spotičemo na svakom koraku.

Tako dakle sve te priče iz drevne davnine samo su po svojim vanjskim, površinskim obilježjima drevne i davne, a u biti su sasvim naše današnje. Tako promatrani, i elementi slavenske mitologije i naše narodne predaje samo su izražajna sredstva u ovim pričama, jer kako sama autorica tvrdi: »One su sačinjene oko imena i likova uzetih iz slavenske mitologije, i to je sva vanjska veza koju one imaju sa narodnom mitološkom predajom. Ni jedan prizor, ni jedna fabula, ni jedan razvoj, ni jedna tendenca u ovim pričama nisu nađeni gotovi u našoj mitologiji.«

Uz ovakvo zapažanje nekih odrednica historijskog vremena, bez pretenzija na pouzdano odgonetanje povijesnog ključa, mogu se promatrati i neke

činjenice u vezi s kalendarskim vremenom. Gotovo sve »Priče iz davnine« nose jak pečat godišnjih doba, što nije tipična odlika bajke. »Šuma Striborova« je izrazito zimska priča, »Kako je Potjeh tražio istinu« prava je proljetna bajka, dok je »Lutonjica Toporko i devet župančića« priča proljeća i ljeta. »Regoč« je ljetna priča s malim zimskim dahom iz grada Legena, a »Sunce djever i Neva Nevičica« i zahvaljuje svoj postanak dvjema suprotnostima kalendarske godine: zimi i ljetu.

Prevladavaju dakle proljetno-ljetne bajke, jer i za dvije u kojima nije lako odrediti godišnja doba (Ribar Palunko i njegova žena, Bratac Jaglenac i sestrica Rutvica) može se ipak reći da su zakićene zelenilom (branje lobode, otok Bujan, jagode i maline u Kitež-planini). Izuzevši »Šumu Striborovu«, koja je jedina prava zimska bajka, radnje svih ostalih priča zbivaju se u doba kad trava zeleni, kad cvijeće cvjeta, kad je život prirode najbujniji, najbogatiji, najživlji. Budući da su pojave u prirodi nerijetko korijen geneze Brlićkinih čudesnih likova, nije ni čudo da prevladavaju mjeseci kad je priroda prepuna pokreta i zvukova, kad ona živi svojim punim životom. U jesen priroda umire, a ovo su priče življenja. Možda baš zato nema ni jedne jesenske bajke među »Pričama iz davnine«.

Prostor u »Pričama iz davnine«

I lokacijom fabule bajka Ivane Brlić-Mažuranić razlikuje se od feudalne priče. Njezini su prostori prvenstveno eksterijeri, beskrajna priroda: zemlja, podzemlje, more, podmorje, oblaci. Zatvoreni prostori, ako se i spominju (dom, dvor, mlin, pojata), osim u »Šumi Striborovoj« i »Jagoru«, tim fantastičnim poemama kućnom ognjištu, samo su usputni dekor, male postaje, na kojima se junaci časovito zaustavljaju i zadržavaju. Prave pozornice su šumske krčevine (Potjeh), puste morske obale i morsko dno (Palunko), livade i pašnjaci (Regoč), vrletne planine (Jaglenac), oblaci i pitomi krajolici (Lutonjica Toporko), selišta na brežuljku, krš (Jagor).

Priroda je u svim »Pričama iz davnine« važan činilac i ima višestruku ulogu: ona je pozornica događanja, ona je čovjekov prijatelj i neprijatelj, ona je izvorište čudesnih bića, ona je i simbol neivještačenog, ljudskijeg života, zov čovjeku da se ne udalji suviše od samoga sebe.

Naravno, u »Pričama iz davnine« kao ni povijesne nema ni točne zemljopisne lokacije. Kao uopće u bajci, i ovdje su toponimi izuzetak, a ukoliko ih ima, mitski su, kao otok Bujan (iz stare slavenske predaje), planina Kitež (iz ruske legende) i grad Legen (Leđan iz naše narodne pjesme).

Ako pak pođemo za riječima same spisateljice: »Iz slavenske zemlje i zraka, iz bijelih para slavenskih voda i mora, iz slavenskih snjegova i močvara, iz slavenskih poljana stvara se i obnavlja naše tijelo — tijelo svih nas Slavena. A iz slavenskih čuvstava, ganuća i slavenskih naziranja i zaključivanja sastavljena je naša duša«, onda bismo mogli zaključiti ne samo da su ove priče odraz široke slavenske duše nego i da su krajolici tipično slavensko tlo stare prapostojbine slavenske tamo negdje između Karpata, Dnjepra i Baltika.

Ali ako pomnije proučimo pejzaže »Priča iz davnina«, neće nam biti teško da u njima prepoznamo tipičnu hrvatsku zemlju, i to prvenstveno pejzaž kroz koji je autoricu vodio njezin životni put od mažuranićevske kolijevke u Vinodolu preko njezina rodnoga gradića Ogulina, preko Slavonskog Broda, grada njezine nove porodice Brlića, do Zagreba u kojem je provodila mladost i starost svoju. Lako je otkriti podvelebitski krš i more u »Ribaru Palunku i njegovoj ženi«, goransko-ogulinski krajolik s Klekom i blizinom krša u

»Bracu Jaglencu i sestrici Rutvici «i u »Jagoru«, brežuljkasti i šumoviti krajolik u neposrednoj blizini Zagreba u pričama o Lutonjici Toporku i Potjehu i napokon šumovitu slavonsku ravnicu oko Slavonskog Broda u bajkama o Nevi Nevičici i Regoču. Tako je zapravo u »Pričama iz davnine« ova pripovjedačica naslikala četiri tipična hrvatska pejzaža: panonsku ravnicu, brežuljkasti prigorsko-zagorski kraj, primorje s otocima i kršem u neposrednom zaleđu i šumoviti planinski kraj Gorskog kotara i Like.

Tu su različiti elementi pitoresknog pejzaža: šume, gajevi, vrbici, steljišta (bujadare), planine, bregovi, doline, litice, humci, zaravanci, ponikve, morska obala, jezera, močvare, rijeke, potoci, nasipi, polja, livade, njive, strništa, pašnjaci, voćnjaci, travnjaci, sela u dolini, kuće na osami, dvorci s perivojima, mlinovi na potocima itd. Naravno, ima i fantastičnih predjela: dvorci u oblacima, potonuli gradovi u zemljinoj utrobi, palače pod morem, vještičja skrovišta u podzemlju, zlatni dvorovi i srebrno selo u čarobnom dubu, otok s čarobnim gorućim kamenom itd.

Likovi u »Pričama iz davnine«

Likovi su, kako se može i očekivati, po porijeklu dvovrsni: iz svijeta stvarnosti i iz svijeta mašte. Predstavnici realnog svijeta isti su kao i u tipičnoj bajci: djed, otac, sin, unuk, baka, majka, kćerka, maćeha, pastorak, muž, žena, brat, sestra, susjedi, seljaci, pastiri, mlinar, mlinarica, drvodjelja, car, carevna. Pod utjecajem nacionalne povijesti uz kraljeve i careve ubačeni su i nosioci vladarskih naslova tipičnih za našu povijest: ban, kneginja, knežević, župan, župančići.

Fantastična bića su slavenska. Iako srodne sa sirenama, Morske djevice su ipak samo njihova osebujna slavenska varijanta. Unatoč srodstvenoj vezi s divovima, zmajevima, duhovima, vilama i patuljcima evropske bajke, div Regoč (ime preuzeto od vilenika iz »Suza Marunkovih« Ignjata Đurđevića, a karakter dosta podudaran s Velim Jožom Vladimira Nazora), Zmaj Ognjeni (ime uzeto iz deseteračke poezije), Stribor, Morski Kralj, Zora-djevojka, Kosjenka, Poludnica, vile Zatočnice i Domaći (Bagan i Malik Tintilinić) odlikuju se specifičnostima kojih nemaju njihovi prauzori. Ti junaci Brlićkine bajke, mada su zadržali ime i poneku fizičku ili karakternu crtu slavenskih mitoloških bića, ne mogu se ni s ovima poistovetiti jer su preobraženi, prilagođeni svijetu autoričine bajke i kao takvi — sasvim novi, originalni i samosvojni.

Između svijeta realnosti i nerealnosti mogli bismo postaviti svijet životinja. One zapravo pripadaju realnosti, ali kako ponekad imaju više ili manje antropomorfnih crta i odnose se među sobom, a i prema ljudima, gotovo kao razumna bića, ne možemo ih sasvim priključiti ni realnom ni nerealnom svijetu. U toj menažeriji pojavljuju se vuk, vučica, orao kragulj, lastavica, krava, koza, vjeverice, jelen, a neke životinje imaju i vlastita imena: orao Klikun, ptica Bukač, medvjedica Medunka. U životinje se pretvaraju neka od mitoloških bića (Mokoš se pretvara u prepelicu i vranu). Kao i ljudi i životinje su ili na strani dobra (kozica i kravica u »Jagoru«) ili na strani zla (orao Klikun, ptica Bukač i medvjedica Medunka u »Bracu Jaglencu i sestrici Rutvici«).

Iako je u »Pričama iz davnine« naglašena podjela likova po etičkom kriteriju, pa su na jednoj strani dobri, pozitivni likovi kao Vjest, Potjeh, Kosjenka, Ljiljo, Regoč, majka u »Šumi Striborovoj«, Toporko, Neva Nevičica, Oleh-ban, Jagor, Jaglenac, Rutvica, Milojka, a na drugoj zli, negativni likovi kao Bjesomar, zmija-djevojka, dvorski, carevna ohola, Jagorova maćeha, Poludnica, mlinar i mlinarica, ipak se ne može govoriti o posvemašnjoj domi-

naciji klišeja crno-bijele tehnike. U »Pričama iz davnine« postoji treća moralna kategorija: kolebljivci. Za njih se obično i vodi bitka između predstavnika dobra i zla (za sina u »Šumi Striborovoj«, za muža u priči o Palunkovoj ženi) ili pak u toj borbi oni doživljavaju svoju katarzu (Marun i Ljutiša, otac Jagorov, knežević Relja).

Pozitivni likovi nosioci su autoričinih ideja o etičkoj nadmoći dobrote, pravde, istine i nevinosti. Oni redovito ne poduzimaju neke naročite akcije da bi izvojevali pobjedu dobra, nego samo svojom bezgraničnom dobrotom pružaju otpor zlu, koje je uvijek aktivnije i agresivnije. Dok Potjeh prilično pasivno luta šumom da bi se dosjetio istini, dotle Bjesomar izmišlja akciju za akcijom kako bi ga pobijedio. Za pobjedu dobrih (Jaglenca, Rutvice, Jagora, Neve Nevičice) više ratuju druge snage nego oni sami, pa i oni najaktivniji, najpoduzetniji, kao Kosjenka, Potjeh, Lutonjica Toporko i majka iz »Šume Striborove«, vojuju više svojom moralnom snagom, a manje borbenim akcijama i pothvatima.

Premda su glavni likovi nosioci sličnih pa i istih etičkih vrlina, ne može se reći da su jedni drugima suviše nalik. Autorica ih je i po tjelesnim, i po karakternim, i po dobnim, i po sudbinskim crtama toliko izmodelirala, iznijansirala, da se prpošna, radoznala i u igru zaljubljena Kosjenka, ozbiljna, vjerna, pokorna i maštovita Palunkova žena, mukotrpna i u ljubavi prema nezahvalnom sinu postojana majka, milosrdna, skromna i hrabra Neva Nevičica, poduzetni, prirodi i skitnji odani Toporko, naivni, neustrašivi i sa životinjama sprijateljeni Jagor, bezazleni, dobrodušni i nevini Jaglenac, istinoljubivi, pravedni i tragični Potjeh, kao i svi drugi važniji i manje važni junaci »Priča iz davnine«, upečatljivo i snažno usijecaju čitaocu u sjećanje kao različite, jasno individualizirane ličnosti.

Ideje i fabule u »Pričama iz davnine«

Brlićkino fabuliranje je zanimljivo i napeto. Svaka fabula joj je uzbudljiva, bogata događajima i fantastikom, čvrsto komponirana, bez nefunkcionalnih digresija. Etičke ideje glavni su pokretači radnje. Težnja za pobjedom etičkih principa uvijek je jača od težnje za ostvarenjem čovjekovih estetskih (Šuma Striborova), spoznajnih (Potjeh) i bioloških težnja (Šuma Striborova). A ona težnja za postizanjem ekonomske sreće (bogatstva) obično je na suprotnoj strani, na strani zla i kao takva uvijek poražena od etičkih vrlina koje ona ugrožava (Potjeh, Palunko, Jagor, Neva Nevičica). Dominaciju etičkih ideja ustopice prati i snažna ljudska želja za putovanjem, za otkrivanjem novih i nepoznatih svjetova, onaj avanturistički čovjekov nemir karakterističan i inače za bajku. Uz etičku komponentu i ova ima ulogu pokretača radnje (Regoč, Potjeh, Lutonjica Toporko, Neva Nevičica). Iako se sva putovanja ne mogu protumačiti željom za otkrivanjem i promjenom boravišta, valja istaći kao posebnu značajku »Priča iz davnine« — putovanje. Nema priče u kojoj se ne putuje. Majka putuje u šumu Striborovu; Kosjenka putuje zemljom uzduž i poprijeko, pa i podzemljem, valjda zasićena svog života u oblacima; Potjeh luta po šumama tražeći istinu; Palunko obilazi more, plovi na otok Bujan, spušta se na morsko dno; Jagor odlazi u Poludničino podzemlje; Neva Nevičica bježi u svijet, do carskog dvora i napokon u pustu banovinu Oleha-bana; Lutonjica Toporko skita se po šumi i s djedom Neumijkom nad cijelim svijetom; Jaglenac se probija kroz planinu za sestricom Rutvicom. Ipak svim tim putovanjima cilj je u povratku starom ognjištu (Palunko, Šuma Striborova, Jagor) ili smirenju na novom ognjištu (Bratac Jaglenac i sestrica Rutvica, Sunce djever i Neva Nevičica). Čak se i najpustolovnija, najradoznalija od sviju, mala vila Kosjenka, smiruje u novoizgrađenom selu pastira i pastirica koje je zavoljela.

Za razliku od narodne priče, u »Pričama iz davnine« ostvarenje etičkih ideala glavnih junaka nije ovisno o njihovu junaštvu i lukavosti. Čak kad fizička snaga i umna sposobnost stupe u pomoć protagonistu etičke borbe, oni ne biju posljednju, odlučnu bitku. Primjer Oleha-bana i kneževića Relje uvjerljivo to pokazuje. Ideja, duh, srce je konačni pobjednik.

Patina drevnosti u pričama iz davnine

Arhaičan ton jedno je od bitnih obilježja »Priča iz davnine«. Patinu starine pripovjedačica dočarava starinskim imenima, mitološkim bićima, izražajnim srodnostima sa starom narodnom književnošću, izborom riječi i upotrebom glagolskih oblika.

S finim osjećajem za mjeru pripovjedačica će upotrijebiti arhaičnu riječ mjesto recentnije: hlijev (staja), hlap (momak), hvoja (grana), kraguj (sup), uskok (bjegunac), sužanj (zarobljenik), prica (tužitelj, svađalica), žerav (ždral), čislo (broj), lje (bogme), kupa (čaša), dver (vrata), toporište (sjekirište), ušak (ugao kuće brvnare), nesetni (pojedini), vražda (neprijateljstvo), omaja (voda koja se omahuje od mlinskoga točka), preti se (svađati se), konobati se (mučno se boriti), pečal (žalost), pečaliti (žalostiti se) itd. Zapravo u istu svrhu upotrebljava riječi koje još žive u dijalektalnim govorima, jer takve riječi u društvu s riječima suvremenoga književnog jezika također djeluju arhaično: čun (čamac), ćepica (kapica), hasna (korist), hudoba (zlo), kepčić (patuljčić), zerka (mrvica), steljište (bujadara), mučnjak (brašnenik, sanduk u koji pada brašno ispod mlinskog kamena), prkonjica (prkosica, tvrdoglavac), dokončati (zaključiti, dogovoriti), tepsti, otepsti (tresti, otresti), kezmati se (natezati se), račiti se (htjeti, imati volju za što), baglić (plastić, naviljčić), peča (rubac, marama) i dr.

Arhaičnosti pričanja pridonose i one riječi kojima se imenuju pojmovi i predmeti koji su izašli ili malo pomalo izlaze iz praktične uporabe (gužva — zgužvana mladica koja služi za povezivanje, kao konop ili lanac, žrvanj — starinski ručni mlin, oplećak — dio ženske odjeće, oputa — remen za opanke, rovaš — štap s urezanim crtama, koje znače broj stoke, novca itd., kožuh — vrsta kaputa od ovčje kože).

Budući da se radnja većine priča odvija u prostranom prirodnom ambijentu, povezana je najčešće s radovima sela i sa životinjskim i biljnim svijetom koji gradska, i ne samo gradska, djeca ne poznaju. Nastavnik mora iskoristiti čitanje »Priča iz davnine« i za obogaćivanje dječjeg rječnika. Zato im mora protumačiti riječi poput ovih:

badanj — velika drvena posuda za kiseljenje kupusa, repe i sl.
bajliti — dojiti, pjestovati
buša, bušica — vrsta male krave
ciculjigati — cijukati, cviljeti
crvendać — vrsta ptice
dafina — vrsta biljke slične maslini
drvosjek — sječa drva
djeljati — izrađivati, rezbariti
gumno — tlo uređeno za vršidbu žita i slične poslove
hrs — snaga, nagon, strast
kijača — toljaga, batina s odebljalim krajem
kudjelja — lanena i konopljina vlakna grubo priređena za predenje (neočešljana)

kuzolić — posudica od elastične, presavijene kore drveta
lisa — bjelina na čelu životinje, čistina u šipražju ili šumi
lubin — vrsta morske ribe (brancin)
ljesa — vrata od pletera na ulazu u dvorište, također i mostić od pletera nad jarkom koji odjeljuje dvorište od puta
napržica — žestok pravdaš
parlog — zapuštena zemlja
pčelac — pčelinji roj
pokljuka — vrsta zemljanog lonca
ponikva — ljevkasta kotlinica u kršu
povjesmo — lanena i konopljina vlakna fino priređena za predenje (očešljana)
rakita — vrbik
razboj — razbojište
rudina — livada
sapa — para, dah iz usta
selište — seosko imanje
skut — donji rub haljine, krilo
stelja — prostirka (od slame, lišća ili bujadi) za stoku; bujad
steljište — bujadara
sutjeska — uzak prolaz (između stijena ili brda)
štir — divlja biljka koja se kuha i jede
šušat — bez rogova, potkresanih rogova
truljav — prnjav, odrpan
vižlad — paščad, u prenesenom značenju: obijesna djeca
tušiti — parom ili vrelom vodom moriti, gušiti
zavor — zasun, rigla
zelembać — zeleni gušter
žižak — plamičak, dušica uljane svjetiljke

Ton arhaičnosti postignut je uz sve to i riječima i izričajima koji su preuzeti iz narodne književnosti ili barem po tom uzoru skrojeni:

Dobar večer, ljubo!

Dahne zmaje do dva, do tri puta.

Da me može prepoznati sunce i ono bi mi u svatove došlo.

Nisam se ja knežević rodio, niti sam tešku sablju okovao da ja robim po svijetu siróte.

Stoji stuka, stoji lupa, tutnji i veža i nadvorje...

Dojmu arhaičnosti pridonose i igre riječi u stilu vračanja: »Kolovrta navrta, ili do jaza mrtvoga, ili do Kralja Morskoga.«

Napokon, u izvjesnoj mjeri, priču patiniraju deseterci, brojevi tipični za bajku (tri, sedam, devet) i rečenice koje se po sintaktičkoj strukturi i po duhu gotovo ne razlikuju od starih mudrih izreka i narodnih poslovica:

Gdje ima brige, tu najlakše dođe napast.

Gora je napast od najteže brige.

Kad si sretan, i sunce za tobom žuri, ne treba mu stazu tek prtiti.

Kad se u zlu nađeš, ti ne čekaj da ti se velika dver raskrili, već umakni i na mala vrata.

Tko će znati kakvo ti je srce pod zlatnom dolamom!

Kad bi pakost svijeta pravdu krojila, gurava bi pravda nastanula.

Ritmičnost »Priča iz davnine«

Ritam rečenice posebna je odlika Brlić-Mažuranićkina pripovijedanja. Živ, razigran, poetičan, usklađen s atmosferom i zbivanjima, taj ritam je sretna simbioza narodnog pričanja, našeg i ruskog, naše epske narodne pjesme, do-

nekle i lirske, i napokon izvorne autoričine fraze. Ritmičnost »Priča iz davnine« u najsretnijim trenucima upravo čudesno harmonira sa sadržajem (igra domaćih oko ognjišta, igra Morskih djevica kraj mlinskog točka i na pučini, igra bjesića u vododerini).

Mjestimično se poletna rečenica premeće u pravi stih, gdjekad u čisti deseterac, što bi možda bio i stilski nedostatak kad se ne bi radilo o autoričinoj težnji da starinske junačke slike patinira starinskim izrazom, da prizore koji su po sadržaju srodni s prizorima iz deseteračke poezije dade u ritmu te poezije (gospodska gozba i Reljin dvoboj u priči o Jaglencu).

Za ostvarivanje skladnog i funkcionalnog ritma pripovjedačica se služi različitim sredstvima: ponavljanjem, izborom riječi, izričaja i poredaba, poretkom riječi, pokretnim vokalima, elizijom samoglasnika itd. U najuspjelijim primjerima ta ritmotvorna sredstva izazivaju i druge stilske efekte: eufoniju, draž varijacije, isticanje detalja itd.

Ponavljanje je vrlo značajan ritmotvorni element u »Pričama iz davnine«. U tu svrhu ponavljaju se riječi, izrazi, rečenice, s malim promjenama ili bez ikakvih promjena:

Malo, malo igrao, malo, malo cičao.

Pogleda starac, pogleda bolje i upozna: ono je Potjeh.

Tako do rumenog oblačka, tako do staklena brda, tako do širokih stuba.

... ali već se on našao na krasnome pijesku, na sitnome pijesku od suhoga zlata...

Osim ritmičke uloge ponavljanja u ovim primjerima imaju i ulogu isticanja i stvarnog ponavljanja radnje (pogleda, pogleda, tako-tako), a u posljednjem primjeru istaknuta je time i sitnoća, finoća pijeska. Slično vrijedi i za slijedeću rečenicu:

Oko dvorane stoji more kao mermerni zidovi, nad dvoranom stoji more kao svod stakleni.

Osim ritmotvornosti ponavljanje predikata i subjekta (stoji more) ima u ovoj rečenici i drugu službu: pozornost čitaoca prikiva se na čudesnost te pojave.

Tri dana sjedi, tri dana posti, tri dana ribe ne hvata.

Ponavljanje riječi tri dana ima niz prednosti: ističe se čarobni broj tri, podsjeća se na čaranje, naglašava se vremensko trajanje i postiže se sa svim tim usklađeni ritam. Dovoljno je originalnu rečenicu zamijeniti ekonomičnijom, racionalnijom, s logičkog stanovišta jednako vrijednom zamjenom pa da se vidi kako odjednom svih tih prednosti nema:

Tri dana sjedi, posti i ribe ne hvata.

Vrlo česta su ponavljanja gdje se riječ drugi put pojavljuje u ponešto izmijenjenu obliku, obično u drugoj gramatičkoj vrsti. Tako će se nakon nesvršenoga glagola taj isti glagol ponoviti u svršenom vidu, nakon glagola imenica ili pridjev od istoga korijena i obratno:

Eto, kolike nas je nahranila, kolike othranila...

Broji i prebraja, šapće i došapćuje, liže i oblizuje, gorjele i pregorjele...

Leti čudno čudo, daleka je, tužna tugo, e rode moj rođeni, ljutu muku muči...

U Morskoga Kralja teške noge preteške, a još teža teška glava volujska.

E, čuda prečudnoga, što je more široko da ga nije mati svega obuhvatila, što je sunce visoko da ga nije mati rukom dohvatila.

Pečal gorka jadnu majku obrvala, obrvala i uzdrmala. Čedo svoje bijaše ugledala, želju svoju željkovanu uočila, uočila, ugledala, a ne ogrlila, ne izljubila.

Uz ritmičnost ponavljanjem se gdjekad potcrtava pripovjedački karakter proze. Izrekavši jedan podatak, pripovjedač se prisjeti da je taj podatak onako kako je izrečen krnj, pa ga odmah ponavlja s potrebnom dopunom:

Kako ona u dvojnice svira, tanano u desnu sviralu svira, tako izlaze iz krša zmije i zmijići.

A na kraju, na drugome kraju, svirale gdje svire i sitni praporci gdje biju, onamo u zlatnome pijesku uživa i počiva Kralj Morski.

U prvom primjeru u tu vrstu ponavljanja ide i subjekt »zmije i zmijići«, čime proza dobiva i svoj magični prizvuk. Ponavljanje je za magičnost tona isto tako značajno kao i za ritmičnost rečenice. U drugom primjeru osim ponavljanja priloške oznake, drugi put dopunjene atributom, susrećemo i drugo učestalo ritmotvorno sredstvo: red riječi u rečenici. Prilog »gdje« u vezničkoj funkciji ne nalazi se na početku zavisne rečenice, nego u sredini, baš iz ritmičkih razloga.

Mijenjajući uobičajeni red riječi u rečenici (npr. atribut iza imenice, prilog iza glagola, glagol na posljednjem mjestu u rečenici itd.) pripovjedačica podaje svojoj rečenici nesvakidašnji, obično svečani ton, ali gotovo uvijek i željenu ritmičku dinamiku:

...jer nju čuvaše vrlo.

Kad je Palunko odručao, pita njega Kralj Morski.

U drugoj prilici, da bi se izbjegla ritmička monotonija, u istoj sintagmi atribut će biti u normalnom poretku:

Zapovjedi zatim Morski Kralj...

Na ritam rečenice djeluje i izbor riječi, koji je doduše prvenstveno uvjetovan značenjskom, slikarskom, muzikalnom i emocionalnom komponentom, ali sretno izabrani izraz obično pred neizabranim mogućnostima ima i ritmičku prednost. Tako npr. izbor riječi »čelenka« mjesto »perjanica« nije izazvan samo potrebom da u opis epskog junaka uđe riječ karakteristična za našu epsku pjesmu, nego je to i u odnosu na ritam bolji izbor:

Svatko može poznati Oleha-bana među onolikim banima i županima, jer na njemu odora nekićena, al bijela čelenka gizdavija od svih ostalih.

Autorica »Priča iz davnina« bira poredbe iz svijeta prirode (kao pepeo, kao miš, kao krtica, kao živi ugalj, kao golub mladi, kao krila leptirova, kao grlica, kao čičak do čička, kao dva draga kamena, kao plamenovi), a katkad ih stvara po uzoru na poredbe u narodnoj književnosti (nožice kao u banice, pazio majku kao ikonu, poskoči kao curica, plače kao ljuta godina), ostvarujući tako i slikovitost i jaču emocionalnost izraza, ali i skladniji ritam rečenice. Kada se još tome pridruži muzikalnost glasova i pojmovni sadržaj riječi, rečenica će zazvučati kao čarobna igra riječima:

A bilo ih je svake ruke i svakog plemena bjesovskoga:

Crveni kao crvendaći, zeleni kao zelembaći, rutavi kao janje, golišavi kao žabe, rogati kao puž, šušati kao miš.

Može se to reći jednostavnije, kraće:

A bilo je svakakvih bjesova: crvenih, zelenih, rutavih, golišavih, rogatih, šušatih.

Ali nestala je bez traga ona čarolija riječi s razigranim ritmom bez obzira na to što je logički smisao nepromijenjen.

Da se sačuva potrebni ritam, dobro će doći i upotreba deminutiva, koji uz to pridonose i druge kvalitete pričanju: nježnost, prisnost, emocionalnu bliskost:

Osta bušica pod borovicom, a kozica ode dalje.

Radi ritma gdjekad će se ispustiti neka riječ, glagol na primjer:

Do zdenca, pa u zdenac, naglavce sve jedan za drugim, sve jedan preko drugoga...

Iz konteksta je jasno što nedostaje: bjesovi kliznuše (poletješe, jurnuše, odoše). Budući da je sasvim jasno što se događa, ponavljanje bilo kojeg od tih glagola (kao i subjekta — bjesići) samo bi usporilo ritam ove dinamične rečenice time bi ritam izgubio na svojoj funkcionalnosti, jer više ne bi odražavao brzinu i naglost događaja.

Iz tih razloga elipsa je u Brlićkinu pripovijedanju dosta česta.

Elizija i kontrakcija vokala također je ritmotvorno sredstvo:

Il se opet Potjeh u hladu ponajbolje zamisli...

Il joj volja težak grumen zlata, il joj volja šest nizova bisera.

Al ona vjerna ostade...

Al jao si ga njemu...

Uludo sam dizo zidove do neba...

Kad je ritmu korisnije, samoglasnik u takvom položaju ostaje neelidiran:

Ali tvoj ću pojas i križić sačuvati...

Ivana Brlić-Mažuranić naizmjence upotrebljava riječi s pokretnim samoglasnicima i bez njih i pri tom joj je ritam osnovni kriterij variranja. Gdje ritam traži *kuda, kada,* bit će tako, a gdje je bolje bez pokretnog vokala, bit će *kud, kad* itd.

Kada Potjeh onako nogom otepe bijesa, uteče bijes.

Kad oni tamo, ali na vrh onoga brda sinu sjajnost.

Isto vrijedi i za upotrebu dužih i kraćih padežnih oblika u pridjevskoj deklinaciji (morskog i morskoga, morskom i morskome):

Nego ti mene sutra na uranku vodi do dvorova Morskog Kralja.

Reče ona njemu da ne zna gdje su dvorovi Morskoga Kralja.

U obje ove rečenice mogla bi se primijeniti bilo koja mogućnost (bez pokretnog vokala ili s njim), ali pripovjedačica vodi računa i o razbijanju ritmične (i svake) monotonije, a do jednoličnosti bi ovdje zaista došlo jer su to dvije i po mjestu bliske i po sastavu slične rečenice.

Da bi se bolje uočila ritmotvorna vrijednost pokretnih samoglasnika (i elizije), mogu se uz originalnu Brlićkinu rečenicu postaviti druge moguće varijante:

Originalna rečenica:

Kad oni tamo, ali navrh onoga brda sinu sjajnost kakve još nikada ne bijahu vidjeli...

I varijanta:

Kada oni tamo, ali navrh onoga brda sinu sjasnost kakve još nikada ne bijahu vidjeli...

II varijanta:

Kad oni tamo, ali navrh onog brda sinu sjajnost kakve još nikad ne bijahu vidjeli...

Kolike su mogućnosti ritmičnog variranja, mogu učenici i sami utvrditi kombinirajući s navedenim primjerima još eliziju vokala (al) i zamjenu glagolskih oblika (sinula mjesto sinu, bjehu ili bili su umjesto bijahu).

Ritmotvorno može biti i učestalo ili uzastopno nizanje istih glagolskih oblika:

Doplivaše, dohitaše zmije šarolike...

Ali se već starac odvojio od njih, odvojio, pošao, zakoračio po oblaku kao da je ledina. Pa kako zakoračio, tako i pošao. Ide starac, ide, a noge ga nose kao da je perce...

Izmjena pak glagolskih oblika redovito je i ritmotvorni element, no o tome će biti posebno riječi.

Naravno, indikativna upotreba nije interesantna, nego relativna, jer samo tamo gdje postoji mogućnost drukčijeg izbora može se govoriti o glagolskim oblicima kao stilogenim elementima.

Odmah na početku, valja istaknuti da je upotrebom određenih glagolskih oblika pripovjedačica mnogo pridonijela ritmičnosti i tonu drevnine svoga pripovijedanja.

Samo letimičnim uspoređivanjem učenici će lako zaključiti da je u »Pričama iz davnine« veoma mnogo imperfekata, pluskvamperfekata i aorista, dok ih u »Čudnovatim zgodama šegrta Hlapića« jedva i ima. U »Šegrtu Hlapiću« uopće nema pluskvamperfekta, svega su dva-tri imperfekta, a aorisnih oblika ima kakvih pedesetak. U najkraćoj priči iz davnine, u »Šumi Striborovoj«, četiri su pluskvamperfekta, četiri imperfekta i šezdesetak aorista. Kad se pak za usporedbu uzmu duže priče (Regoč, npr.), onda je obilje tih pomalo arhaičnih glagolskih vremena još očevidnije. Očito je dakle drevnost svojih priča autorica svjesno potcrtavala i češćom upotrebom »drevnijih« vremena. Naravno, imajući profinjen osjećaj mjere, ona svoje tekstove ne pretrpava imperfektom i pluskvamperfektom, nego vodi računa i o potrebama ritma, a i o čaru variranja. Jer, kao što je već pokazano, patinu davnine ostvaruje i drugim sredstvima. Isto tako, variranje glagolskih oblika osim funkcije arhaiziranja i ritmotvornosti može polučivati i druge stilske učinke.

Pluskvamperfekt

Ovaj glagolski oblik nije prečest ni u razgovornome jeziku ni u književno-umjetničkim tekstovima. U »Pričama iz davnine« svojom čestotom gotovo iznenađuje. Dolazi tamo u sve tri moguće varijante: *bijahu, bjehu, bili su.* Prva dva lika izmjenjuju se gotovo podjednako, ritam je uglavnom kriterij po kome se izmjenjuju, a treći lik jedva da se pojavljuje, i to jedino iz ritmičkog razloga, kao što pokazuje primjer iz »Šume Striborove«.

Imperfekatski oblici pomoćnoga glagola u pluskvamperfektu imaju prednost pred perfekatskim očito zbog toga što djeluju arhaičnije.

Kad se bjehu tako dogovorili, počne Regoč...

Ali u oba sela bijahu svi seljani izašli na gumna...

Imperfekt

Imperfektom pripovjedačica postiže više stilskih efekata: arhaičnost tona, svečani ugođaj, adekvatniji ritam, čar promjene, eufoničnost, a nerijetko se istim imperfektom ostvaruje i po nekoliko od ovih učinaka:

Slušali Ljutiša i Marun svoje bjesove i eto tako lutahu za svojim poslom, kako ih bjesovi putili.

Puni perfekt (lutali su) ovdje ne odgovara zbog ritma, ali autorica se ne odlučuje ni za ritmički prihvatljiv krnji perfekt (lutali), nego uzima imperfekt (lutahu) da suzbije i monotoniju glagolskih oblika i glasovnu jednoličnost (trostruko ponavljanje sloga »li«), koja nimalo ne pridonosi muzikalnosti rečenice. Osim toga je u pitanju i fina misaona nijansa: glagoli »slušali« i »putili« zapravo su komentar akcije, a sama akcija izrečena je imperfektom. Tako se glagolskim oblikom distingvira radnja kao element fabule od tumačenja koje nije dio toka fabule.

Gdjekad je imperfekt prikladniji i zato što ima onomatopejsku vrijednost u danom kontekstu:

I onda reče djedu kako mu bijes šaptaše.

Nije se teško uvjeriti da te onomatopejske vrijednosti šaptanja perfekt (šaptao je) nema u tolikoj mjeri.

Uzevši u obzir i sadržajnu komponentu, u mnogim rečenicama imperfekt zvuči svečanije od perfekta:

Ali Potjeh vrlo ljubljaše istinu...

Iznesu Ljutiša i Marun djeda, polože ga na ledinu i stajahu kraj njega...

Silan junak bijaše Relja...

Već se mrak stao hvatati i bijaše večer...

Aorist

Aorist je i u razgovornom jeziku i u književnosti češći od imperfekta. Ipak se on, posebno suvremenog gradskog čitaoca doima pomalo arhaično. Nerazmjer njegove upotrebe u »Pričama iz davnine« i u romanu o šegrtu Hlapiću očito dokazuje da ga je i Ivana Brlić-Mažuranić smatrala takvim.

Druga vrlo važna funkcija aorista u »Pričama iz davnine« u uskoj je vezi s dinamikom njezina pričanja. U njezinim pričama ima veoma mnogo dinamičnih akcija, zato je glagol uopće frekventan, ali zato je i više aorista. Iznenadne, žive, nagle radnje obično su u aoristu:

Zaplaka, zakuka Kosjenka... Zavrisnuše djeca od straha i popadaše na zemlju kao mrtvi...

Pogledaše župančići u čudu jedan drugoga.

Malo postoji Relja, a onda kliknu...

Potukoše se, povaljaše se, počupaše se — i ostaviše Jaglenca na miru... Huknuše Zatočnice od velike ljutosti i ogledaše se po planini...

U oba ova primjera aorist je pogodniji i radi onomatopeje. Nastavci -še oponašaju ono šuštanje koje se čuje u šumi dok se vile valjaju, a ponovljeni slog »po« kao da je odjek udaraca i bubotaka koji u toj tučnjavi pljušte. Nastavak u aoristu (še) kao da je odjek lišća na hukanje vila (vile: *hu,* lišće: *še).*

Perfekt

Kao i narodni pripovjedač, Ivana Brlić-Mažuranić započinje svoje pripovijedanje perfektom:

Bilo je to u davno doba...

Osim u ovom, navedenom primjeru, uvijek je to krnji perfekt: *Dozlogrdio ribaru Palunku njegov bijedni život.*

Kao najobičnije glagolsko vrijeme perfekt je pogodan za počinjanje priče o prošlom događaju, ali čim se pripovjedač zagrije, čim pričanje postane emocionalnije, zamijenit će perfekt drugim, stilski izražajnijim vremenima. Naravno, neće ga sasvim odbaciti. Upotrijebit će ga i kasnije: radi ritma, radi variranja, radi eufonije i drugih razloga. Perfekt u »Pričama iz davnine« ima gotovo uvijek prednost pred ostalim glagolskim oblicima za izricanje prošlosti kada pripovjedačica tumači nešto u vezi s događanjem ili likom:

Ovo govorio bijes jer se u ono doba urezivalo na rovaše koliko bi tko obogatio.

Vrlo čest je krnji perfekt, koji je, i kao ritmotvorni element i kao izrazito pripovjedačko glagolsko vrijeme, stilski izražajniji od potpunog perfekta:

Tako oni zviždali, ciculjigali i lakrdijali...

Mogao bi se tu upotrijebiti i imperfekt: zviždahu, ciculjigahu i lakrdijahu, ali bi imperfekatski nastavci (-hu) obijesnu igru sitnih bjesića otežali, dok im

perfekt daje izvjesnu lakoću. Osim toga imperfekt svojim završetkom može kod čitalaca pobuditi asocijacije na hukanje ili hujanje, čega doista kod ovih šumskih dušića nije moglo biti (za razliku npr. od hujanja vila Zatočnica u priči o Jaglencu i Rutvici).

Ritmotvornost krnjeg perfekta još je izrazitija u odričnih glagola:

Ne našao puta do Morskoga Kralja, vratio se jarostan i bijesan.

... i odmah se maljutku nešto ne svidjelo

Prezent

Prezent u službi prave sadašnjosti u ovakvim pričama je rijedak, ali dolazi gotovo redovito na kraju pripovijedanja:

Tamo i sad sjedi, kamen broji i Bogu se moli ...

Ali je zato veoma česta upotreba tzv. historijskog ili pripovjedačkog prezenta. Kad god želi da neku radnju, neku sliku, neki prizor jače osvijetli, pripovjedačica će upotrijebiti prezent:

Pa se voda po ravnici diže sve više i više — od polja, od sela, od blaga i gumna ne vidi se ništa više. U oba sela samo krovovi i toranj crkveni vire iz zemlje.

Takve slike obično djeluju kao da su na trenutak zaustavljene pred očima čitaoca, pa on ima vremena da jasnije zapazi njihovu plastičnost. Ispuštanjem pak prezenta, tj. eliptičnom rečenicom, takva se zaustavljenost slike još intenzivira:

Pred njima ni gore ni doline, ni brda ni ravnine ni ničega, nego se pružio bijeli oblak kao bijelo more. Bijeli oblak a po njemu rumen oblačak. U rumenom oblačku stakleno brdo, na staklenom brdu zlatan dvor, a do dvora široke stube vode.

Prezent svršenih glagola, slično kao i aorist, služi za izražavanje bržih, dinamičnijih zbivanja:

Podigne se Regoč da sjedne. Sjedne on, omahne desnom rukom po lijevom ramenu, a lijevom rukom po desnom ramenu i otepe silno inje ...

ŠUMA STRIBOROVA

Snaga majčinske ljubavi osnovna je tema ove bajke. Ljudska u najplemenitijem smislu te riječi, etika materinstva u »Šumi Striborovoj« toliko je uzvišena da bismo se gotovo mogli zapitati ne prelazi li ipak ljudskost, nije li idealna, nedosegljiva, kad ne bismo znali za historije bezbroj majki koje su na ovom našem tlu stoljećima polagale na žrtvenik majčinske ljubavi vlastite živote i sreću. Tu divnu vrlinu žene Ivana Brlić-Mažuranić dovodi u konflikt s onom općeljudskom težnjom za mladošću i vječnošću koja je izmaštala zagrobni život, seljenje duša, uskrsnuće od mrtvih, uzašašće živih smrtnika na nebo, vječno blaženstvo u raju i slične lijepe besmislice.

Spremni smo povjerovati da u čovjeku nema jače sile od nagona za samoodržanjem, življenjem, pa ipak nas naša spisateljica svojim rješavanjem spomenute konfliktne situacije uvjerava da majčinska ljubav može biti jača od težnje za vječnom mladošću. Stoga je više nego potresna ona kulminaciona scena bajke kada Stribor ponudi majci da se vrati u svoju mladost i kad ona, ugledavši čarobno selo svoga mladovanja u zamamnom i svečanom ugođaju

radosti, poleti da ponovo okusi slasti najljepšeg ljudskog doba, kome starost zaboravlja i briše sve neugodne ljage. Tko bi u takvim trenucima mislio na budalastog i nezahvalnog sina? Ali ljubav prema djetetu zaustavlja majčin hod. Nema radosti dok živi briga o djetetovoj sreći. I zato kad saznaje da s povratkom u prošlost treba da popucaju i sve veze sa sinom, majka bez oklijevanja odlučuje: radije se odriče mladosti nego sina.

Ta njezina odluka ruši i sav svijet čudesa. U bajci nije ni nov ni rijedak motiv da jedan čin glavnog junaka uništava carstvo čarolije, razara svijet ukletih. Ali u većini bajki taj čin je fizički: pobjeda u dvoboju s predstavnikom zlog svijeta, poljubac, razbijanje kakvog predmeta, rušenje kakvog stupića, rječe — kakva tajanstvena riječ. Ovdje je taj čin etički, duhovni, izražen doduše riječju, ali ne čarobnom i zagonetnom, već jasnom i plemenitom, bremenitom ljubavlju i samozatajom. A to propadanje šume Striborove ujedno je i simbol osvješćivanja od varavih čežnja, jer varka je vjera u mogućnost povratka u mladost, a po tome je Brlićkina priča bitno različita od narodne bajke.

Ljubav prema domu, snaga kućnog ognjišta, druga je autorična snažna zaokupljenost. Majka pobjeđuje snagom svoje samozatajne ljubavi, ali i zahvaljujući pomoći koju joj je pružilo ognjište njezina doma. Domaći, dusi obiteljskog ognjišta, pomažu joj da sačuva kućni plamen. A sin je, tjerajući majku od kuće, nastavio rasapom ognjišta koje je već snaha svojim postupcima načela. Kad majka napušta kućni prag, gasi se vatra na ognjištu. Najsnažnije, najljepše i najemotivnije autorica opisuje atmosferu, ugođaj oko ognjišta u času kad Domaći plešu po kući i potom slušaju majčinu jadovanku. Iz slike, riječi, ritma, zvuka struji i u čitaoca radost ognjišne idile.

Tri lika nose ovu bajku: majka, sin i snaha. Majka je jedan pol, čuvarica kućnog ognjišta, stožer najčistije majčinske ljubavi, utjelovljena dobrota. Bez pogovora izvršava snahina, po život opasna naređenja, radina je i strpljiva, učinit će dobro svakome; vječno u brizi za dobar glas svoga sina, skriva njegove mane pred susjedima, dapače, hoće da ih sakrije i pred Bogom: »Idući putem htjela se pomoliti Bogu za pomoć, ali se predomisli govoreći: »Opazio bi Bog da mi sin ne valja.« I s religioznog stanovišta ovo je veoma naivno, jer bog je za vjernike sveznajuć i svemoguć, njemu se ništa ne može zatajiti, ali baš taj njezin naivni zaključak potcrtava svu snagu njezine skrbi za sina, jer samo nesebična ljubav i golema brižnost, nalazeći se dvaput u smrtnoj pogibli, neće posegnuti za jedinim spasom ako je to na štetu voljenog bića. Postojanija od litice s koje mora donositi snijeg, majka gotovo nadljudski trpi grdnje i poruge.

Ali ona ipak nije nadljudsko biće, niti sasvim plošno nacrtan simbol dobrote i majčinske ljubavi. Ona će biti dovoljno lukava da smete snahu svojim odgovorima protumačivši joj buku Domaćih kao djelovanje vjetrom podjarenog plamena, proglasivši crveni Tintiliničev opančić žeravicom, a njegov udarac praskom kestena u pepelu i žaru. Baka je željna veselja, voli zabavu pa će se i uhvatiti u kolo s Domaćina, naravno, samo za kratko jer će je nevolja njezina sina brzo zaustaviti u plesu. Ona, međutim, nije pasivna, ona se aktivno bori za svog sina. Svaku priliku iskorištava da mu otvori oči, traži saveznike kad vidi da sama ništa ne može.

Snaha je suprotni pol, utjelovljenje zla. Njezina se zloća ne odražava samo u njezinim postupcima, spisateljica je zlom proglašava i expressis verbis, jer ona »bijaše ljudska duša radi grijeha i zlobe ukleta.« Mogao ju je osloboditi

tko bi je oženio. Prema zakonima bajke moglo bi se očekivati da će je zaista neki plemeniti junak potpuno osloboditi, ali zato bi bio potreban i njezin doprinos, a ona to i ne pokušava: svoje zlo nije u sebi nadvladala. Umjesto da spasiočeva plemenitost i nju oplemeni, događa se obratno: njezina zloća prelazi na momka koji ju je izvukao iz ukletosti. Ona ostaje zla i dalje:

Počelo njih troje živjeti zajedno, ali ono zlo i naopako. Snaha ježičljiva, nazlobna, proždrljiva, i goropadna.

Poroci izrečeni s to nekoliko primjera u navedenoj rečenici — pokazani su i u njezinu djelovanju. Zloba se očituje već u trenutku susreta s momkom: »Evo budalaste glave koja će me osloboditi na svoju nesreću.« Kao da se više veseli momkovoj nesreći nego svome oslobođenju, a od silne zlobe i zlurade želje da vidi kako će baka propasti zaboravlja pod kojim uvjetom smije stupiti u šumu Striborovu. U oba slučaja njezina zloba naškodit će najviše njoj samoj.

Snahina ježičljivost dolazi do izražaja kad god se obraća starici:

»Uzmi kozu, neka te vodi. Kuda ona gore, tuda ti naglavce dolje.«

Ne skrivajući baš nimalo svoju mržnju i želju da se otarasi mrske svekrve, ona joj se sarkastično ruga. Sarkazam je još teži u drugoj prilici:

— *Provalit će se led poda mnom, propast ću u jezero,* — *odvrati baka.*

— *Radovat će se šaran propadneš li s njime,* — *reče snaha.*

Svoju pak proždrljivost snaha otkriva pred cijelim selom i tako se sama razobličava pokazujući svoje ukletničko porijeklo.

Svoju goropadnost demonstrira naročito u prizoru kad naiđe na veselje Domaćih: čuvši buku izvana, ona ljutito nasrne na vrata, vikom, pišteći, traži objašnjenje od bake: »Što je ovo, nesreće stara?« Ali i goropadnost joj se osvećuje, jer od straha pada i postaje smiješna:

Rastepe joj se kolač u rukama, raspadnu joj se kose i češljevi, bulji oči i viče od jeda ... sva je garava po licu, a pepeo joj posuo raščupane kose.

Autorica još i potcrtava komičnost situacije poredbama (od straha sjela na zemlju kao vreća; više snaha kao da se u moru topi).

Kao većina pokvarenih ljudi, snaha nije lakovjerna. Kad je svekrva uvjerava da je Tintilinićeva peta — žeravica, ona ne vjeruje, ide da provjeri. I za tu nepovjerljivost je pripovjedačica kažnjava jer se »Malik Tintilinić hitro baci nožicom i kvrcne petom snahu po nosu.«

Taština i hvalisavost također su karakterne crte ove zle žene:

Pozvat će snaha čitavo selo da vidi kako ona ima pilića na Božić kad ih nitko nema.

I tako — sve negativno i crno, kao što i mora biti u bajci.

Između ta dva pola, između dobra i zla, koleba se treći junak ove priče — sin. On je budalast, neuputan (izabravši pridjev neuputan umjesto neupućen spisateljica je postigla dvoje, jer je rekla za nj da je i neupućen i neuputljiv, tj. i neuk i težak za poučavanje). Sin je nedosjetljiv pa lakoumno vodi sa sobom djevojku o kojoj ništa ne zna. Dobričina, stidljiv i plašljiv, ne usuđuje se odbiti uslugu onome tko mu malo polaska. Ipak, njegov čin, premda lakomislen, mogao je biti i dobar, pa i dobro svršiti. Ali on nije bio kadar da preobrati zlu ženu. Neotporan i povodljiv, preuzima i sam dio njezine zloće. Do susreta sa zmijom-djevojkom štovao je majku kao svetinju, a nakon toga dovoljno je da majka nasluti snahino porijeklo pa da je zamrzi i proglasi vješticom, a ženi dopusti da mu majku zlostavlja.

Psihološki iznijansirano, u sinovu liku autorica portretira čovjeka slabića. Kad se nađe u procijepu između dva jaka karaktera, on se priklanja prividno jačemu, a to znači negativnijemu. Sa spoznajom da je počinio pogrešku slabić

se sve više priklanja zlu. Kad majka bjelodano dokaže da je u snahe zmijski jezik, sin reagira mržnjom: »Otkud tebi svračići u to doba, vještice stara?« Umjesto da otjera snahu, on izbacuje iz kuće staricu majku. A kad ga više sile opominju zbog grijeha (kad vatra trne na ognjištu i raspelo pada sa zida), on se doduše kaje, ali ni tada ne čini što bi trebalo. Kukavički, ne smije priznati ženi što misli, nego lukavo i licemjerno pronalazi druge razloge kako bi naveo ženu da pođu za materom:

Hajdemo za materom da vidimo kako će poginuti od studeni.

Po svojim vrlinama i manama sin nije jednostavan kao majka ili kao snaha. On je i dobar i zao, zapravo, naginje se sad jednome, sa drugome polu. On je donekle simbol čovjeka u ovome našem svijetu, prepunom dobra i zla, čovjeka za kojeg se otimaju i dobro i zlo. Čovjek se sam mora boriti protiv privlačnijeg zla, ali gdjekad je nemoćan, kao ovaj budalasti i stidljivi momčić, željan ljepote, premekan da nekome odbije molbu, nesposoban da se iskobelja iz mreže zla u koju se zapleo. Ali ako u njemu iskra dobrote nije sasvim ugušena, pritječe mu u pomoć plemenitost i nesebičnost drugih, u ovom slučaju — snaga majčinske ljubavi.

Tu se snažno zrcali snaga autoričine vjere u čovjeka. Kao da čujemo iz podteksta ove priče njezinu poruku: Dok je majčinske ljubavi koja žrtvuje vlastitu sreću, mladost i život, čovjek neće propasti, zlo neće pobijediti.

Po ovom intenzivnijem i profinjenijem nijansiranju psihičkih portreta glavnih junaka, posebno sina, Brlićkina priča iz davnine nadilazi stereotipiju narodne bajke.

U »Šumi Striborovoj« nalazimo još tri zanimljiva lika: djevojčicu s trješćem, Malika Tintilinića i Stribora. Dva su iz carstva čudesa, jedan iz realnog svijeta. Djevojčica s trješćem donekle podsjeća na Andersenovu djevojčicu sa žigicama i tipičnu kraljevnu iz bajke — sve u jednoj osobi. Siromašna ali nasmijana i umilna, donoseći svoje luči ona zapravo nagrađuje baku jer će iz tih luči izići Domaći koji će joj pomoći, a na kraju i sama djevojčica bit će nagrada sinu koji je okajao svoj grijeh, kao što je lijepa kraljevna nagrada kraljeviću u starinskoj bajci. Iako uboga, djevojčica svoju okolinu obogaćuje zračeći vedrinom i milinom.

Malik Tintilinić, prvak Domaćih, kućnih dušića slavenske mitologije, frapantno nalikuje na šegrta Hlapića, jer je dan kao dječačić požrtvovan, susretljiv, dosjetljiv, spretan, veseo, objestan, poduzetan i snalažljiv. Ime mu je autorica skovala sama. Malik je ime poznato iz hrvatskih (kajkavskih, istarskih, dalmatinskih) i slovenskih priča, a Tintilinić ima veze s Tintilinom dubrovačkih priča i Tintom narodne pjesme (Sjedi Tinto na granici u crvenoj kabanici), kako je uvjerljivo dokazala Maja Bošković-Stulli na već spomenutom znanstvenom savjetovanju.

Opis Domaćih i Tintilinića izvanredan je primjer na kojem se može zapaziti i onda objasniti geneza različitih čudesnih bića iz bajki. Ivana Brlić-Mažuranić sama piše o tome: »Jedne zimske večeri bio je naš dom, protiv običaja, potpuno tih. Nigdje nikoga, sobe velike, svuda polutama, nastrojenje tajnovito, u pećima oganj. Iz posljednje sobe — velike blagovaonice — začuje se: »kuc! kuc!« — »Tko je?« upitam. — Ništa! Opet: »kuc! kuc!« — »Tko je?« — i opet ništa. Nekim tajnovitim strahom stupim u blagovaonicu, i najednom: radosni prasak, udarac, mala eksplozija! U velikom kaminu prasnula je na vatri borova cjepanica, — na vratašca kamina izlete mi u susret iskrice, ko da je roj zvjezdica, a kad raskrilih ruke da uhvatim taj živi zlatni darak, podigle se one pod visoki strop i ... nije ih više bilo. — Čitala sam u ono doba Afanasjeva »Vozzrenija drevnih Slavjan na priradu« — padoše mi u taj tren na

pamet »domaći«. I tako onaj roj iskrica — zvjezdica ipak bi uhvaćen — i to u »Šumi Striborovoj« — i ona nastade upravo uslijed njih.«[44]

Ali i bez poznavanja ovog podatka ne bi trebalo suviše naprezati domišljatost pa da zaključimo da su Domaći nastali kao personificirani doživljaj igre vatre, žeravice i pepela na ognjištu, jer na njima su »kožusi, kapice i opančići crveni kao plamenovi, kosa i brada sivi kao pepeo, a oči žarke kao živi ugljen«. A sve ono što se s njima zbilo kod snahina dolaska zaista se i moglo dogoditi onako kako joj baka tumači: da je plamen izazvan vjetrom od naglog otvaranja vrata, da je Tintilinićeva crvena peta u stvari žeravica što viri iz pepela, da je prasak prouzrokovan prskanjem kestena (ili čega drugog) u žaru. I nije teško pretpostaviti da će i mnogi čitalac ovako razmišljati s Milanom Crnkovićem: »A i sami Domaći, zar i oni nisu koliko mitološka bića toliko i pjesnički plastični odraz snatrenja uz ognjište, u toplini i polumraku predvečerja i osamljeničkih večeri, kad se ugljevlje žari na ognjištu, a žalosna majka sanjari i gleda igru svjetla i sjene? Zar nije nekako prirodno da iz takve vatre, u takvoj atmosferi iskoče iz žeravice mali čovječuljci s plamenim kapicama koji su nosioci onih misli što ih je sama mislila?«[46]

Stribor je šumski starješina, kralj u kraljevstvu čuda, čarobni moćnik koji zle kažnjava a dobre nagrađuje, dobri div, svemoćni car, gospodar čarobnog dvorca ili čarobnog brijega ili čarobne spilje, kakvi se sreću u gotovo svakoj bajci. Ali Stribor ne rješava pitanje glavnog junaka definitivno, kako to biva u tipičnoj bajci. Stribor samo nudi rješenje kojim stavlja majku na kušnju. A njezin odgovor, koji je pobjeda majčinske ljubavi, čaroliju i zemlju čudesa čini nepotrebnom pa više nema ni zle guje, ni dobrih Domaćih, ni pravednoga Stribora.

»Šuma Striborova« ima tri dijela:

I Snaha zavodi sina i muči majku
  a) sin i zmija-djevojka
  b) svekrva i snaha-zmija

II Majka dobiva saveznike
  a) majka i Domaći
  b) Tintilinić i svračja jaja

III Majka se bori i pobjeđuje
  a) snaha i svračja jaja
  b) majka i Domaći na strništu
  c) put k Striboru
  d) propast šume Striborove

U fabuli nije teško otkriti i dramsku osnovicu:

Uvod — upoznavanje s čarolijom šume

Zaplet — dovođenje zmije-djevojke

Uspon — snahini postupci s majkom
majčin susret s Domaćima
javno razotkrivanje snahina porijekla
izgon majke iz kuće

Vrhunac — majka i Striborova ponuda

Rasplet — propast šume Striborove

Epilog — život sa sinom i novom snahom

[44] Vidi: I. Brlić-Mažuranić, Priče iz davnine, str. 188, Mladost, Zagreb, 1959.
[46] Milan Crnković, o. c., str. 48

Ovako komponirana, pripovijetka se doima dinamično, djeluje uzbudljivo i napeto, to više što su joj pojedini dijelovi (opisi, dijalozi, prizori) funkcionalno isprepleteni. Portretirajući likove sažeto i reljefno, kombinirajući opis vanjštine s postupcima i dijalozima, književnica je ostvarila izvanredno ujednačenu cjelinu s nizom poetski uzbudljivih, slikarski upečatljivih i ritmički skladnih slika, kao što je npr. bakin susret s ubogom djevojčicom, i Domaćima, igra Domaćih, put k Striboru, susret sa Striborom i propast Šume Striborove.

Zanimljiva je i poučna upotreba glagolskih oblika u »Šumi Striborovoj«. Djelomično se mogu s time upoznati učenici 6. razreda, ali u ovu problematiku s više koristi za učenike nastavnik se može upustiti tek u 7. ili 8. razredu. Naime, u 6. razredu može se doći samo do konstatacija da književnica opisujući događaje u prošlosti varira različite glagolske oblike, a ne može se zalaziti u detaljnija objašnjenja funkcionalnosti te upotrebe. Iako u završnim razredima osnovne škole nije predviđena obrada ove bajke, nastavnik joj bi se ipak mogao vratiti baš iz sintaktičko-stilističkih razloga. Tek tada su učenici u mogućnosti da shvate i ono po čemu je ta bajka zaista klasična umjetnina naše riječi.

Kao i većina narodnih bajki, »Šuma Striborova« počinje krnjim perfektom, koji se zatim izmjenjuje i s potpunim perfekatskim oblicima:

Zašao neki momak u šumu Striborovu, a nije znao da je ona šuma začarana.

Cijela ekspozicija u znaku je perfekta da bi završila imperfektom: »... jer bijaše lijep zimski dan.« Uzrok je ovom imperfektu višestruk: 1) Autorica i inače nerado upotrebljava perfekt glagola biti, 2) imperfekt je ovdje ritmički pogodniji, 3) ovdje se njime ne izriče radnja nego se daje samo usputno objašnjenje, a I. Brlić-Mažuranić rado ističe razliku između radnje i objašnjavanja promjenom glagolskog oblika, 4) češćom upotrebom imperfekta autorica postiže i jači dojam davnine.

Krnji perfekt obično je u tim ili drugim slučajevima i ritmički bolji. gotovo uvijek kad otpočinje nova faza fabule:

Počelo njih troje živjeti zajedno ...

Zapovijedila snaha baki da dobro pazi na kokoš ...

Tako počinje i epilog priče:

»Momak se poslije vjenčao s onim ubogim i milim djevojčetom ...

Krnji perfekt obično je u tim i drugim slučajevima i ritmički bolji.

U perfektu su obično tumačenja koja nisu dio fabule, nego samo autorov usputni komentar:

Sad da je ono bio siguran i dosjetljiv momak, pa da je brže mahnuo ušicom od sjekire na nju i da je viknuo ...

U takvom tumačenju može se pojaviti i imperfekt, ali najčešće izazvan potrebama ritma: *Ono pak ne bijaše prava zmija, nego bijaše ljudska duša.* Ako bismo imperfekt zamijenili perfektom *Ono pak nije bila prava zmija, nego je bila ljudska duša,* dobili bismo suviše uzastopnih troheja, a izostao bi i onaj dojam arhaičnosti.

Početni dramatski dio fabule (zaplet) počinje dramatskim glagolskim oblikom: »Ali iz panja iziđe pred njega zmija i stade se umiljavati oko njega.« Tu su dva aorista (ako iziđe ne shvatimo kao prezent, što opet ne mijenja stvar, jer se svršeni prezent doima kao i aorist). Aorist je glagolski oblik zbog svoje kratkoće vrlo prikladan za izricanje brzih, dinamičnih radnji, a sličnu službu može imati i prezent u svršenom vidu. Zato se i druge veoma žive i brze akcije u daljem toku radnje izriču aoristom ili svršenim prezentom:

Prasne plamen, skočiše Domaći, topnuše svi u jedan mah nožicama o ognjište...

Svi domaći ciknuše od radosti...

Donese baka gnijezdo: podigoše kokoš, a ono u gnijezdu nešto zakriješti: iskočiše goli svračići...

Posadiše baku na jelena, a Domaći posjedaše na vjeverice i pođoše put šume Striborove.

Posebno to vrijedi za prekretne trenutke, kakav je npr. rasplet priče:

Zanjiše se čitava šuma, provali se zemlja, propade u zemlju ogromni dub sa dvorovima i sa selom srebrom ograđenim, nestade Stribora i Domaćih, — ciknu snaha iza duba, pretvori se u guju — uteče u rupu — a majka i sin nađoše se nasred šume sami, jedno uz drugo.

Čvorne tačke priče, ako ne zahtijevaju dinamični aorist ili prezent svršenih glagola, dane su pripovjedačkim (historijskim) prezentom, koji radnju kao da na čas zaustavlja i stavlja pod snažniju rasvjetu.

Baka u opasnosti i svjetlosti svoje ljubavi: *Pucketa led pod bakom, plače ona da joj se suze po licu mrznu. Ali još neće da se Bogu moli, taji pred Bogom da joj je sin grešan.*

Bakin susret s djevojčicom: *Ali se svejedno djevojče nasmijava, jer je umilne ćudi. Pod pazuhom joj svežanj triješća.*

Susret s Domaćima: *Izlazi njih sve više iz plamena, svaka luč po jednoga daje. Kako izlaze, tako se smiju i vrište, prebacuju se po ognjištu, cikću od veselja i hvataju se u kolo.*

Put k Striboru: *Jašu oni kroz noć — na jelenu rogovi i paroščići, a na svakom paroščiću zvjezdica. Sjaji se jelen i kazuje put, a za njim juri dvanaest vjeverica...*

Selo bakine mladosti: *Zvona zvone, gusle gude, zastave se viju, pjesme potcikuju.*

Pluskvamperfekt je u »Pričama iz davnine« čest jer daje arhaičan ton pripovijedanju i zato je češći pluskvamperfekt s imperfekatskim nego perfekatskim oblikom pomoćnog glagola. Ipak, radi ritma autorica će koji put upotrijebiti i taj za »Priče iz davnine« manje uobičajen lik: *Moli sin Boga i majku da mu oproste. Bog mu oprosti, a majka mu nije ni zamjerila bila.* Pluskvamperfekt u drugoj rečenici mogao je glasiti: *a majka mu ne bijaše zamjerila«*, ali tada bi bili dovedeni u pitanje i ritam i blagozvučje.

Vještina funkcionalne izmjene glagolskih oblika u opisu jednog prizora možda se najbolje očituje u opisu igre Domaćih:

Pa zaigra kolo: po ognjištu, po pepelu, pod policu, na stolicu, po ćupu, na klupu! Igraj! Igraj! Brzo! Brže! Cikću, vrište, guraju se i krevelje. Sol prosuše, kvas proliše, brašno rastepoše — sve od velike radosti. Vatra na ognjištu plamsa i sjaji, pucka i grije; a baka gleda i gleda...

U tom poskočnom ritmu, majstorski ostvarenom samim izborom riječi, slaganjem rečenice i ispuštanjem glagola (pod policu, na stolicu), iscrpljene su gotovo sve mogućnosti izricanja prošlosti: dominantan je historijski prezent (cikću, vrište). Sve su to radnje koje su trajale duže, ali prosipanje soli i brašna bilo je kratko, jednokratno, jer nije bilo hotimično, nego se omaklo i brzo svršilo. Zato je nužno svršeno vrijeme (perfekt, svršeni prezent, aorist). Ovdje je najprikladniji aorist zbog ritma, dinamike, iznenadnosti, ali i zbog svoje zvučnosti: šumni suglasnici, »s« i »š« (prosuše, proliše) dočaravaju zvuk prosipanja soli i brašna.

U toj uzbudljivoj igri ognjišnih patuljaka javlja se i imperativ. Mogao bi to biti pravi imperativ, koji je uzbuđena autorica upotrijebila uplećući se u radnju da bodri, potiče, a mogao bi se shvatiti i kao historijski imperativ mjesto perfekta (igrali su, igrali su). Uzvičnici govore u prilog onom prvom, poticajnom značenju imperativa, ali ne treba odbaciti ni drugu mogućnost. Tom dvoznačnošću imperativa književnica je nadahnuto iskoristila obje sintaktičke mogućnosti imperativa: izrazila je prošlu radnju i svoju emocionalnu prisutnost u igri Domaćih.

Na kraju te ustalasane igre u kolo se hvata i baka, ali za kratko. Rečenica s perfektom, imperfektom i aoristom prekida igru: *Ali joj ipak ostalo još čemera u srcu, a to bijaše tako teško te kolo odmah stade.* Težina tog raspoloženja, odražena teškim imperfektom (bijaše) morala je biti teret za laku igru i zakočiti je. A to naglo zaustavljanje dano je aoristom: *stade.* Ritam bi ovdje dopustio i prezent (stane), koji će se uskoro u daljem tekstu i pojaviti, ali dva »tvrda« suglasnika (t, d) izvanredno oponašaju pojačani topot posljednjih koraka. I poredak njihov, najprije bezvučni, slabiji *t*, pa onda zvučni, jači *d*, potkrepljuje naše uvjerenje da je aorist baš u tu svrhu izabran.

REGOČ

»Regoč« je himna mladosti i najljepšim čovjekovim vrlinama po kojima riječi ljudskost, čovječnost, humanost dobivaju svoj najplemenitiji smisao, uzvišeniji od svega neljudskog i nadljudskog. Biti kao bog, svemoćan i nepobjediv, zagospodariti prirodnim i natprirodnim silama, to je prastara ljudska težnja, kojoj tragovi vode ne samo do biblijske priče o pobunjenim anđelima i njihovu vođi Luciferu nego i do svih bajki svijeta gdje glavni junak traži ili i nalazi čudesna sredstva nadljudske moći: čarobnu svjetiljku, čarobni prsten, čarobni stolić, čarobno zrcalo, čarobni štapić i dr. Gledana s tog stajališta, priča o Regoču odražava daleku srodnost s antibajkom, jer ljudski protagonisti radnje, Ljiljo i ostali pastiri, ne dobivaju čarobni vilinski veo, već naprotiv, njihova prijateljica iz nadsvijeta uništava svoju svemoćnu vilinsku koprenu, odričući se tako svojih vilinskih povlastica i nadnaravne moći, a sve iz velike ljubavi prema ljudskoj djeci.

Brlićkina bajka o demagizaciji vile Kosjenke pored ove antifaustovske, ili još bolje, antiluciferske misaone potke ima i drugu ne tako istaknutu, ali ipak naglašenu ideju: to je danas tako aktualna misao o mladima kao nosiocima borbe protiv pogubnog pragmatizma starih. Jer to je i priča o odraslim stanovnicima dvaju sela, o njihovu jalu, zaslijepljenosti i mržnji i o njihovoj djeci koja se svemu tome odupiru, ne hajući za njihove svađe oko plitkih interesa i borbe za prestiž. Otpor mladih, koji krše sve zabrane starijih da bi se sastajali, bezbrižno igrali i pjevali, čini nam se tako suvremen, tako aktualan unatoč patini drevnine kojom autorica zaodijeva svoje pričanje.

Radnju bajke pokreću dvije od osnovnih karakternih crta ljupke vile Kosjenke: radoznalost i dobrota srca. Iz radoznalosti rađa se želja za putovanjem i otkrivanjem a to donosi i pustolovinu i nove spoznaje. Takva pustolovna Kosjenkina narav nosilac je akcije u prvom dijelu priče: želja da juri na konju dovodi je u Legen, želja da pregleda lijepu krajinu koju je u toj jurnjavi samo usputno vidjela navodi je da se s Regočem vrati, ali želja da zaviri i ispod zemlje odvodi je na povratku u podzemlje.

Drugi dio bajke zavisi dobrim dijelom od izvanjskih činilaca (svađe odraslih), ali je i tu pokretač sviju akcija Kosjenka, i to ovaj put zapravo njezino

dobro srce: ona razbacuje svoje biserje da bi razveselila pastire i pastirice, ona upućuje Regoča kako će ih zaštititi od povodnja, ona spašava djecu žrtvujući svoj veo, ona ne gubi pouzdanje kada se svi zabrinu kako će živjeti bez iskustva odraslih, ona prva primjećuje šukundjeda i šukunbabu koji će im dati upute za život.

Oba glavna dijela priče započinju igrom. Igra vodi u pustolovinu, a pustolovina do novih spoznaja i u novi život.

I dio: Kosjenkina igra s konjem
Igrajući se Kosjenka otkriva
a) sela pod gorom
b) Regoča u Legenu
c) potonuli svijet podzemlja

II dio: Kosjenkina igra s pastirima
Igrajući se na pašnjaku Kosjenka
a) rasipa biser
b) spašava djecu od poplave
c) obnavlja s djecom selo

Radnja je dinamična, pozornice se brzo izmjenjuju: oblaci (carstvo vila), pašnjak, bregovi, doline, šume, pusta zemlja oko Legena grada, podzemlje, ravnica i nasipi oko rijeke. Za razliku od tipične bajke, ovdje glavna junakinja ne napušta realni svijet da bi se uputila u svijet irealnosti, već obratno: Kosjenka napušta na samom početku svoj irealni svijet da bi zauvijek ostala u svijetu realnosti.

Težište radnje je ipak na trima pozornicama: Regočev Legen, podzemlje i šumska uvala između zavađenih sela. Tu se odigravaju najuzbudljivije scene, tu su i najljepši opisi: razgovor Kosjenke i Regoča pod zidinama Legena, Kosjenkina igra i nezgoda u podzemlju, Kosjenkina igra s pastirima.

Kao i ostale »Priče iz davnine«, i Regoč se odlikuje slikovitim ali jednostavnim opisima. To su koloristički efektne slike s upečatljivim karakterističnim detaljima, kao npr. slika dvaju sela pod gorom:

No najviše joj se svidjelo kad projuriše ukraj jednoga kraja gdje bijaše gora, a na njoj divna šuma, pod gorom dva zlatna polja kao dvije zlatne marame, na njima, dva bijela sela kao dva bijela goluba, a malo podalje velika voda.

To je prvi opis, kroki, pejzaž zapažen na brzinu, u trku, ali ni drugi put kad bude isti krajolik sporo promatrao tromi Regoč, pripovjedačica neće otići u detaljnije slikanje. Svom prvom crtežu dodat će još rumenilo večernjeg neba i nasipe pored rijeke sa zelenilom trave, sa stadima i pastirima.

Sažet je opis i puste krajine oko grada Legena:

Uleti vranac u ravnicu, a ono sama žuta zemlja, nigdje ni travke, ni drveta, a sve veća studen što dalje ulaze u ravnicu. Kolika pak ono bijaše ravnica, ne da se ispripovijedati... Sedmi dan pred zoru stigoše do srca ravnice, a u srcu ravnice stajahu porušene zidine strahovito velikog grada Legena, u kojem vladaše silna zima.

Opis podzemlja podsjeća na narodnu pjesmu:

Na jednom se mjestu vide dvori gospodski, sve vrata i prozori zlatom obloženi, a crvenim mermerom ozidani. Na drugome mjestu opet: oružje junačko, tanke diljke i teške demeskinje, alemom i dragim kamenom urešene. Na trećem mjestu blago davno pokopano, zlatni pladnji i srebrne čaše, dukatima napunjene — i kruna carska, triput prežežena.

Sudbina tih propalih dvora ostaje tajna, ali se čitateljeva misao ponovo na njih navraća kad voda potapa zavađena sela, pa čak i prije — kad pripovjedačica saopćava razloge tih svađa:

Bila je pak ljuta svađa među ona dva sela — svađa radi gumna i radi pašnjaka, radi mlinova i radi drvosjeka, a ponajpače radi palice straješinske, što je odavno jedno selo svojatalo, a drugo ne htjelo da je izdade.

Zar neće, čitajući to, mnogi čitatelj pomisliti na podijeljenost suvremenog svijeta, na zapaljive međunarodne trzavice oko granica, prestiža i vlasti, i to ne samo na one u međunarodnim okvirima nego i one unutar pojedinih država? Ne izaziva li slika svijeta propalog u podzemlje asocijacije na svijet poslije atomskog rata? A kad zaigra ratno kolo ma gdje, na bilo kojem meridijanu ili paraleli, ne ponašaju li se naši suvremenici baš kao i seljaci i »Regoču«:

Još bi se seljani i spasli da su bježali pred vodom na svoje tavane. Ali u oba sela bijahu svi seljani izašli na gumna sa sviralama i talambasima da se raduju i da gledaju jedno selo u propast drugoga. Pa kad već i jednima i drugima bijaše voda do pojasa, oni još udarahu u talambase, a kad im bila voda i do grla, oni još puhahu u sviralice od zloradosti. I tako se potopiše svi do jednoga, sa talambasima i sa sviralicama...

Treba li poimenično nabrajati Bijafru i Nigeriju, arapsko-izraelske sukobe, vijetnamski rat, sovjetsko-kineske incidente, opću svjetsku trku u naoružavanju — da bismo shvatili živu aktualnost bajke o Regoču?

I kad nasuprot tome sljepilu odraslih, koji trče »za vlašću, zlatom il za hljebom« (Cesarić), pripovjedačica postavi solidarnost, drugarstvo i nesebičnost njihove djece, čobana i čobanica koji nisu *marili ni razumjeli pravde starijih*, nego se sastajali svake večeri i igrali zajedno, pa kad pročitamo kako je *radi toga bilo u oba sela graje i vike na djecu* te saznamo na kraju kako su djeca uredila svoj novi svijet poslije potopa (jedno selo i jedno gumno, jednu crkvu i jedno groblje, s krasnom kulom od gorskog mramora i vrtom gdje cvatijahu naranče i dafine, gdje su nakon rada s Kosjenkom kolo igrali i pjesme pjevali), ne možemo a da ne nađemo sličnosti s današnjim revoltom mladih protiv svijeta odraslih, s njihovim prezirom utilitarizma i njihovim protestnim igrama i pjesmama protiv ovog i ovakvog svijeta kome zakone kroji biznis i strast za vladanjem.

I tako, mada po svojim osnovnim idejnim premisama različita od klasične bajke, ova Brlićkina priča ipak nastavlja njihovu tendenciju: fantastično zidanje svijeta dobrote, svijeta pravde, svijeta istine, svijeta ljepote.

A ovom izopačenom svijetu, kome je korist vrhovni princip (a glagol koristiti draži s akuzativom nego s dativom, jer radije koristi koga nego kome), autorica suprotstavlja glavnu junakinju, vilu Kosjenku, koja kao da uopće nema osjećaja za praktičnu korist te je toliko daleko od koristoljubivosti da će je praktičan duh proglasiti lakoumnom. Kao Andersenova mala sirena, Kosjenka nije ljudsko već vilinsko biće, ali je sretnija od svoje danske prethodnice, koja nije mogla ni za jedan jedini čas postati pravo ljudsko biće. Ali Kosjenka osim svoje vilinske koprene gotovo i nema ništa drugo nadljudsko pa je po svim svojim drugim osobinama tek dražesna, lijepa, vesela, ponosna, bistra, hitra i radoznala djevojčica, koja *ništa na svijetu nije voljela toliko koliko krasne igre i mile pjesmice*, koja *svoj biser bijaše na igru potratila, a svoju vilinsku koprenu od dobrote srca poklonila i razderala.* Oduševljena igrama čobančića, ona kliče: *Nikad više neću od vas otići*, a to

ne ostaje samo izraz jednog razigranog trenutka, nego će tu izjavu činom potvrditi.

Bistroumna, ona brzo procjenjuje kakav je po karakteru div Regoč i u svakoj situaciji umije naći rješenje; radoznala, ona zaviruje svuda po zemlji i pod zemljom, sve dira, baš kao dijete, pa takvom djetinjom obiješću i bezbrigom izaziva nevolju, ali, optimistična, ona ne zapada u očaj, već traži izlaz iz teške situacije. Ona je po naravi vesela, jer *nikada ne bijaše tužna*, ali će se naljutiti na Regoča što je tup i trom, zaplakat će i od straha i od radosti, ali i ponosno umije da obuzda osjećaje i da se pripravi na neminovnost (priprema za smrt u podzemlju). Kao dijete svjetla, ona se jedino mraka boji.

Dobrodušni div Regoč nosilac je moći koja će spasiti pastire i Kosjenku, a ujedno i simbol sirove, prirodne snage, koja se u prirodi često troši na ništetan, besmislen posao i tek kad je ljudski um oplemeni, donosi korist ravnu svojoj moći.

Taj gorostas golema tijela i male pameti, trom na mišljenju, lišen želja i radoznalosti, nepokretan i neuputan (kao sin u Šumi Striborovoj), po izgledu je strahotan: *golem čovjek, veći negoli najveći hrast u šumi. Na tom čovjeku ogromni plašt od debela platna, a opasao se remenom od pet hvati. U toga čovjeka glava velika kao najveći badanj, a brada kao stog kukuruzovine. Tako je velik taj čovjek da bi tko pomislio: ono se crkveni toranj povalio uza zid.* Takvim hiperboličnim usporedbama pripovjedačica češće ističe njegovu golemost:

... a bijaše uho Regočevo veliko kao cijela Kosjenka.

... progovori Regoč takvim krupnim glasom kao da grmi izdaleka.

Kad s ramena otresa inje, onda je to toliko *koliko bi snijega kliznulo sa jednog krova*, kad udara nogom u zemlju, dršće polovica svijeta i zemlja se prolomi.

Ljiljo nije veći nego prst Regočev.

Ne samo fizičkim izgledom nego i duhom je Regoč Kosjenkin antipod. Nepokretan, inertan, flegmatičan, on trpi zimu iako bi mogao načiniti krov nad glavom: *E zašto bih? Doći će sunce.* Radi besmislen posao jer mu je tako suđeno pa on za bolje i ne pita. On može udarom noge probiti ulaz u zemlju, ali mu do susreta s Kosjenkom nikad nije na pamet palo da to i učini i da pogleda što pod zemljom ima. Olako se miri sa situacijom i ništa ne poduzima da je izmijeni, sve prima pod gotovo, onako kako jest. Kad ga Kosjenka upozori na mrak, on reagira, za svoju pamet gotovo duhovito: *Nije mrak došao k nama, nego smo mi došli k njemu.*

Ali taj priglupi div o kome Kosjenka nema baš laskavo mišljenje *(Od Regoča mi pomoći nema, jer je Regoč luda glava koja ni sama sebi ne pomaže, a kamoli da se dosjeti da meni pomogne).* — siromašan je doduše duhom, ali ne i srcem. On ne može odoljeti Kosjenkinu nagovaranju da je prati u svijet, on joj ispunja svaku željicu, on osjeća neku prazninu kad krene kroz podzemlje bez Kosjenke, pa kad shvati da mu se to radi nje *stinulo kruto u srcu u prsima*, sve onako trom i neuputan, on odjednom postaje okretan i hitro je spašava. Koliko se nježnosti krije u tom divovskom srcu, pokazuje ova slika:

Da je Regoč viknuo od žalosti, potreslo bi se podzemlje i ugasila bi se sasvim svjetiljka — nestalo bi i one male svijetle krijesnice kraj hladne Kosjenke. Ali Regoča bijaše od žalosti tako stisnulo u grlu da nije mogao viknuti, nego on pruži svoju silnu ruku i polagano dohvati hladnu Kosjenku i položi je na svoj dlan, te je grijaše i grijaše među oba dlana kao zimsku ptičicu.

Taj veliki div plače od radosti zajedno sa spašenom Kosjenkom:

Regočeve suze bijahu krupne kao kruške, a Kosjenkine sićušne kao proso; ali u stvari isto bijaše, i oni se od to doba silno zavolješe. Uspjelost ovih poredaba (Regočeve suze — kruške, Kosjenkine — proso) nije samo u slikovitosti i zvučnosti (u izrazu »krupne kao kruške« kao da čujemo teže i glasnije kapanje orijaševih suza, a u izrazu »sićušne kao proso« zaista se čuje kako sipi sitna rosica Kosjenkinih sićušnih suzica), nego i u funkcionalnom kontrastiranju koje upućuje na jednu veliku misao: nije format, količina, dimenzija — mjerilo za ljudski osjećaj: sitno i krupno katkad su jednake, iste veličine. Regoč nije sasvim budalast, prije bi mu odgovarali pridjevi sporomisleć i malomisleć nego glup. Kad misli, sinut će u njegovoj glavi i tračak lucidnosti, a njegova sklonost k lijepom također nije bez veze s razumom. Kosjenku voli i zato što je lijepa, a kad razgleda pejzaž pod gorom, on zažali:

Ej, zaista, u što sam boravio hiljadu godina u Legenu, u onoj pustoši, kad na svijetu ima ovakve divote.

Silan je njegov strah pred ružnoćom:

Kad se naime ukazaše na tavanu djed i baka, uplašio se Regoč kao još nikada u svom životu. Uplašio se on strahovito njihovih navoranih, išaranih staračkih lica.

Ljiljo je jedini važniji junak ove priče porijeklom iz stvarnoga svijeta. Vođa malih pastira *bijaše najljepše i najmudrije dijete obaju sela i obaju kotara.* On je hrabar i poduzetan. Kad se svi prepanu Regoča, Ljiljo pametno umuje: *Ne bojte se, braćo, nije mogao Bog ovoliku grdosiju na zlo stvoriti, jer da je zla, već bi odavna pol svijeta pomorila.* Kada se jedna pastirica omakne u vodu, Ljiljo je vješto spašava. On shvaća što odrasli ne shvaćaju: da će oslobođena vodena stihija potopiti oba sela. Kad Kosjenka žrtvuje svoj veo, Ljiljo će je zavoljeti više od svega. Tužan je zbog gluposti odraslih, snužden je kad shvati da bez njihova iskustva neće moći uspješno voditi borbu za život.

Ljiljo ipak nije glavni junak priče. Ako bismo ga uspoređivali s junacima tipične bajke, on ima donekle ulogu sličnu ulozi lijepih djevojaka koje glavnom junaku u odsudnoj borbi na ovaj ili onaj način pomažu. No on je ipak i nešto više od toga. On je predstavnik mladosti, predvodnik pokoljenja koje će svijet popraviti, koje će zlo u svijetu nadvladati.

Mladi bez iskustva neće izmijeniti svijet, potrebna im je zato pomoć onih među iskusnima koji su sačuvali dječje srce. Ovdje su to šukundjed i šukunbaba, koji već prije potopa prorokuju pobjedu mladih: *Boljim će plodom uroditi dječja igra po planini negoli vaše žito po poljima.* Njihova je dakle uloga pedagoška, jer su prenosnici historijskog iskustva prethodnih generacija i kao veza s prošlošću nosioci upozorenja da se izbjegnu zablude povijesti: *Ovo pak i radi toga bijaše dobro što ono bijahu sasvim priprosta sela, te u njih ne bijaše ni knjiga ni upisa tko bi spominjao čobančadi o nesreći koja bijaše nastala od zlobe kad ne bi ostali djed i baka živi.*

Ova proljetna bajka najtužnija je od svih »Priča iz davnine«. Dok u ostalima, kao što je i red u bajci, glavni junaci pobjeđuju i živi uživaju slast svoje pobjede, dotle Potjeh, doduše moralni pobjednik, pogiba kao tragični junak, otkupljujući svojom smrću grijehe svoje braće, ali i plaćajući svoju vlastitu zabludu.

Tako su u osnovi ove priče dvije ideje. Prva proizlazi iz samoga događanja, iz činjenice da se Potjeh morao utopiti da bi očajem svog bjesića lišio i braću njihovih bjesova i tako im omogućio da progledaju i shvate svoju opačinu. Dakle, za pobjedu dobra nužne su katkad žrtve najboljih da bi se dobru priveli oni koji su slabi i suviše podložni utjecaju zla.

Druga misao najizričitija je potvrda Brlić-Mažuranićkine »etike srca«, a izriče je Svarožić, bog svjetlosti: *Kiniš se i mučiš i dozivaš mudrost godinu dana da doznaš istinu. A da si poslušao srce svoje kad ti je na pragu kolibe govorilo da se povratiš i da ne ostavljaš djeda, eto ti, jadan istine i bez mudrosti!*

Šume, šumske krčevine, proplanci i čistine, to su pozornice ove potresne priče. To je doba lipa i medovine i sve odiše vremenima kada su stari Slaveni u takvim pejzažima provodili svoj život usko povezan s prirodom. S jednom od glavnih privrednih djelatnosti naših predaka vezan je i početak radnje: Djed Vjest šalje unuke u predzorje da pregledaju kako su pčele prezimile u šumi. Neiskusni unuci, još nevješti šumi, boje se tame, pokušavaju da razgovorom i pjesmom odagnaju strah, ali pjesma o božiću Svarožiću, krasnu mladiću, koji je zapravo stara slavenska personifikacija sunčane svjetlosti, omogući im da steknu prva velika iskustva, da zakroče u svijet koji će ih staviti na kušnju. Opis njihova susreta sa Svarožićem zaista je personificirana, fantazmagorična vizija sunčeva izlaska:

Kad oni tamo, ali navrh onoga brda sinu sjajnost kakve još nikada ne bijahu vidjeli, a treptjela je kao zlatan barjak. Protrnuše braća od čuda, a ona svjetlost iščezne s brda i stvori se bliže povrh jednoga velikog kamena, zatim još bliže povrh stare lipe i napokon zasjaji kao čisto zlato upravo pred njima. I ukaza im se prekrasno momče u blistavu odijelu, a oko njega zlatna kabanica trepti kao zlatan barjak. Ne mogu braća ni da pogledaju u lice momčetu, nego pokriše oči rukama od velikog straha.

Simbolično je i njihovo putovanje na skutu Svarožićeve zlatne kabanice. Svjetlost omogućuje čovjeku da spozna istinu o svijetu i sebi. Tama tu istinu sakriva. To je smisao ovog prizora, izvanrednog uzorka Brlićkine pripovjedačke proze, dinamične, ritmične, eufonične, plastične i poetične:

To reče Svarožić te omahnu zlatnom kabanicom i zahvati zlatnim skutom Ljutišu, Maruna i Potjeha. Omahnuo je Svarožić, vije se kabanica, a braća na skutu kabanice viju se i kruže s njom; viju, kruže, kruže, a pred njima poče prolaziti cijeli svijet. Ponajprije vidješe sve blago, i sva polja, i sva dobra, i sva bogatstva što ih onda na svijetu bijaše. Pa onda viju, viju, kruže, kruže i vide sve vojske, i sva koplja, i sve sulice, i sve vojskovođe, i sve pljenove što ih tada na svijetu bijaše. Pa onda još jače viju, viju, kruže, kruže i odjedared vide sve zvijezde, i sve zvjezdice, i mjesec, i vlašiće, i vjetar i sve oblake. Od tolikog viđenja sve se smutilo braći, a ono kabanica svudilj trepti i šumi i šušti kao zlatan skut, a Ljutiša, Marun i Potjeh nađoše se opet na tratini.

Taj opis, osim uvodnog (uzlet na skutu) i zaključnog dijela (spuštanje na tratinu) ima troslojnu strukturu, a gramatički su nosioci svakog sloja

predikati s objektima. Razlika je među tim slojevima samo u tome što se isti predikati u duhu narodnog pripovijedanja trokratno ponavljaju (viju, kruže, vide), dok se objekti u svakom kruženju izmjenjuju; dok lete, braća promatraju — u prvom krugu zemljino bogatstvo: blago, polja, dobra, — u drugom krugu ljudsku silu: vojske, koplja, sulice, vojskovođe, plijen, — u trećem krugu elemente prirode koji su znamenje mudrosti (i ljepote): zvijezde, mjesec, vjetar, oblaci.

Pri spuštanju kabanica *sveudilj trepti i šumi i šušti kao zlatan skut*, pri čemu suglasnici *s*, *š* i *z* onomatopejski pojačavaju dojam šuštanja.

Na rastanku im Svarožić daje savjet od životne važnosti, koji treba da dobro zapamte:

Evo što vam je raditi: ostanite na krčevini i ne ostavljajte djeda dok on vas ne ostavi i ne idite u svijet ni za dobrim ni za lošim poslom dok ne vratite ljubav djedu.

Takav je bio njihov susret sa sunčanom svjetlošću, sa životnom istinom. Saznali su da na svijetu vlada bogatstvo sila i mudrost, ali su i upozoreni da ne polaze u taj svijet bez ljubavi i dok ne vrate dug ljubavi. I baš taj zadnji dio istine, opijeni doživljajem i strahom, zaboraviše sva trojica. A to će biti sudbonosno kada se nađu suočeni sa silama tame.

A gospodar tame već je na putu da ih zaskoči. Bjesomar, vladar zlih i opakih sila, preuzet iz slavenske mitologije, mrzi starca Vjesta zbog ognja kojim Vjest sa svoje krčevine odgoni sile mraka. Zato Bjesomar šalje svoje bjesove da napadnu starčeve unuke. Golemoj vojsci čudesnih bića Ivana Brlić-Mažuranić, uz Domaće, pridružuje i bjesove — sitne, nakazne, gurave, mrljave, razroke i rogate zlodušiće, koji zvižde, ciculjigaju i lakrdijaju po rakiti.

Dva su korijena iz kojih je autoričina mašta izvela ova bića: jedan je u prirodi, a drugi u ljudskoj psihi. Iz opisa bjesovske igre u rakiti i vododerini nije teško zaključiti da su ti bjesići zapravo personifikacija svih onih šumova i zvukova koji se mogu čuti u šipražju, u vrbiku, među prizemnim biljem, a projicirane su u njihov lik i fizičke osobine životinjica koje te zagonetne šumove u rakiti mogu prouzročiti: jedan je bjesić — siv kao miš, drugi je — sur kao tvorić, treći je — crn kao krtica, četvrti je — rogat kao puž, peti — golišav kao žaba itd.

Ljudska narav je drugo izvorište bjesova. Svaki čovjek ima neku svoju manu, pretjeranu, poročnu žudnju, bjesića koji ga bocka i tjera da svoju žudnju utoli pod svaku cijenu, pa i pod cijenu zla. Bjesovi su prema tome također personifikacija ljudskih poroka. Oni su, naime, *luda i bezglava čeljad, koja niti je za posao, niti može kome nauditi dok ih koji čovjek ne primi k sebi.*

Protiv trojice Vjestovih unuka Bjesomar šalje bjesiće koji su simbol žudnje za bogatstvom, silom i mudrošću. Starija dva brata lako su savladani od bjesova bogatstva i moći pa ne rekoše djedu istinu, a svom okrnjenom, jednostranom izvještaju o putu dodali su lažno proročanstvo o svojoj budućnosti. Marun je dakle podlegao poroku bogastva (bit ćeš najbogatiji), Ljutiša poroku moći (bit ćeš najsilniji), a istinoljubivi Potjeh, iako ga je bijes mudrosti napastovao i grizao (bit ćeš mudrac najveći), priznade djedu da je sve zaboravio.

I tako je Marun stao zgrtati bogatstvo, Ljutiša je razbojnikovao, a obojica su djedu zagorčavali život. Vjest strpljivo podnosi njihovu nebrigu i bahatost, odupire se njihovu načinu života, odbijajući da ga robovi služe, pa sam cijepa drva i vodu nosi, podržavajući svetu vatru na krčevini i tugujući

za Potjehom koji je otišao u potragu za istinom. Opsjednuti svojim bjesovima, Marun i Ljutiša rade djedu o glavi, pri čem je Marun gori od Ljutiše, jer Ljutiši *na krvi i na razboju ne bijaše toliko otvrdnulo srce koliko Marunu na bogatstvu i rovašima.* Manje je, dakle, srca u bogataša nego u razbojnika. A djed, zatvoren u zapaljenoj kolibi, ne misli na sebe, nego žali Potjeha koji ga je pozlijedio svojim odlaskom i braću koja u svom sljepilu ne vide istinu života:

Iz srdaca vaših vadite, a na rovaše mećete. Ali gledajte: još vam rovaši nisu puni i mnogo čislo na njima nedostaje, a srca ste već do dna ispraznili kad, eto, palite djeda i rodnu kolibu.

Potjeh, međutim, lunja sa svojim bijesom po šumama uzalud se trudeći da se sjeti Svarožićeva savjeta. Igra bjesova koji su se pridružili njegovu bjesiću u vododerini ide u red najljepših Brlićkinih opisa:

Ele, jednoga jutra zamislio bijes novu dangubu. Popeo se on navrh stijene na kojoj bijaše strma vododerina u kamenu, zajašio glatki klipić i spustio se po vododerini kao munja. Omili bijesu odmah ta igra kao nijedna druga te mu se prohtije društva za nju. Uze on dakle travu i zazviždi u travu preko stijene i šume, a ono iz grmlja, kamenja, iz rakite i šaša dotrkaše, dođipaše sve mali bjesovi kao onaj prvi. On njima zapovijeda, a oni svaki uhvatiše po klipić, pa na stijenu. Pa da vidiš kako sjedoše na klipiće, te kad poletješe niz vododerinu! A bilo ih svake ruke i svakog plemena bjesovskoga. Crveni kao crvendaći, zeleni kao zelembaći, rutavi kao janje, golišavi kao žabe, rogati kao puž, šušati kao miš. Takvi oni lete niz vododerinu, na svojim klipićima, kao luda vojska na ludim konjima. Lete niza stijenu, jedan drugomu za petama i ne zaustavljaju se do pol zaravanka, gdje ležaše velik kamen, sav obrastao mahovinom. Tu se zaustavljaju na mahovini te se od velikog zamaha i od puste ludorije koprcaju jedan preko drugoga.

Ta igra je zapravo maštom oživljeno različito šumsko gibanje, popraćeno šumovima izazvanima vjetrom, skakutanjem ptica, kukaca i drugih životinja, krckanjem suharaka, mrvljenjem suhog lišća i drugih pojava u prirodi koje zbog svojih nevidljivih uzročnika gdjekad djeluju prilično tajanstveno. Prizor klizanja lijep je sam po sebi, zanimljiv i dinamičan, pa se ugodno doima i onog čitaoca koji ne misli na pupčanu vezu te igre s pojavama u šumi.

Pokreti igre izraženi su brojnim glagolima: na početku, dok se Potjehov bjesić sam igra, u perfektu (popeo se, zajašio, spustio se), a kad igra postane skupna, burna, vratolomna, izmjenjuju se aoristi (dotrkaše, dođipaše, uhvatiše, poletješe) s historijskim prezentom koji kao da sliku malo usporava da bi se pokazala u jarkijoj svjetlosti (lete, ne zaustavljaju se, koprcaju se). U rečenici *iz rakite i šaša dotrkaše, dođipaše sve mali bjesovi* mogao je biti i prezent (dotrče, dođipaju), ali bi tada bio narušen ritam, koji je za ovu igru i te kako važan. Ritam ne bi bio poremećen krnjim perfektom (dotrčali, dođipali), ali bi tada nestalo eufonične komponente, koja pojačava muzikalnost i funkcionalnost rečenice jer ima onomatopejsku vrijednost oponašanja onih šumova u prirodi koji se mogu čuti kad sitne životinjice trče kroz šaš. Mjesto običnije riječi »doskakaše« književnica je radije upotrijebila »dođipaše«, postigavši time dvoje: istakla je nagao dolazak bjesova (đipiti znači naglo skočiti) i neobičnost, komičnost tog dolaska.

Nižući pridjeve i poredbe kojim opisuje pojedine bjesiće ne samo da sliku čini plastičnijom i živopisnijom, nego i ritmički dočarava klizaj svakog pojedinca: *Crveni kao crvendaći, zeleni kao zelembaći, rutavi kao janje, golišavi kao žabe, rogati kao puž, šušati kao miš.* Čitajući to imamo dojam da promatramo let bjesića, pri čem nam prva riječ (crveni, zeleni itd.) naznačuje početak, a druga (crvendaći, zelembaći itd.) završetak klizaja svakog pojedinog bjesića. I ritmom, i zvučnošću, i izborom pridjeva i poredaba i svojom eliptičnošću ova rečenica djeluje kao čaranje, kao čarobnjačka igra riječi, što je sasvim u skladu s čarolijom dražesne igre i poetičnošću prizora.

Da bi se riješio svog bjesića, Potjeh izmakne kamen između vododerine i zdenca te sve to veselo društvo popada u bunar, a on ga brže-bolje poklopi kamenom pločom. Spoznavši da su *poklopljeni bjesovi sto puta gori od pušteni*h, tj. da polumjere u borbi protiv vlastitih mana ne pomažu, on ih oslobodi.

Premda se Potjeh nije predao svom bijesu, ipak nije ostao neranjen, jer ga je bijes ugrizao, tj. njegova težnja za mudrošću nije sasvim izliječena. Njegovo nastojanje da pošto-poto nađe istinu plod je njegove žudnje za mudrošću i, pritiješnjen tim svojim bjesićem, on više puta potiskuje zov srca:

Potjeha pak jako zaboli srce za djedom, i malo, malo, te bi se na pragu predomislio i ostao uz djeda. No onda se silom otkine, kako bijaše odlučio, i pođe u goru.

Kasnije ga sve više *želja mori da se k djedu vrati* i pri svakoj pomisli na djeda zaboli ga srce, ali ipak se ne pokoleba *jer je istina preča od svega.*

A tu svoju istinu ipak ne dokučuje sâm, nego mu je s prijekorom saopćava Svarožić i po drugi put. Zatečen, postiđen, pomisli na djeda i, prije nego će jurnuti k njemu, htjede da se umije, ali se okliznu i utopi u zdencu.

Ovo umivanje može se opravdati željom da se spere prašina i nečistoća koja se za Potjehu zalijepila dok je noćivao u šumi, ali u njem ima i simbolike: Potjeh se htio djedu vratiti čist, umivanjem htjede očistiti svoj grijeh, ali to nije bilo dovoljno, morao se otkupiti smrću. Međutim, smrt pravednoga brata izvela je i zalutalu braću na pravi put. Ipak, Potjehova žrtva nije usko obiteljska, već ima širu, općeljudsku vrijednost:

»Jer da nije poginuo Potjeh tražeći istinu, niti bi bjesovi ostavili Maruna i Ljutišu, niti bi na krčevini bilo svetog ognja ni čestitog naroda.«

U skladu s religioznim vjerovanjem, i Vjest i Potjeh kao nagradu za svoju dobrotu i pravednost dobivaju mjesto u Svarožićevu dvoru, koji uza svu sličnost s kršćanskim rajem ipak pripada čudesnim predjelima bajke:

Pred njima ni gore ni doline, ni brda ni ravnine, ni ničega, nego se pružio bijeli oblak kao bijelo more. Bijeli oblak, a po njemu rumen oblačak. Na rumenom oblačku stakleno brdo, na staklenom brdu zlatan dvor, a do dvora široke stube vode.

Bijaše ono zlatan dvor Svarožića. Iz dvora mila sjajnost blista: što od rumenog oblačka, što od staklenog brda, a što od onog suhog zlata, al ponajviše sa prozora od dvorane sjaji. Jer tamo sjede uzvanici Svarožićevi na okupu te iz zlatnih kupa zdravlje nazdravljaju onome koji im novi pridolazi.

U ovom opisu zapažamo jednu karakteristiku Brlićkina pripovijedanja, na koju nailazimo i u drugim »Pričama iz davnine«. Iako je u pripovijedanju dominantan glagol, jer je akcija i važna i bogata, nerijetko nailazimo na rečenice ili čak čitave odjeljke bez glagola. Takva eliptična rečenica karakteristična je za njezine opise statičnih slika — ovdje: slika Svarožićeva dvora, malo prije: portret bjesića u Šumi Striborovoj: portreti Domaćih, u Regoču: portret toga diva i slika dvaju sela pod gorom itd.

I u karakterizaciji likova bajka o Potjehu izmiče shematičnost narodne bajke. Ovdje je teško likove jednostavno razvrstati na dvije strane. Ako bismo na stranu dobra stavili Svarožića, Vjesta i Potjeha, a na stranu zla Maruna, Ljutišu, Bjesomara i bjesiće, prišli bismo ovom problemu suviše pojednostavljeno, ne samo zato što se braća kasnije vraćaju na put dobra, nego i zato što ni bjesići nisu dani u potpuno crno-bijeloj tehnici. Oni doduše jesu

poslanici zla, ali su znatno složenija bića od svojih srodnika u drugim bajkama. Doimaju se gdjekad i veoma simpatično, jer oni su vjerni i složni drugovi, solidarni u nevolji, spremni na igru i veselje. Posebno je simpatičan Potjehov bjesić: lakrdijaš, zabavljač, veseljak, on u prvi mah likuje nad Potjehovom smrću, ali zatim odmah osjeti neku prazninu, shvati da mu je život uz pravednika bio lijep, da mu je povratak među bijesove strašan i on udari u cviljenje, plač i zapomaganje. Tim svojim činom i omogućava starijoj braći da se oslobode svojih bjesova.

Kao mitološka podloga ove priče nazire se i staro vjerovanje u vječni rat svjetlosti i mraka. Polazeći od toga, naslove sedam poglavlja ove priče mogli bismo ovako formulirati:

1. Braća susreću sile svjetlosti i tame.
2. Starija braća podliježu, a najmlađi se odupire silama tame.
3. Potjeh traži istinu.
4. U vlasti tame starija braća postaju zli.
5. Spoznaju istine Potjeh plaća životom.
6. Potjehova smrt oslobađa braću iz vlasti tame.
7. Gospodar tame je pobijeđen.

RIBAR PALUNKO I NJEGOVA ŽENA

Po ambijentu ova se bajka razlikuje od svih ostalih priča iz davnine. To je pomorska ili primorska bajka. Morska obala, krš nad njom, siromašno zagorje u zaleđu, otok Bujan i morsko dno, to su pozornica zbivanja u bajci o Palunku i njegovoj ženi.

Po stradalništvu i samoprijegoru žene koja svojom ljubavlju pobjeđuje u borbi za očuvanje obiteljskog doma »Ribar Palunko i njegova žena« podsjeća na »Šumu Striborovu«, iako se i znatno razlikuje od nje, jer ovdje je osjećaj vjernosti žene prema mužu jači od ljubavi majke prema sinu. I baš u toj razlici i leži bit Brlić-Mažuranićkine etike kućnog ognjišta. Iako je to ognjište u ovoj priči potisnuto donekle u pozadinu, predstavljajući samo skromni zakutak golemih prostranstava kroz koja prolazi junak priče, ipak je ono žarište iz kojeg isijava koheziona snaga koja će pomoći ženi — supruzi i majci — da razbijenu obitelj ponovo ujedini i vrati u napušteni dom.

Tako naslovni junak Palunko i nije glavni junak priče, nego ima sličnu ulogu kao sin u »Šumi Striborovoj«. Zavedeni žudnjom, opčinjeni prividnim ispunjenjem svojih želja, oni obojica postaju nepravedni, zli, srljaju iz jedne propasti u drugu. Tek, Palunko se brže otrijezni od svoje opijenosti raskošnim životom pa i sam bar nešto pridonosi svom obraćenju. Za razliku od sina koji fabulu »Šume Striborove« zapleće svojim nepromišljenim činom, dovodeći zlo u kuću, Palunko otpočinje radnju priče plemenitim djelom zbog kojeg ga Zora — djevojka nagrađuje vjernom ženom šaljući mu tako dobro u kuću.

Ali Palunko je očekivao nagradu druge vrste: zlato, novac, raskoš. Nije shvatio smisao poklona dobre vile: vjerna žena ti je najveća sreća. Ne shvaća on to ni dok mu se ta siromašna djevojka iz zagorja prebija po planini beručí lobodu, ni dok mu naveče ljulja sina i divne priče pripovijeda, pa ni kad mu plačući objašnjava zabludu:

Nisam ja, bolan, vila, nego sam sirota žena, koja čarolija ne znam. A što tebi pričam, to mi srce kazuje da te razonodim.

Shvatit će to tek na kraju, poučen vlastitim iskustvom.

Žena razborito savjetuje muža, ali mu ostaje poslušna kad on tvrdoglavo ustraje u svojoj bezumnoj nakani. Od žalosti ona će zanijemjeti kad joj nestane dijete. Njezinu nesreću pripovjedačica ocrtava kratko ali potresno:

Žena niti plače, niti kuka, nego nijema po kući radi i Palunka dvori, a kuća tiha i pusta kao grob.

Ostavši bez djeteta i muža, na rubu očaja, ona zapušta vatru na ognjištu, *niti radi, niti sprema, niti plače, niti kuka, nego se ubija jadom i čemerom.* a taj je jad tolik da je zaokupljaju samoubilačke misli: *Il da skočim u more, il da se razbijem o stijenu?* — očajnički pita duh pokojne majke koji joj se javlja u liku košute.

Po naputku materinu sve teške zadatke vjerno izvršava. Luta i tumara morem, ne preza pred strahotnim nemanima, ne polakomljuje se ni za grumenom zlata, ni za nizovima bisera, odriče se čak i žive vode koja bi joj govor povratila, samo da bi mužu pomogla. Velika je žrtva pregorjeti i odbiti dar žive riječi iz ljubavi prema mužu, ali je neusporedivo veća žrtva tek čeka. Zlatna pčela stavit će je pred izbor koji će u njoj izazvati konflikt najsnažnijih osjećaja: sukob između ljubavi prema djetetu i ljubavi prema mužu. Kakva užasna dilema! Pripovjedačica ne prelazi brzo preko te oluje sukobljenih osjećaja ljubavi i vjernosti. Taj vrhunac etičke drame dan je neobičnom pripovjedačkom snagom:

Prepoznala žena sinka izgubljenoga.

E, čuda prečudnoga, što je more široko, da ga nije mati svega obuhvatila, što je sunce visoko, da ga nije mati rukom dohvatila.

Zastrepila ona od prevelike radosti, dršće ona kao tanana jasika. Il bi ruke za djetetom pružila? Il bi za njim milo uskliknula: Il bi najbolje za njim dovijeka gledala?

Plovi srebrn čun po moru rumenomu, u daljini se čunak izgubio, u more čunak uronio, a jedva se majka prenula.

— Ja ću tebe puta naučiti, — progovori zlatna pčela. — Doći ćeš do malog kralja, do sinka tvoga, s njim ćeš u sreći boraviti. Al me prije puštaj na slobodu da ja križam po pećini munje i nemoj mi pećinom prolaziti.

Pečal gorka jadnu majku obrvala, obrvala i uzdrmala. Čedo svoje bijaše ugledala, želju svoju željkovanu uočila — uočila, ugledala, a ne ogrlila, ne izljubila. Uzdrmala pečal ženu: ili će biti Palunku vjera il nevjera? Il će pčelu pustiti i sinku svome doći, il će pećinom prolaziti do mora neznanoga, po lubina velikoga?

Kako ju je pčela uzdrmala, tako joj se suze od srca otkinule, tako joj se živa riječ povratila, te ona živom riječi pčeli govorila:

— Ne pečali me, zlatna pčelo. Ne puštam te na slobodu, jer ja moram kroz pećinu proći. Ja sam svoje čedo oplakala i u srcu svome pokopala. Nisam amo došla radi sreće svoje, već radi male stvari: rad lubina iz mora neznanoga.

E, moj rode, što se ono more danas tiho učinilo, a u zraku bura počinula, gdje u jednoj pećini spava zmija strahovita, u drugoj ptica orijaška, a u trećoj žena izmorena!

Nakon osjećaja radosti koji je zapljusnuo majku kad je ugledala sina i nakon ponude da ostane s njim zauvijek — u majci se rađa drugo čuvstvo, čuvstvo boli radi spoznaje da treba žrtvovati sina ili muža. Bol je tolika da

joj se dar govora vratio, ali oklijevanje ne traje dugo: žena ne ide za svojom srećom, (a veća joj je sreća biti s djetetom, jer muž joj je samo brige i nevolje nakopao na glavu) nego kud je dužnost zove: dužnost čuvarice ognjišta.

I nakon te duševne bure, nakon tih stvarnih oluja na putu — nastaje smirenje: spavaju nemani, stišalo se more, počiva izmorena žena. Drama je svršena, pobjeda je osigurana, konačni ishod samo je stvar raspletanja načetoga čvora.

Zora-djevojka dvaput pomaže Palunku. Treći put pomoć pruža ženi. Dajući joj vezeni rubac i iglu pribadaču, ona je znamenuje kao pobjednika i nagrađuje kao glavnog junaka. O tome pjevaju i dvojnice na kraju priče kad ženu nazivaju spasiteljicom potopljene sreće:

Da je triput potopljena,
izbavi je vjerna žena.

Kao ribar kome je dozlogrdio njegov bijedni život, Palunko je predstavnik tolikih tisuća koji (i danas) s njime jadikuju: »*Kakav li je ovo bijedni život?* — pa nastoje pobjeći iz sivog začaranog kruga, pokušavaju se otrgnuti sa životnog lanca koji je iskovan od karika teškog rada, mršave hrane i nikakvih užitaka.

Kad svojim zavjetom ostvaruje cilj, polučivši milost Zore-djevojke, Palunko nije dovoljno mudar da procijeni vrijednost ponuđenog dara, on ne shvaća da ljepota života nije u raskoši i obilju, nego u skladnom i trijeznom životu ljudi koji se vole. Zanesen ljepotom pričanja svoje žene, on makar časovito zaboravlja svoju bijedu, ali ne zadugo. Želja za bogatstvom navodi ga na postupke koji će rastužiti ženu, lišiti ih djeteta, navući još veću nevolju na bijedni dom. Ali i tada, kad mu Zora-djevojka pruži drugu priliku da izabere sreću, zanesen svojim snom o sreći, on zaboravlja da je skrivio gubitak sina i nijemost ženinu pa glasa za bogatstvo.

Koliko je snažna njegova želja za raskošnim i lagodnim životom, pokazuje osjećaj radosti koji ga je ispunio kad su mu se snovi ostvarili:

Pomahnitao Palunko od puste radosti, učinilo mu se kao da se vinca nakitio, zaigralo mu srce, pljesnuo u dlanove, potrkao po zlatnome pijesku ko hitronogo dijete, prebacio se po dva, po tri puta, kao ludi derančić.

Radost je Palunka učinila umjetnikom. Prebacivao se kao cirkuski artist, najprije od veselja, a zatim na zahtjev i za plaću Morskoga kralja. Umjetnost radošću izazvana pretvara se u plaćenu zabavu.

To je bila prva sjena na blaženstvu novoga života, a uskoro su uslijedile i druge: njegov vlastiti sin ga ne prepoznaje:

Nisi ti otac moj, ti si luda što se pred Morskim Kraljem prebacuje.

I to mu otvara oči, to ga navodi da zaprepasti stanovnike podmorja izjavom:

Duše mi, bio sam isti kao i Kralj Morski. Imao sam dijete što mi se u bradu penjalo, ženu što mi čuda kazivala — a lobode, brate, koliko hoćeš, ne trebaš se ni pred kim prebacivati!

I tako postupno shvaća da raskoš i blistavilo nisu najviše vrijednosti. Sit *jela biranoga* i *pića medenoga*, on se zaželje skromne večerice. Spoznavši da je loboda u podmorskom svijetu dragocjenija od zlata i bisera, spoznaje novu istinu: Skupo je sve što je daleko i rijetko.

Nakon toga Palunko počinje snovati o bijegu, a odluka, koju donosi čim mu se pružila prva prilika, pokazuje da je pala mrena s očiju i da je sposoban zrelo umovati:

Nisam nikoga pitao dok sam ludo radio, ne ću lje ni sada gdje sam se pameti dozvao.

Osim nestašnog i nejakog djeteta Vlatka svi su ostali likovi u priči bića nestvarnoga svijeta.

Motiv umrle matere koja se promeće u lik košute da bi savjetovala kćerci kako će se izbaviti iz nevolje nadahnut je davnim vjerovanjem u seobu duša, a u različitim varijantama susreće se u mnogim bajkama.

Zora-djevojka, dobri duh koji nagrađuje dobra djela, mitološkog je porijekla, a u slavenskim pričama javlja se kao ljepota-djevojka koja obitava na otoku Bujanu i u rana jutra na svom zlatnom čunu sa srebrnim veslom plovi po moru. Nije teško zamisliti da je Zora-djevojka personifikacija zore, igre svjetlosti i boja na jutarnjem moru:

Kad treći dan istom počelo svitati, al se iz mora izdigne srebrn čun, na njemu zlatna vesla, a u čunu, kao kraljevna jasna, stoji blijeda Zora-djevojka.

Morski Kralj poznat je u slovenskim i slovačkim narodnim pričama kao kralj bogatog podmorskog svijeta, a srodan mu je i bogati, svemoćni vodenjak hrvatskih bajki, koji stoluje u potocima, rijekama i jezerima. Ivana Brlić-Mažuranić ga portretira u skladu s Palunkovim shvaćanjem sreće:

A na kraju, na drugom kraju, svirale gdje svire i sitni praporci gdje biju, onamo u zlatnome pijesku uživa i počiva Kralj Morski. Pružio se u zlaćani pijesak, samo volujsku glavu podigao — ukraj njega ploča od koralja, iza njega živica od zlata.

Morske djevice, pola ribe pola djevojke, varijanta su grčkih sirena, a poznate su u hrvatskim (morske diklice) i slovenskim narodnim pričama. I u njihovoj igri autorica nam omogućuje da naslutimo genezu takvih priča o ribama-djevojkama:

On do kola mlinskoga, a oko kola Morske Djevice pustopašne igre igraju. U val rone, po moru se gone, kose im se po valu rasteple, srebrne im peraje trepere, a rumena im se usta smiju. I po kolu sjedaju i oko kola more zapjenjuju.

Kad Palunko ovo izrekao, šiknuše Morske Djevice kao srebrne ribice, okupiše se oko kola, uhvatiše se bijelim rukama za žbice te zavrtješe kolo — zavrtješe ga hitro, vrtoglavo.

Učini se vir u moru, učini se vir strahovit, vir dubok, utegnu vir Palunka, zaokruži Palunkom kao tananom šibicom i spušta ga do silnih dvorova Kralja Morskoga.

Treba li mnogo mašte pa da se u ovoj prpošnoj igri Morskih Djevica nazre šum i prskanje vode oko mlinskoga kola, igra uzvihorene vode na morskoj pučini?

Opis igre počinje historijskim prezentom, tj. prenošenjem prošlosti u sadašnjost, kako bi čitalac bio što prisutniji i gotovo sudjelovao u igri. Rečenice su kratke s jednim glagolom i po jednom odrednicom (objektom, priloškom znakom), a ritmički usklađene s dinamikom igre. Kad se igra s mlinskog kotača premjesti na pučinu, prezent će biti zamijenjen aoristom da bi se vjernije dočarala munjevitost pokreta (šiknuše, okupiše se, uhvatiše se, zavrtješe). Ritmički bi ovdje odgovarao i krnji perfekt (šiknule, okupile se, uhvatile se, zavrtjele), ali bi bila osiromašena zvučna komponenta, jer ponavljanje suglasnika »š« tako dobro dočarava šum koji se može čuti kad netko uroni u vodu i brzo pliva. S time je usklađen i izbor riječi: *šiknuše*, a ne *zaroniše*. Da bi dočarala snagu vira kojim je Palunko povučen na dno mora, spisateljica ponavlja tu riječ četiri puta: *vir u moru, vir strahovit, vir dubok, vir*, a rečenica time dobiva i ritam adekvatniji zbivanju. Imamo dojam kao da taj vir u četiri maha usisava Palunka. Usporedimo ovu Brlićkinu rečenicu s njezinom pojednostavljenom varijantom:

Izvorna rečenica

Učini se vir u moru, učini se vir strahovit, vir dubok, utegnu vir Palunka, zakruži Palunkom kao tananom šibicom i spušta ga do silnih dvorova Kralja Morskoga.

Izmijenjena rečenica

Učini se strahovit i dubok vir koji utegnu Palunka, zakruži njime kao tananom šibicom i spušta ga do silnih dvorova Kralja Morskoga.

Po smislu su to sasvim iste rečenice, a po dojmu, po učinku, sasvim različite.

Orijaška zmija, gvozdenkljuna ptica i zlatna pčela također su slavenske mitske nemani koje oko otoka Bujana stvaraju vjetrove, dižu valove i puštaju gromove. Ivana-Brlić-Mažuranić im je dala ulogu nesavladivih zapreka koje se u gradaciji isprečavaju glavnom junaku na njegovu putu do pobjede. Dok ih u drugim bajkama glavni junak savladava mačem, u Brlićkinoj priči savladava ih dobrotom, svojom etikom. Ulogu pomagača preuzela su zmijska i ptičja mladunčad (zmijići i galebići) koji samo uzvraćaju učinjeno dobro.

Čudesnost je u ovoj priči znatno naglašenija nego u nekim drugim »Pričama iz davnine.« Osim mitoloških bića tu je i mitološka zemlja, otok Bujan, koji su stari Slaveni zamišljali kao predivan raj zemaljski:

Nosi vjetar čun i nanese ga do mora neznanoga, do ostrva do Bujana. Pliva bujno ostrvo kao zeleni vrt. U njemu bujna trava i tratina, u njemu loza vinova, u njemu mandula rascvjetana. Nasred ostrva dragi kamen, bijel gorući kamen Alatir, Pol kamena ostrvom žari, pola pod ostrvom u more svijetli.

Svijetu bajki pripada i podmorsko carstvo, u priči opisano plastično i bajoslovno:

Oko dvorane stoji more kao mermerni zidovi, nad dvoranom stoji more kao svod stakleni. Od kamena od Alatira plavi svjetlo kao plava mjesečina. Ovjesile se nad dvoranom grane od bisera, uzdigli se po dvorani stolovi od koralja.

Elementi su tipične bajke: metamorfoza umrle majke u košutu, pretvorba igle i rupca u kormilo i jedro, nemušti jezik i pjevanje čarobne dvojnice.

Znatni su utjecaji narodne pjesme i priče, i na ritam i na izbor izričaja:

Puštaj, majko naša, ženu da prođe čunom kroz pećinu. Ona je nama veliko dobro učinila gdje nas je svake zore nahranila.

Na moru tri dana sjedi, tri dana posti, tri dana ribe ne hvata.

Gdje gdje se osjeti i utjecaj ruskog literarnog folklora:

Odnijet će te vjetar do ostrva do Bujana, do kamena do Alatira.

Usporedi: »Odnijet će te vjetar do ostrva Bujana, do kamena Alatira.« Očito je ritam razlog ovom posezanju za ponavljanjem prijedloga »do«, što nije u našoj prozi uobičajeno.

Ritam je važan kriterij kod izbora izražajnih mogućnosti u ovoj bajci kao i uopće u »Pričama iz davnine«, a nerijetko se njime ostvaruje i svečanost tona. To je naročito uočljivo u monologu majke-košute:

— Kćeri moja, reče košuta, — nemoj da budeš nevjera. Ljutu muku muči tvoj Palunko. A ti slušaj kako ćeš mu pomoći. U neznanome moru ima lubin veliki, na lubinu zlatna peraja, na peraji zlatna jabuka. Uhvatiš li na mjesečini lubina, olakšat ćeš jade tvom Palunku. Al do mora neznanoga treba proći tri pećine od oblaka: u jednoj zmija orijaška, majka sviju zmija, more diže i valove pravi; u drugoj ptica orijaška, majka sviju ptica, buru razmahuje;

u trećoj zlatna pčela, majka sviju pčela, munje križa i izvodi. Pođi, kćerko do mora neznanoga, ništa ne ponesi doli udice i tamnih dvojnica, a nađeš li se u teškoj nevolji, ti otpori svoj desni rukav, bijeli nerubljeni.

Ovo je svečani trenutak bajanja i proricanja sudbine, a tu ritmičnost svečanost bajanja pripovjedačica ostvaruje stavljajući povremeno atribut iza imenice, objekt ispred glagola.

Priča o Palunku i ženi mu ima tri dijela. U prvom dijelu on je nosilac radnje jer zapleće, zamrsuje i pokreće radnju. U drugom dijelu inicijativu preuzima žena započinjući dramatsku borbu za muža, za dom. Taj drugi dio je prava mala drama u kojoj ženu nakon odluke da po nagovoru majčinu krene u potragu za mužem čekaju sve teži i teži okršaji, jer se bori i sama sa sobom i sa silama prirode. Treba da nadvlada zmiju i težnju za bogatstvom, pticu i težnju za darom govora, pčelu i težnju za djetetom. U trećem dijelu Palunko i žena žanju plodove ženine moralne pobjede. Kad u bijegu sa sinom Palunku ustreba pomoć, dat će mu je žena, a kada pomoć zatreba oboma, pružit će im je Zora-djevojka. Prema tome, struktura priče mogla bi se osloniti na ove kategorije:

I. Zabluda (i nevolje koje iz nje proistječu)
II. Borba (i žrtve koje ona traži)
III. Pobjeda (i nagrada koju ona donosi)

JAGOR

Maćeha, tipični lik zbog kojega bajku ponekad stavljaju na pedagoški stup sramote, nosilac je zla i u ovoj Brlić-Mažuranićkinoj priči. Ali da je autorica lišena i najmanje sklonosti generalizaciji i osudi svih maćeha svijeta, dokazuje i činjenica da rođena majka Neve Nevičice, u drugoj njezinoj priči, ništa bolje ne postupa sa kćerkom nego i maćeha s pastorkom Jagorom. Kao i u životu, u »Pričama iz davnine« ni dobrota ni zloća nisu vezane za stalež, zanimanje ili krvno srodstvo.

Maćehina uloga ovdje odgovara ulogama mlinarice u »Nevi Nevičici«, dvorskoga u »Lutonjici Toporku«, snahi u »Šumi Striborovoj«, starijoj braći u »Potjehu«.

Maćeha i Poludnica vojuju na strani zla, a Jagor, otac, duh djedov, Bagan, kozica i kravica borci su dobrote i pravde. Maćeha predstavlja sebičnost i samoživost. Kao takva proizlazi ne samo iz svojih postupaka nego i iz riječi kojima izražava radost što je ostala sama, bez Jagora, bez muža i bez Jagoru vjernih životinja:

Nikad bolje za mene. Brige nikakove, a u kući smoka i pšenice za dvije godine, platna i vune i za tri. Živjet ću samoživa po svojoj volji: ja gospodar svemu i sve mora kako ja hoću: i polje i pojata i žito i vuna.

Lukava je, umiljava se Poludnici kad očekuje njezinu pomoć, licemjerno s lažnim prizvukom majčinske skrbi, slatko doziva Jagora u propast: *Hajde, sinko, ne boj se, prostila ti majka* — da bi mu odmah zatim, kad joj se planovi izjalove, drsko, jarosno i podrugljivo dobacila komadić kruha, jedno pšenično zrnce, jednu slamčicu i jednu dlačicu vune: *Eto, to ti je otac namro.*

Kao uzročnici obiteljskog rasapa, njoj je suprotstavljen pastorak Jagor, kome je namijenjena uloga obnovitelja ognjišta. Jagor je slabija strana u toj

borbi, on ne sudjeluje u njoj snagom, nego dobrotom srca, a pravu bitku bije Bagan, koji nije samo savjetodavac nego i aktivni sudionik u borbi s maćehom i Poludnicom. Maćeha zapleće, a Bagan raspleće niti igre, što se može vidjeti i iz temeljnih dijelova fabule:

1. Maćeha šalje Jagora Poludnici u ropstvo.
2. Otac na Baganov savjet pokušava spasiti sina, ali i sam propada.
3. Po Baganovim uputama kozica i kravica oslobađaju Jagora.
4. Bagan spašava Jagorovo imanje uništivši ujedno maćehu i Poludnicu.

Bagan je jedan od domaćih, prema narodnoj predaji — čuvar rogate stoke, a ovdje, kao i Domaći u »Šumi Striborovoj«, zadužen je i za čuvanje kućnog plamena. Uplevši snop pšenice u zidni pleter staje djed je prije pedeset godina primamio Bagana:

I kako se Bagan onda tamo namjestio, tako vam do danas čuva blago u pojati, i sve dobro u hljevu i kolibi, i što god biva, bez njega ne biva na vašemu dobru.

Kao dobri duh doma Bagan povezuje prošlost i sadašnjost, živo i neživo tog doma. Zato će Bagana slušati kozica i kravica, sve stvari i sva nijema bića što pripadaju tom domu, a zato će se u kritičnom trenutku javiti i djedov duh da otkloni opasnost od doma svojih potomaka.

Baganova uloga kućnog čuvara dolazi naročito do izražaja u prizoru kad ulazi u kuću da vijeća s njezinim nijemim stanovnicima:

Jedva maćeha zaspala, al' već o vrata kolibe tucnulo kao zub mišji. Odmah se zasun na vratima sam odmaknu, vrata se sama otvore, čađavi klinci nad ognjištem zasjaše kao svjećice, a Bagan uniđe i stane — a nema ga prst visine — na prag. Krene očima po kolibi, a kud pogleda, sve ga dočekuje: klanja mu se klupa do zida i preslica iz zapećka, pozdravlja ga škrinja i tronožak.

— Hajde, družbo, da vidimo kako ćemo joj odoljeti, — reče Bagan. Primače se hrastova klupa ognjištu, a tronog škrinji, spusti se pauk s grede i dođe preslica iz zapećka. Primaknulo se tako jedno drugom da se dogovore, samo klinci ne silaze sa čađava zida, nego koliko klinaca, toliko plamečaka u zidu.

— Kako da odolimo maćehi? — upita opet Bagan.

Promisliše, porazgovoriše se — al' se našla klupa preteška, tronog sakat, preslica tanašna, a pauk mrzovoljan. Nema, ele, Bagan koga da postavi protiv maćehe — a klinci od stida uvukli plamečke.

Ali se u to na mračnoj polici u kutu zapali širok plamen na staroj uljenici. Niti je tko za nju znao, niti je tko zvao. Bog zna otkada je tamo zabaciše. Planu dakle ono svjetlo na uljenici i progovori svjetlo: »Tražite i izaberite što ima najsitnije u kolibi i u pojati. Na onom će joj se snaga razbiti.«

Potihnu opet plamen na uljenici, učini se mračak, samo izviruju polako svjećice po klincima — a Bagan reče: »Poslušat ćemo je jer je stariji onaj oganj od sviju nas.«

Ovaj koliko plastičan i dinamičan, toliko i poetičan opis noćnog ugođaja u domu podsjeća na sličan, iako po sadržaju drukčiji prizor iz »Šume Striborove«.

Tu je istaknuta nadmoć uljenice nad Baganom, jer ona a ne Bagan pronalazi rješenje, što se objašnjava njezinom dužom službom domu. Ta činjenica kao i ono Baganovo nagovaranje pšenice, slame i vune da ostanu vjerne Jagoru dokazuju da je ovo prvenstveno priča o vjernosti domaćem ognjištu

Baganove rečenice nagovaranja nalikuju na pučko čaranje:

Pšenice, djetetova pšenice, ne daj se...
Vunice, djetetova vunice, ne da je...
Slamčice, djetetova slamčice, ne daj se...

Jagorov otac u početku služi zlu, a vraća se dobru zaslugom Baganovom i svojom. Nije on zla srca, on je samo slabić koji svojom potčinjenošću ženi dovodi dom na rub propasti. Psihološki je izvrsno dan njegov preobražaj. Njegova tuga počinje od komada kruha koji je ušteđen Jagorovim odlaskom, raste kod bavljenja stokom i nabuja pri pogledu na imanje u noći:

Vani mjesečina, na mjesečini koliba i pojata k' o dvije šačice, a polje i dvorište k' o dva dlana — sve pleterom opleteno. Polje u tri sloga, sva tri izorana.

— Do godine ne trebam trećega ni orati, — pomisli čovjek, jer se i opet dosjetio kako mu sad manje hljeba treba. Al odmah osjeti da bez trećega sloga nikad ne izora ni ona dva prva. Plug drven, bušica slaba, a zemlja opora. Ako nemaš radosti u srcu, poginut ćeš od muke nad tom zemljom, ali je uraditi nećeš.

Idući da spasi sina nastrada ne samo zato što životom mora okajati svoj grijeh, nego i zato što ga je žalost suviše obuzela pa je zaboravio čaroliju koja ga može spasiti od žege.

Jagorovo prijateljevanje s kozom i kravom zapravo je poetsko transponiranje ljubavi djece prema životinjama koje su im povjerene. Razgovori koje Jagor vodi s kravom i kozom u staji, građenje jaslica za Bagana, ispijanje mlijeka pomuženog vlastitom rukom, sve to ima čvrstu osnovicu u igrama i postupcima malih pastira sa stokom. Pa i ono putovanje kravice i kozice u visoki krš da spase Jagora kao da je poniknulo u glavici kakva pastirčeta. Opis tog četverodnevnog puta primjer je vrlo sažetog a sadržajno bogatog izražavanja:

Jedan dan išle i prolazile samim livadama, a vode u kladencima koliko hoćeš. Slatko se napasla kravica i napila se čiste vodice. Drugi dan išle, prolazile sav dan kroz gustu šikaru i naišle na potok. Slatko se nabrstila kozica i napila čiste vodice. Treći dan išle i zašle već u brdo, u parloge. Paša slaba, a vode samo u jednoj kaljuži. Četvrti dan sama smreka i borovica, vode ni kapi, krš sve goliji i sve strmiji, a bušicu snaga izdaje.

Glavna mitološka opaka moć, Poludnica, vodi svoje porijeklo iz srpske i lužičkosrpske priče o babi raščupanih kosa koja koprivama tuče djecu kad preskakuju tuđe plotove. U priči o Jagoru ona je i personifikacija podnevne žege, kako se može zaključiti po ovom izvrsnom opisu vremena i prostora u kojem Jagor prvi put susreće Poludnicu:

Vrućak udara sa nebesa, travka se pod travku podvlači, a sve živo uteklo ili u grm il u trn da se zakloni od sunca. Sam Jagor ide stazom preko livada — nigdje ni truna hlada, a zrak igra pred očima kano zlatna vodica.

Kad Jagor bješe izašao na ljesu, čučala onkraj plota baba Poludnica nad svojom jazbinom. Ime joj je baba Poludnica jer samo u po dana izlazi iz jazbine, blaži se kano guja na ljetnoj pripeci i vreba koga da ošine koprivom.

Uz Poludnicu i Bagana u bajci ima i drugih elemenata nadstvarnosti: nijemi jezik životinja, kretanje i razgovor pokućstva, čarobna voda protiv vrućine, egzotični čudesni prostori i dr. Osebujnost su ove bajke baš ti prostori:

Poludničino podzemno skrovište

Uze baba dijete za ruku i povede ga dalje, te odmah dođoše na jedan prostor pod zemljom, koji bijaše kao jedno gumno strašno veliko, a nad njime svod od pečene gline kano velika pokljuka. Oko gumna dvanaest peći: šest crvenih, iz njih crven plamen bije, šest žutih, iz njih žuti plamen bije. Gumno sve utapkano, koliko se slugu ustrčalo oko pećiju. U crvenim pećima ovnove peku, u žutima hjebove žare: sve babi Poludnici za jedan obrok.

Pašnjak na kršu

Leži polje kano kotlina zatvoreno, a po polju neko bilje, silno i veliko, svaki list kano tri sloga dobra polja, a svaki se prelijeva kano bakar na suncu. Sunce raspalilo kamen i biline, vrućina u kotlini da živ kršćenik ni dahnuti ne bi mogao a da mu grlo ne izgori.

Naša autorica je sasvim orignalna po jednom motivu koji se u drugim poznatim bajkama nigdje ne nalazi. Svezavši gužvu za stupove od ljese Bagan odvlači cijelo Jagorovo imanje, sve što je pleterom bilo ograđeno s brda u dolinu, a tim potezom i fizički i moralno uništava maćehu i njezinu pomagačicu u zlu — Poludnicu:

Jedva ona to izrekla, kad se preko travnika položila dugačka gužva. Svezali se u tili čas krajevi gužve za stupove s obiju strana ljese, pa se nešto upregnulo pod gužvu i zategnulo. Silno zategnulo, još jače potegnulo. Krenula se ljesa, krenuo se sav pleter i sve što je pleterom ograđeno bilo: povezla se i koliba i pojata, i njivica i polje niz humak. Kako se povezlo selište, tako se probio rov pod ljesom, pala maćeha sa ljese u rov, prešla kuća preko rova, zatrpala maćehu, odrubila glavu babi Poludnici, a dobro djetetovo sašlo lijepo, kao na božjem dlanu, niz humak upravo do siročeta.

LUTONJICA TOPORKO I DEVET ŽUPANČIĆA

U ovoj su priči oblaci i magla prevozna sredstva naslovnih junaka, u njoj se javorići i grabić pretvaraju u ljudsku djecu, a glavni junak premeće se u grabov trupac i u sjekirište da bi, kao varijanta motiva o izgubljenoj cipelici i Pepeljuzinoj nozi, poslužio kao dokaz u raskrinkavanju glavnog zatočnika zla. Tako priroda u ovoj bajci ima još istaknutiju ulogu nego u svim ostalima, čak više nego u priči o Potjehu, koja joj je po tom vidu najbliža.

Priroda u priči o Lutonjici Toporku i djedu Neumijki ima višestruku ulogu: ona je osnovni problem priče (ili bar jedan od osnovnih problema), ona je široka pozornica uzbudljivih i čudesnih zbivanja, ona je, može se reći, i jedan od glavnih junaka, jer što je drugo djed Neumijka doli prirodna sila koja *na izvoru vodu crpe, te šitom po livadama rosu polaže, bradom vjetar razmahuje, noktima oblake para, gdje treba kišu obara, maglu rastjeruje da sunce ogrije i zemlju prigleda da l' pšenica klije.*

Prnjavi i neumiveni djed Neumijka, što po ruskoj pučkoj predaji luta svijetom i nebom, i nos otirući na zemlju srebro prosipa, u Brlićkinoj bajci dobiva nove dimenzije: on je simbol života u slobodnoj prirodi, simbol bijega od civilizacije:

Umilit ćeš se djedu Neumijki ako vlat na travčici ispraviš — a ako stablu pomogneš, on tebe za brata prima. Jer njemu prečega na svijetu nema negoli je šuma i tratina. Njih on od iskona sa oblaka gleda, kako su zemlju prekrile,

a što se gdje gdjekoji dvor zabijeli, u to se djed ne razumije pa misli: ovo ništa biti ne može!

Tako se uz onu za sve bajke karakterističnu borbu dobra i zla, u kojoj je Toporko zatočnik jedne, a dvorski druge strane, ovdje usporedo vodi i jedna druga borba: borba prirode i civilizacije. Tu su pak prvaci na jednoj strani djed Neumijka, a na drugoj župan Jurina, koji ne sluša Neumijkin savjet kako da odgaja javoriće-župančiće:

A ti nemoj da ih nosiš u dvorove, nemoj da ih čuvaš ni od rose ni od mraza.

Za razliku od onog sukoba između dobra i zla, gdje se dobru obavezno i bezrezervno daje pobjeda, ovdje bi se teško moglo govoriti o apsolutnoj pobjedi bilo koje strane. U svojoj isključivosti oba suparnika otežavaju život ostalima. O otuđenosti civiliziranih od prirode djed Neumijka nema visoko mišljenje i ne vjeruje u njihov preodgoj i povratak prirodnom životu:

Lakše bih ti pola šume požupanio nego jednog župančića na rosu iznesao.

Polazeći od tog svog uvjerenja utuvljavajući župančićima u glavu svoje mudrosti i praktički ih navikavajući na svoj način života čini ih pravim zarobljenicima prirode, pa to dogrdi i njima i Toporku. Nosilac ideje o slobodnom životu u prirodi, uza svu svoju veliku mudrost, ne uviđa to niti shvaća koliko su mu đaci u učenju već napredovali pa ga Toporko prekorava:

Prestario si mi, djede Neumijka! Zar ne vidiš, bolan, da su u jednoj mudrosti svih sedam uhvatili, gdje su znali ostati bosi i gologlavi a da ništa rekli nisu?

A župan Jurina, ogradivši župančiće visokim zidom odijelio ih je od ljepote i postigao suprotan učinak: oni poželješe da pobjegnu od dvorske raskoši i sigurnosti. Poraz njegova odgoja donekle se zrcali i u nemoći sudaca, vračeva i mudroznanaca da pogode što se dogodilo s nestalim župančićima. Svoj poraz župan i sam priznaje kad na kraju ruši zidove:

Uludo sam dizo zidove do neba, nisu meni miri i zidovi djecu sačuvali, nego rupa koju kepčić probi.

Ova paradoksalna istina da su otvoreni prolazi bolji i sigurniji čuvari nego najčvršći i najviši zidovi — velika je pedagoška istina, koju još i dandanas ne ostvarujemo potpuno u našoj odgojnoj praksi.

Taj županov postupak nagovještava pobjedu prirode, ali Neumijkin djelomični neuspjeh sa župančićima i Toporkom ipak govori o stanovitom kompromisu, tj. o pobjedi mladih župančića i Toporka, koji prihvaćaju lijepo i dobro ma otkud ono dolazilo, a odbijaju krajnosti.

Gledana s tog stajališta, ova je priča sazdana od četiri elementa: prijateljevanje, sukob, borba (s naizmjeničnim porazima obiju strana), izmirenje. Prema tome kompozicijska shema mogla bi se postaviti ovako:

Prijateljevanje: Svojom brigom za prirodu župan osvaja Neumijku. Neumijka ga nagrađuje djecom.

Sukob: Župan ne poštuje Neumijkin savjet o odgoju djece.

Borba: Župan doživljava poraz kad ga djeca napuštaju.
Neumijka doživljava poraz kad ga Toporko prevari.

Izmirenje: Župan shvaća svoju pogrešku.
Neumijka oprašta županu.

Polazeći pak sa stanovišta borbe dobra i zla, lako ćemo postaviti i dramsku kompozicijsku shemu:

Uvod: Župan dobiva nasljednike.
Sukob: Dvorski odluči da ih likvidira.
Uspon: Župančići bježe.
Vrhunac: Toporko organizira suđenje dvorskome.
Rasplet: Župančići braneći oca ubijaju dvorskoga.
Epilog: Župan se pomirio s Neumijkom, srušio zidove, od županije postala kraljevina.

Lutonjica Toporko, *sitan, tanak i garav, a tvrd, rekao bi tko: ovo ti je crni čavlić, triput prekovan*, kome se selo čudilo *otkuda ovome stvorčiću tolika mudrost ko u starca* zaradio je svoja imena svojim porijeklom i svojim karakterom. Nastao čudesnim načinom, po receptu pučkog praznovjerja, zibanjem grabova trupca, potom izrađen u držak sjekire, sjekirište ili po starijem — toporište, dječak dobi ime Toporko, a zbog sklonosti da luta *šumom i dubravom... za kunom i lasicom* baka mu odmila nadijeva ime Lutonjica. Pokretan, poduzetan, mudar, dosjetljiv, dobar, zauzet za sudbinu svoje subraće župančića, gotovo u svemu osim po svom mitološkom korijenu podsjeća na šegrta Hlapića.

Velika je i dirljiva ljubav Toporka prema baki i bake prema Toporku. Kolika je njihova povezanost, vidi se po tome što odsudni čin, koji će Toporku pomoći da siđe s oblaka, ne izvršava djed, vjerojatno spretniji za penjanje na drvo, nego baka. Ta scena, živa i pomalo šaljiva, završava prizorom u kojem se snažno zrcali majčinska ljubav starice:

Oblak pravcem k baki — a kad on već uz klen strugnuo, a baka ti pruži onu šubaricu koliko joj ruka seže. Uhvati se hitar Toporko za šubaricu, trgnulo se deset oblačića unatraške, kao da je jedan; unatraške pa onda s vjetrom da će unaprijed. Ali čvrsto drži baka, još čvršće Toporko, a najčvršće šubara među njima. Čas ili dva baka se s vjetrom konobala, al u bake srce ne popušta. Trgnu ona k sebi što joj snaga daje. Kano da je čudo oblak savladalo, osjetio oblak odjedared težinu od djece, poletio dolje prema travi i povukao sa sobom i šubaru i baku. Što bi dlanom o dlan udario: cec! sjedi baka na zelenoj travi, a oko nje desetero djece. Tako zreli kesten sa debla pada i rasipa krugom svoje ježurice.

I u ovoj priči odražava se realni život. Siromašni, plemeniti srcem a ne rodom, veliki moralom a ne položajem, djed i baka korisniji su vladaru od moćnih mu doglavnika, kao što je dvorski koji ne preza ni pred kakvim zločinom samo da se domogne vlasti, kao i ambiciozna mu žena koja muža podbada svojim jetkim primjedbama:

Nikuda od sluge, moj golube! Mlad dvorio si jednoga gospodara, star dvorit ćeš ih devetero.

A baka i Toporko predstavnici su onih ljudskih snaga koje svijet pokreću naprijed, prema dobru i svakom napretku. Na takav zaključak neosporno navode dvije završne rečenice priče:

A Toporko i baka vrvjeli širom kraljevstva. Svuda peča i svuda šubarica, i bez svega bi lakše moglo biti ono kraljevstvo negoli bez njih dvoje.

Nije li peča i šubarica ovdje metonimija, tj. slikovita zamjena za pojam seljaka ili još uopćenije — za pojam radnog čovjeka?

Ovo je priča starinskih gajeva, stoljetnih šuma i nepreglednih ravnica, s neizbježnim sukobom dobra i zla, ali i s tipičnim Brlićkinim etičkim razrješenjem: ne pobjeđuje se zlo silom (mada se i pravi krvavi rat vodi između pristaša zla i pristaša dobra), već dobrotom i nevinošću. Pobjeda dobra osigurana je već početnim činom Neve Nevičice, koji je ujedno i zaplet prave male drame. Zbog dobročinstva učinjenog Sunčevoj dadilji Neva postaje nevjestica mladoga Sunca i ono će joj vratiti dug sprživši vojsku ohole carevne. Tako priča o Nevi Nevičici ima gotovo čistu dramsku kompoziciju:

Uvod — Život u mlinu na šumskom potoku
Zaplet — Dolazak Mokoši i Nevičino dobro djelo
Uspon — Roditeljska mržnja
Nevin odlazak iz mlina
Pronalaženje carevnina ključa
Ljubav bana Oleha
Vrhunac — Rat s carskom vojskom
Rasplet — Pomoć djevera Sunca
Epilog — Svadba

Drama se odvija između dva solsticija — zimskog i ljetnog. Neva je pomogla Suncu kad je ono bilo nejako, najslabije, u kolednim danima, a ono joj je uzvratilo pomoć kada je postalo najsnažnije, u krijesnim danima.

Međutim, pripovjedačica ne forsira dramatske i akcione elemente priče, važniji su joj detalji koji otkrivaju moralni lik njezinih junaka.

Tako već u uvodu daje glavnu karakteristiku mlinara i mlinarice, dvoje ljudi *tvrda i krivična srca*, koji imućnima i uglednima melju brašno i badava, a od sirotinje i dvostruku plaću traže. Ljudi dodvorljivih prema jačima a nemilostivih prema slabijima nije nikad nedostajalo, to je opća pojava u ljudskom društvu, pa je spisateljica oštro žigoše.

Koristoljublje ne podnosi dobrotu i tuđu sreću. Sebični roditelji mrze čak i vlastitu kćerku zaviđajući joj što *ona može sve pjevajući, a oni ne mogu ni zube lomeći.* Obavijest o karakteru Nevičinih roditelja autorica odmah ilustrira konkretnim primjerom: oni odbijaju da besplatno samelju žito siromašnoj starici.

Nemilosrđu oca i majke odmah se suprotstavlja dobro srce kćerke, koja je bila *prekrasna i uvijek nasmijana kao vedar dan.* Pozvavši sirotu u mlin, Neva Nevičica se ne žaca da zagazi do koljena u ledeni potok kako bi odriješila mlinski kotač da samelje žito. Taj čin uzrok je svih događaja koji će uslijediti kao u lančanoj reakciji:

U mlinu se ništa ne može samljeti bez Neve Nevičice.
To izaziva mržnju njezina oca i majke.
Zato Neva poželi da ode od kuće.
Tada joj Mokoš savjetuje da ode pred carev dvor.
Tamo nalazi izgubljene ključeve i susreće bana Oleha.
Nato predaje ključeve banu Olehu.
Oleh ban zavolje Nevu i prezire carevnu.
Ljubomorna carevna šalje vojsku protiv njih.
U nejednaku boju pobjedu odlučuje djever Sunce.

U svim tim zbivanjima Neva ostaje skromna i dobra. Toliko je skromna da se ne smatra dostojnom da bude carevnina dvoranka, da i ne pomišlja da bi mogla biti žena Oleha bana. Toliko je dobra i nesebična da ne misli na opasnost koja joj prijeti od pakosne Mokoši zbog neposlušnosti, nego samozatajno daje ključeve Olehu govoreći: *Nek ti bude carevna ljubom i vjerenicom*, iako i sama *ne može da skine oči sa divnoga junaka*, koji *kao da se suncem bratimio*. A bila je ne samo dobra nego i toliko lijepa da ju je Oleh-ban rado pretpostavio carskoj krasotici i odabrao je za ženu.

Oleh ban je po svojim odličjima junak narodne pjesme: lijep, junačan, siromašan ban, koji ni konjušara nema, već mu konja pridržava bosonogo siroče. On dolazi u odori nekićenoj, tek perjanica mu je gizdavija nego u drugih junaka, a u svatove zove dvadeset junaka, dvadeset sirota i, kad više nikoga nema, vuka i vučicu, orla i supa, grlicu i lastavicu.

Životinje se u mnogim pričama druže s ljudima, pomažući im, ali to su obično one plemenite, negrabežljive životinje. U Brlićkinoj priči, eto, nastupaju na strani Oleha i Nevičice grabežljivci poput vukova i orlova. Istaknuta je tako jače povezanost sveukupne prirode, pa i one divlje, s čovjekom drevnine.

Zbog srodnosti Oleha bana s junacima deseteračke pjesme pripovjedačica će gdjegdje pribjeći i desetercu i sroku poznatom iz deseterca:

A pred vojskom glasonoša viče neka svatko živ na svijetu čuje:

— Ide silna vojska izabrana da pokori prkonjicu bana. Živoga će bana uhvatiti, a banici srce izvaditi.

I opis bitke mnogo podsjeća na bojeve iz naše narodne epske poezije, ali se ne može reći da je to imitiranje:

Prvi poginuše mrki vuk i vučica, jer preskočiše gradinu i okope i srnuše pred carevu vojsku da sred vojske povade oči oholoj carevni. Al se diže stotinu kijača, brani vojska oholu carevnu, polomi krila orlu i kraguju, i još ih teški konji s crnom zemljom sastavili.

Tu su samo elementi izraza narodne pjesme, funkcionalno utkani u novo prozno tkivo: poskakali na noge lagane, junačko oružje, ljuti strijelci, al se diže stotinu kijača, brani vojska, na svakome junaku po dvije, po tri rane itd.

Ovdje su mitološka bića Mokoš i Sunce. Mokoš potječe iz slavenskih priča o Perunu, ona je vladarica močvara, sunčeva dojilja, koja Sunce u jesen *bajli* i odgaja. Ta Sunčeva pomajka, koja se može pretvoriti i u vranu i u prepelicu, na strani je dobra, ali nije dobra. Vrlo je pakosna i odbija da pruži pomoć Nevičici samo zato što nije poslušala njezin savjet.

Sunce je mitsko biće, antropomorfizirano: ono je u jesen malo dijete koje treba dadilju, a od kolednih dana raste sve brže da bi se u krijesnim danima razvilo u božanstvo kome se pokoravaju i nebo i zemlja a *kako ga ne bi poslušala crna vrana*. Iako se ova tvrdnja odnosi na Mokoš, koja se u vranu pretvorila, ipak je u podtekstu i šira misao: Dobroti i svjetlu pokoravaju se i najjače zemaljske i nadzemaljske sile, pa im ni pioniri zla ne mogu odoljeti. To sunce kao nosilac svjetlosti nosilac je i mudrosti pa njegov monolog upravo kipti aforističkim rečenicama:

Ej, dadiljo, srce nemilo! Kad bi pakost svijetu pravdu krojila, gurava bi pravda nastanula! Ako si me iz gliba odbajlila, u glibu si jadna i ostala. Nisi sa mnom nebom prošetala, nit si sa mnom s neba pogledala da bi znala pravdu otkrojiti. Ej, dadiljo, srce nemilo! Zar će o Krijesu silno Sunce zaboraviti tko ga je slabašna o Koledama darivao? Il će djever Sunce zamjeriti nevjesti što ostavi caru dvore, a carevni dvoranstvo te privoli po srcu junaku?

Duhovit je, aforističan i za Brlićkinu etiku značajan i završetak priče o Suncu djeveru i Nevi Nevičici:

Brzo preboljeli rane junaci, jer im dobra sreća poslužila, još brže preboljela sirotinja, jer je sirotinju bijeda naučila. A Oleh ban ni bolovati ne može kraj onakve Neve Nevičice.

Hrabrome i sreća pomaže, sirotinja je otporna pa i tjelesne rane brzo odboluje, a pored ljepote i dobrote brzo se ozdravlja.

Kako su u većini njezinih bajki čudesni događaji često vezani za sasvim obične, prirodne pojave, to je i ovdje Ivana Brlić-Mažuranić u opisu ratnog pohoda djevera Sunca u stvari naslikala strahovitu žegu:

Udri Sunce odozgora, ražarilo pustu banovinu, razgrijalo i nebo i zemlju; gvozdenu bi planinu usijalo.

Razbijelješe se šljemovi na nesmiljenoj vojsci, usijaše se oni teški oklopi, ražariše se koplja i sjekire. Uhvatila omara ljutu carevnu, uhvatila omara strijelce nebrojene, gdje im gori mozak pod šljemovima, a prsa im sopću od žege pod oklopom. Koga krov ne čuva, taj živ ne ostaje. Omara vojsku k zemlji oborila. Jedan drugomu preko prsa pada; ovaj onog pobratima tove — još ne zovnu, a već se oborio.

BRATAC JAGLENAC I SESTRICA RUTVICA

Za jedan dio malih čitalaca, možda čak za najveći, posebno za mušku čitalačku publiku između devete i dvanaeste godine, ova će priča biti najuzbudljivija i najljepša među »Pričama iz davnine«. Osvojit će ih nizom akcija i sukoba, dinamikom događaja i obrata, brzom izmjenom pozornica i zbivanja. To je pravi mali fantastični roman, roman-bajka, s devetnaest poglavlja, ispričan živo, napeto i lijepo, baš onako kako djeca navedene dobi očekuju od dobre knjige.

Literarni sladokusci i pedagoški čistunci, naprotiv, ne raduju se previše nad ovom bajkom. Mnogo je ovisnosti o tipičnom klišeju grimovske bajke i odviše nedovoljno asimiliranih utjecaja deseteračke poezije, prigovaraju prvi, a drugi im se pridružuju žaleći što je u priči suviše misticizma i religioznosti. U pravu su donekle jedni i drugi, ali to im ne daje za pravo da ovu bajku proskribiraju i ne preporučuju za obradu u školi.

Ako ova pripovijetka po svojim literarnim kvalitetama i zaostaje za »Šumom Striborovom« i »Regočem«, ne može se ustvrditi da ne ide u red onih bajki koje možemo ponuditi djetetu i radi njezinih literarnih odlika. Ako se pak mistično-religiozni elementi (križić, crkvica, zvono, svijeća) protumače kao tipični rekviziti bajke, što u krajnjoj crti i jesu, to jest rekviziti sasvim jednaki s različitim čarobnim štapićima, svjetiljkama, kovčezima, ćilimima, čizmama i stolićima, onda ne treba strahovati od infekcije misticizma.

Ovo je priča o snazi nevinosti i bezazlenosti. Sve snage mraka i zla mogu se udružiti u borbi protiv nevinosti, ali neće pobijediti. To je osnovna misao bajke. Jaglenac je u tom smislu glavni junak, koji srće iz jedne opasnosti u drugu, neiskusan, naivan i nevin, dobroćudan i miran; ne znajući za pakost, zlobu i mržnju, on polazi za svakim tko ga zovne, čini sve što mu kažu i nema osjećaja za korisno i štetno. Ali uzalud se na nj okomljuju vile Zatočnice, medvjedica Medunka, ptica Bukač, zmaj Ognjonoša, jer sve što urade protiv njega ispada njemu u korist: vila mu daje crvene jagode da ga otruje i tako ga spašava jer su crvene protuotrov crnim jagodama, kojih se dječačić već

prije toga najeo. Poželio je crvene jagode, ali kako je tamo gdje su one rasle vidio vilu, pomisli: *Ono je njezina strana* — pa se odluči za manje privlačivu stranu s crnim jagodama, jer nije naučio da se s kime za bilo što otima. I tako je on jači *u svojoj spokojnosti nego sva zloba i sva mudrost Kitež-planine.*

Jaglenčev put kroz planinu, odlazak iz rodne kuće, susret sa Zatočnicama, spavanje i buđenje u jami, branje jagoda, susret s medvjedicom i pticom Bukačem izvanredni su prizori suprotstavljanja bezazlenosti grubostima života i najljepši dijelovi ove priče

I Rutvica je gotovo utjelovljena bezazlenost i nevinost. Kad je ugrabio orao, nije osjetila nikakva straha, nego samo žaljenje što i bratac nije s njom. Snažno je naglašena njezina vjernost zadanoj riječi. Sedam dana vila je nagovara da joj preda kneginjin pojas i križić, a ona uporno, unatoč zavodljivim obećanjima, odgovara: *Ne dam, vilo, pojas je od majke.* Tolika nevinost i dobrota jača je od najjačih vojski, zaključuje junačina Relja:

Mili Bože, predala je kneginja vojski oboružanoj i tvrdim gradovima da joj brane kneževinu. I propade kneževina. A evo djeca su ostala sama na svijetu, dopala su među vile i zmajeve, i ne mogu im ni vile ni zmajevi oteti što im je majka dala.

Toj dječjoj nevinosti pripovjedačica, s jedne strane, suprotstavlja mitološka bića kao zatočnike zla, a s druge strane, kneževića Relju, junaka koji smatra da se zlu valja oprijeti snagom mišica i oružja. Ponosan i osjetljiv, Relja okrutno kažnjava napad na svoju slobodu (ubija plemića koji ga tjera da mu digne ostruge iz prašine), a saznavši za svoje porijeklo odmah polazi da osvaja djedovinu. Ime mu potječe iz naše narodne pjesme, gdje se Relja slavi kao veći junak i od Kraljevića Marka, pa je pripovjedačica u najepskijim scenama pribjegla i desetercu, gdjekad u sklopu proznog teksta, a gdjekad i u pravim stihovima (Reljin dvoboj sa Zmajem).

Relja je vjernik sile. On se pouzdaje u silu kao jedini način otpora zlu, njemu je ispod časti da mačem ne krči put iz Kitež-planine pa vodi pravi dvoboj riječima s Rutvicom koja ga nagovara da pođu zajedno predvođeni kandilom i svijećom:

— *Ne budali, luda djevojčice, ta moja bi sablja zarđala da me vodi svijeća i kandilo.*

— *Neće tvoja sablja zarđati, kositi ćeš polja i livade.*

Zbunio se Relja, ne bi se još toliko zbunio od riječi Rutvičinih koliko od milog pogleda male djevojčice.

Pobijeđeni Relja doživljava pravo obraćenje. On će ubuduće biti pristaša nenasilja, odustat će da kupi vojsku za osvajanje djedovskoga grada, pustit će vremenu da razori utvrde zla.

Ova, gotovo bismo rekli, gandijevska ideja pasivnog otpora zlu, ova vjera da nasilje u sebi nosi klicu vlastite propasti možda je i odjek autoričina gledanja na situaciju u Hrvatskoj. Priče su nastajale vjerojatno u kuenovskoj i postkuenovskoj eri, kad se već osjećala trulost monarhije u kojoj je Hrvatska bila sputana pa unuka prvog bana pučanina u propasti gospode koja gospodare nasilno stečenim gradom i trate silno bogastvo za tašte igre, a protiv koje se već bune vlastite sluge, kao da nagoviješta skori kraj te monarhije.

Ova bajka je i pohvala vjernosti. Rutvica je vjerna zadanoj riječi i majci,, a zadanu riječ postojano drži i njezina majka pastirica Milojka. Ona odbija najbogatije momke iz sela jer: *Vi dolazite radi zlatnog pojasa i križića, al to*

nije moje i moram to bolje čuvati negoli svoje ovce ili svoju kolibicu. I udaje se za siromaška koji zajedno s njom i ne pomišlja da prodaju pojas ili križić makar *više puta ni hljeba ni brašna u kući ne bijaše.*

Kako je to drukčiji, ljepši, pošteniji svijet od onoga koji je kneginju okruživao dok je bila na vlasti i koji je bio toliko nevjeran da je odmah pristao uz neprijatelja! Koliko je ljepši i ljudskiji život ovih sirotana od pirovanja i lagodnog života pobjedničke gospode!

A u gradu kićena gospoda, u dvorani rujno vince piju, u srebrne tamburice biju, ter se meću zlatnim jabukama preko saga svilom izvezenih. A u trijemu dvjesta poslenika: izrezuju srca iz sedefa, izrađuju gospodske nišane. Kad gospoda velik pir učine, tad alemom puške nabijaju i gađaju srca od sedefa.

Kad se uđe u srž ovog beskonačnog praznikovanja, nečovječnost se pokazuje kao glavni uzrok i posljedica praznog života, gdje je gađanje u sedefna srca najmilija zabava. Ovaj opis skrojen je u duhu narodne pjesme, a pripovjedačica to opravdava: *Tako pričaju ljudi . . .*, naime, pučka priča dana je izrazom koji je u puku bio popularan.

Vremenski je priča smještena u doba kad je kršćanstvo razbilo vjeru u demone, vile i druga bića poganskog vjerovanja, ali kada se to vjerovanje još ipak zadržalo u nekim zabitnim zakucima. Zato je pozornica zbivanja u dolini pod vrletnom planinom i u samoj planini, gdje su se još zadržali zli dusi starih vjerovanja. A ta planina, iako po imenu pripada ruskoj legendi, zapravo je Klek, vrlet kraj Ogulina, rodnog mjesta Ivane Brlić-Mažuranić, gdje je zarana slušala priče o vješticama što se na Kleku roče i Kraljeviću Marku koji na tom klisu spava. Više nema dobrih duhova stare slavenske priče, ali njih zamjenjuju simboli nove vjere, kršćanstva, a od staroga zaostali su te ostaci ostataka u surovoj planini: vile Zatočnice i zmaj Ognjenoša. Vile Zatočnice veoma su srodne sa zatočnim zmijama iz naše narodne priče, koje se u jesen zavjeravaju da neće leći na zimski počinak prije nego koga usmrte. Način njihova javljanja navodi na pomisao da su one i personifikacija huke planinskih vjetrova. Zato se one glasaju kao vjetar i obavljaju posao bure i vjetra:

— *Huj! Huj! — zahuje sve Zatočnice, od radosti mašu krilima i ponesoše se odmah u zrak nad planinu da savijaju oblake i da prave oluju.*

Da bi što češće oponašala njihovo hujanje, pripovjedačica će birati onomatopejske glagole (huje, huknuše) pa i glagolske oblike koji omogućuju onomatopeju. Zato će, kad god Zatočnice vijećaju, uvijek upotrijebiti imperfekt koji zbog svog nastavka »hu« bolje dočarava njihovo hujanje od perfekta: *Vijećahu, vijećahu . . .* (Usporedi: *Vijećale, vijećale . . .*)

Zmaj Ognjeni imenom je vezan za našu epsku pjesmu, ali pojavom se ne razlikuje od svih zmajeva bajki. Orao Klikun, medvjedica Medunka i Bukač, ptica močvarica, prave su životinje, bez mitološkog obilježja, jedna grabežljiva, druga snažna, treća bučna, one su samo svojim izgledom i djelovanjem zastrašljive. Budući da su nerazumne, one mogu biti korisne silama zla.

Kad nevinost i vjernost pobijede zlobu i nevjeru, nestaje i tih posljednjih ostataka praznovjerja. Umiranje vila zapravo je fantastično, poetično i personificirano prikazivanje nekih pojava u prirodi, koje mogu slučajnog, neukog i plašljivog namjernika navesti da izmisli priču o čudesnim zbivanjima:

Jedna se pretvorila u sivi kamen pak se bacila sa stijene u ponor, gdje se kamen rastepao u stotinu komada.

Druga se stvorila u crveni plamen, pa se odmah ugasila u zraku.

Treća se rastepla u sitnu šaroliku prašinu, pa se rasula po paprati i kamenu.

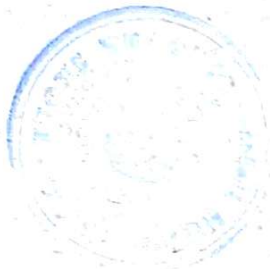

BAJKA U SLOBODNIM AKTIVNOSTIMA

U raznim vidovima bajka može poslužiti kao sadržaj rada slobodnih aktivnosti koje vodi nastavnik hrvatskosrpskog jezika. U literarnim družinama učenici će čitati, analizirati i pisati bajke. U dramskim družinama mogu bajke dramatizirati i izvoditi. U filmskim družinama gledat će filmovane bajke, uspoređivati filmsku adaptaciju bajke s književnim predloškom, a mogu prema bajkama pisati scenarije i knjigu snimanja. Knjižničarske (i literarne) družine mogu organizirati izložbu bajki i književno veče posvećeno bajki. Filološke sekcije proučavati će jezik bajki, onako otprilike kako je pokazano u vezi s »Pričama iz davnine« Ivane Brlić-Mažuranić. Radio-televizijske družine stavit će povremeno bajku u svoj radio-program (Danas vam čitamo bajku), a može organizirati i natječaj za najuspjeliju originalnu bajku.

Djeca će rado pisati svoje vlastite bajke. Naravno, ne uvijek s jednakim uspjehom. Bit će to često svojevrsne kompilacije, gdje se nova bajka dobiva spretnim povezivanjem dijelova većeg broja različitih manje ili više poznatih bajki. Nastavnik treba insistirati na izvornosti. Svaki takav učenički pokušaj treba proanalizirati, iznijeti njegove vrline i nedostatke, uputiti učenika što bi trebalo izmijeniti ili dotjerati. Evo jednog takvog primjera:

PLAVI ŠEŠIR

Nekom čovjeku, dok je prolazio tržnicom, skoči na nogu plavi šešir. Digne ga i idući po trgu stane vikati: »Čiji je ovo šešir? Čiji je ovo šešir?« Nitko se ne javi. »Ništa. Uzet ću ga i dati svome sinu Velimiru!« pomisli čovjek i pođe kući. U kuhinji nađe ženu gdje kuha i sina gdje čita. Sin ga odmah zapita: »Tata, gdje si kupio taj plavi šešir?« — »Našao sam ga na tržnici.« I po redu ispriča sve kako je bilo. »Bit će tebi.« — »Hvala ti, oče.« Sin, duguljasta lica, plavih očiju i crne kose, stavio je šešir na vješalicu, legao na krevet i zaspao.

Ujutro sin opazi da su šeširu narasle ruke i noge. Preplaši se, pođe ocu i reče: »Kakav si to šešir donio?« Otac pođe da vidi pa se i on preplaši. Htjede da baci šešir, ali ne može.

Drugu noć šeširu narastu nos, usta, oči i uši. Od velikog straha nisu se usudili ni da ga dirnu.

Treću noć, kad su svi zaspali, pade šešir s vješalice i pretvori se u lijepu djevojku koja zapjeva sitnim glasom i probudi Velimira. Velimir poviče: »Majko! Oče!« Oni dotrče preplašeno i stanu se diviti djevojci plavih očiju i ljupkog nasmijanog lica. Rumena kao jabuka, a crna joj se kosa razastrla po leđima i sjaji se kao ugalj pod snopom zlatnih sunčanih zraka. Tada majka upita: »Otkuda ti ovamo?« — »Iz čarobnog svijeta, s planete Zvjezdomirije. Moj otac se zove Zvjezdomir. Nije me pustio na put pa sam se pretvorila u plavi šešir da bih stigla ovamo,« reče djevojka, a na čelu joj se zasja srebrna zvjezdica. »A kako je tebi ime, rumena djevojko?« — upita otac. »Zvjezdana.«

Djevojka im se svima svidjela pa se sin s njome vjenča. Radosno i sretno su živjeli.

Jednog dana, kad je djevojka bila sama kod kuće, dođe na raketi Zvjezdomir i odvede kćerku u Zvjezdomiriju. Kad je Velimir došao kući, ražalosti se što nema djevojke i pođe u svijet da je traži.

Hodao je Zemljom, ali Zvjezdane nema pa nema. Nato opazi neku vilu u dugačkoj bijeloj haljini sa zlatnim plaštom kako leti prema njemu i viče: »Možda tražiš Zvjezdanu?« — »Da, da«, reče Velimir, »znaš li gdje je?« — »Zvjezdomir ju je odveo, ali me ona poslala da ti dam dva zlatna štapića kojima ćeš otvoriti pećinu. Tamo ćeš naći raketu koja će te ponijeti na planetu Zvjezdomiriju. Zvjezdana je radosna što je nisi zaboravio i što si toliko vremena izgubio tražeći je. Kad dođeš gore, udri jednim štapićem o drugi pa će Zvjezdomir pustiti djevojku.«

Tako je i bilo. Velimir i Zvjezdana sišli su na svemirskom šarenom sagu, na kakvom se prije nitko još nije vozio, u svoj dom, gdje su ih nestrpljivo čekali otac i majka i opet su sretno i radosno živjeli.

Za učenicu sedmog razreda ovo je vrijedan pokušaj, u najmanju ruku dokaz njezine pismenosti i maštovitosti. S malo napora mašte moglo je to biti i vrednije učeničko ostvarenje.

Lako je zapaziti tri jaka utjecaja: osjeća se stil narodne bajke (naročito u opisu pretvaranja djevojke u šešir), zatim povođenje za andersonovskom urbanom bajkom (lokalizacija i opis samog početka) i trag nove, svemirske bajke (raketom na planet). To miješanje dosta je dobro provedeno i da nije podbacila u konstruiranju fabule, s te strane ne bi bilo ozbiljnijeg prigovora.

Za bajku se ne može reći da je kompilacija iako je sazdana i na poznatim motivima (preobrazba ljudskog bića u predmet, čarobni štapić). Potpuno je izvoran motiv šešira i način na koji se on preobrazuje u djevojku. Originalno je i spajanje te čudesne preobrazbe s postojanjem bića u svemiru.

Bajka ima dva dijela. Prvi dio je znatno kompaktniji, stilski i ugođajno ujednačeniji, sa strukturom koja budi radoznalost kod čitalaca. Drugi dio je znatno slabiji. Radnja nije dovoljno motivirana, više se o njoj priča, a manje se opisuje.

Ova priča mogla bi se dotjerati, preraditi na dva načina: ili da dobije više akcioni karakter, da bude bajka sličnija grimovskoj priči gdje je mnogo akcije, čudesnih zbivanja i obrata ili da joj se dade poetska potka s naglaskom na snazi mladićeve ljubavi. U prvom slučaju, trebalo bi u Velimirovu potragu za Zvjezdanom ugraditi više postupaka, djela kojima on zaslužuje čarobni štapić, a i završetak bi trebalo dinamizirati opisom akcije kojom zadobiva svoju dragu, kako se ne bi sve svelo na blijedu konstataciju: *Tako je i bilo.* Svršetak kakav jest djeluje mlako, kao bez završnog udara. Čarobni štapić nije dovoljno opravdanje da otac pusti svoju kćer na Zemlju.

U drugom slučaju, zaljubljenost Velimirovu nije dovoljno iznijeti jednom rečenicom, trebalo bi je dati kakvim poetskim monologom koji dopire i do zvijezda ili kakvom poetskom slikom čija ljepota zrači kroz eter, uopće sve bi trebalo više poetizirati.

Svoje savjete i prijedloge nastavnik ne smije suviše konkretizirati da se učenik ne povede za njim pa da ne stvori nešto što je više nastavnikovo nego njegovo. Dovoljno je samo toliko konkretnosti da učenik shvati nedostatke svog pokušaja i mogućnosti prepravljanja priče. Treba im sugerirati da za neko vrijeme bajku puste da leži, mogu o njoj maštati, u mašti je dorađivati, pa tek kad osjete da je nova verzija dozrela, neka pristupe pisanju.

LITERATURA

Ovdje navodim samo nekoliko knjiga i članaka koje smatram korisnim za nastavnika u osnovnoj školi kad obrađuje bajku.

Milan Crnković: Dječja književnost, Školska knjiga, Zagreb, 1967.

*** Književnost za decu i rad u dečjim bibliotekama, (prilozi Frančeka Bohanca, Tode Čolaka, Slobodana Markovića, Boge Pregelja), Savet društava za staranje o deci i omladini Jugoslavije, Beograd, 1958.

*** 100 najljepših svjetskih bajki, uredio i predgovor napisao Antun Šoljan, Stvarnost, Zagreb, 1969.

*** Bajke evropskih naroda, uredio i predgovor napisao Milan V. Dimić, Janko Đonović, Beograd, 1963.

*** Bajke azijskih naroda, predgovor napisao Milan V. Dimić, »Janko Đonović«, Beograd, 1963.

*** Bajke afričkih naroda, predgovor Miodraga Šijakovića, »Janko Đonović«, Beograd, 1963.

*** Bajke severoameričkih naroda, predgovor Miodraga Šijakovića, »Janko Đonović«, Beograd, 1963.

*** Bajke južnoameričkih naroda, predgovor Miodraga Šijakovića, »Janko Đonović«, Beograd, 1963.

*** Bajke jugoslovenskih naroda, predgovor Miodraga Šijakovića, »Janko Đonović«, Beograd, 1963.

*** Narodne pripovijetke, priredio i predgovor napisao Tvrtko Čubelić, Školska knjiga, Zagreb, 1955.

*** Hrvatske narodne pripovijetke, uredio i pogovor napisao Tvrtko Čubelić, Seljačka sloga, Zagreb, 1951.

*** Drvo nasred svijeta (Hrvatskosrpske narodne bajke), priredila s metodskim uputama Maja Bošković-Stulli, Dobra knjiga, VII kolo, svezak 4, Školska knjiga, Zagreb, 1961.

*** Narodne pripovijetke slavenskih naroda, priredio i metodske upute napisao Tvrtko Čubelić, Dobra knjiga, V kolo, sv. 1, Školska knjiga, 1960.

*** August Šenoa: Povjestice, priredio s metodskim uputama Stjepko Težak, Lektira za V razred, Školska knjiga, Zagreb, 1968, Metodske upute u knjizi »Metodske upute za obrađivanje domaćeg štiva«, priredio Dragutin Rosandić, Školska knjiga, Zagreb, 1965.

*** J. Swift: Gulliverova putovanja, priredio s metodskim uputama Dragutin Brigljević, Lektira za V razred, Školska knjiga, Zagreb, 1968, Metodske upute u knjizi »Metodske upute« (priredio D. Rosandić)

*** A. S. Puškin: Bajke, priredila s metodskim uputama Milena Večerina, Dobra knjiga, III kolo, sv. 5, Školska knjiga, Zagreb, 1957.

*** Predškolsko dete, br. 7—8, god. XI (ožujak-travanj 1962), članci o bajci Dragana Lukića, Mirka Jirsaka, Stjepana Jakševca, Staše Jelić, Vere Križanić i Berislava Nikpalja.

*** Predškolsko dete, br. 1—2, god. XII (rujan-listopad 1962), članci o bajci Dragana Lukića i Zlate Perlić.

SADRŽAJ

NESPORAZUMI OKO BAJKE 5

BAJKA U OSNOVNOJ ŠKOLI 12

Prvi razred 12
Jacob i Wilhelm Grimm: Snjeguljica 13

Drugi razred 16
Branko Ćopić: Ježeva kućica 17

Treći razred 21
Kako su postale ribe 22

Četvrti razred 25
Hans Christian Andersen: Djevojčica sa žigicama 25
Vladimir Nazor: Bijeli jelen 27
Karel Čapek: Poštarska bajka 32

Peti razred 36
Tri jaja 37
Tri naranče 39
Laž za okladu 46

Šesti razred 48
Bajka o dva brata 49
Lepeza mladosti 58
Hans Christian Andersen: Svinjar 62

Sedmi i osmi razred 66
James Thurber: Kraljevna i limenka 66
Antoine De Saint-Exupéry: Mali princ 70

PRIČE IZ DAVNINE Ivane Brlić-Mažuranić 87
Šuma Striborova 102
Regoč 109
Kako je Potjeh tražio istinu 114
Ribar Palunko i njegova žena 118
Jagor 123
Lutonjica Toporko i devet župančića 126
Sunce djever i Neva Nevičica 129
Bratac Jaglenac i sestrica Rutvica 131

BAJKA U SLOBODNIM AKTIVNOSTIMA 135
Plavi šešir 135

LITERATURA 137

Tehnički urednik
MILIVOJ GABELICA

Korektor
FRAN ŠTIMAC

EVIDENTIRANO

375
TEŽ
i
2623
7450
282

»Narodne novine«, Zagreb (37) UT-XI/11-8

ŠTAMPARIJA »INFORMATOR«, ZAGREB, PRERADOVIĆEVA 21

375
TEŽ
i